

Historia Aperta

vydavatel | publisher

Univerzita Hradec Králové | University of Hradec Králové

Adresa | Address

Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové

Rokitanského 62

500 03 Hradec Králové III

e-mail: historiaaperta@uhk.cz

web: uhk.cz/cs/filozoficka-fakulta/veda-a-vyzkum/odborne-casopisy-ff-uhk/historia-aperta

zkratka časopisu | journal shortcut: HA

Historia aperta

48|2022

© Univerzita Hradec Králové, 2022

Tisk Petr Brázda, Břeclav

ISSN 2788-0702 (print)

ISSN 2788-0710 (on-line)

MK ČR E 21784

ERIH PLUS ID 504462

48
2022 **Historia**
Aperta

Vedoucí redaktor / Editor-in-Chief

Zdeněk Beran (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové)

Redakční rada / Editorial Board

Petr Čornej (Univerzita Karlova / Charles University), **Vratislav Doubek** (Univerzita Karlova / Charles University), **Ondřej Felcman** (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové), **Martin Holý** (Akademie věd České republiky / Czech Academy of Sciences), **Tomáš Hradecký** (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové), **Jiří Hutečka** (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové), **Petr Grulich** (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové, Muzeum východních Čech / Museum of Eastern Bohemia), **Bohumil Jiroušek** (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích / University of South Bohemia in České Budějovice), **Jiří Kubeš** (Univerzita Pardubice / University of Pardubice), **Jan Květina** (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové, Akademie věd České republiky / Czech Academy of Sciences), **Jiří Němec** (Masarykova univerzita / Masaryk University), **Jaroslav Pažout** (Technická univerzita v Liberci / Technical University of Liberec), **Veronika Středová** (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové), **Martin Veselý** (Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem / Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem), **Jana Vojtišková** (Univerzita Hradec Králové / University of Hradec Králové)

Historia aperta je odborný recenzovaný časopis věnovaný výzkumu v oblasti historie se zaměřením na české země a (středo)evropský prostor. Časopis vydává Univerzita Hradec Králové dvakrát ročně v elektronické i tištěné podobě. Periodikum navazuje na tradici časopisu Východočeské listy historické založeného roku 1996, který si během několika let našel své místo mezi odbornými historickými časopisy České republiky. Současná podoba časopisu reflektuje principy otevřené vědy a promítá se i do nového názvu periodika, který byl redakční radou přijat roku 2022 a odráží také otevřenost vůči internacionální komunitě historiků. Vítány jsou odborné texty interdisciplinárního charakteru, včetně Digital Humanities. Posláním časopisu je publikovat odborné studie, materiálové statě, recenze a podávat zprávy o aktualitách z prostředí současné historické vědy. Vedle češtiny je časopis otevřen příspěvkům v angličtině, němčině, polštině a slovenštině. Publikáční etika časopisu vychází z Etického kodexu Výboru pro publikační etiku (COPE). Všechny články v tomto časopise jsou publikovány pod licencí Creative Commons.

Historia Aperta is an open-access academic peer reviewed journal focused on the history of Czech lands and (Central) European region. It is published twice a year by the University of Hradec Králové in both online and print versions. Prior to 2022, this journal appeared under the title Východočeské listy historické. While highly respected in Czech academic circles since its founding in 1996, the editorial board changed the periodical's name to Historia Aperta to reflect their commitment to providing an open international forum for the global community of historians. The journal publishes expert and interdisciplinary papers, particularly those related to Digital Humanities, with a mission to present scientific articles, primary sources (material articles), reviews, and news concerning the historical discipline. Besides Czech, the journal accepts articles in English, German, Polish and Slovak. The ethics statement of the journal is based on the Code of Conduct guidelines of the Committee on Publication Ethics (COPE). All journal papers are published under the terms of Creative Common License.

Obsah

Studie | Studies

Rybníky perspektivou environmentálních dějin. Od obecných otázek k vybraným příkladům ze sasko-lauenburských panství

Michal Vokurka 9

Kulturní a vědecký transfer mezi českými zeměmi a Evropou na příkladu našich nejstarších krajinářských parků a jejich tvůrců

Filip Binder 28

Obraz šlechty v sylabech českých hradů a zámků z období normalizace

Michal Nguyen 54

Recenze | Reviews

Karel Bonaventura Buquoy a jeho doba, Pavel Marek – Anna Nováková (edd.), České Budějovice 2022

Ivana Čornejová 75

Michal VOKURKA, Barokní krajinotvorba na sasko-lauenburských panstvích 1635–1740, Praha 2022

Ondřej Tikovský 79

Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Zdeněk HOJDA – Martin KRUMMHOLZ a kol., Jan Rudolf Černín a jeho Krásný Dvůr. Krajinářský park v Čechách v ohnisku vlivů a cestovních inspirací 1770–1830, Praha 2023

Stanislav Svoboda 84

Studie | Studies

Rybníky perspektivou environmentálních dějin. Od obecných otázek k vybraným příkladům ze sasko-lauenburských panství*

MICHAL VOKURKA

Abstrakt | Abstract

Rybníky jsou jedním z tradičních témat české historiografie, avšak dosud byly studovány zejména z hospodářského hlediska, méně pak také jako součást kulturní krajiny. Předkládaná studie se snaží téma uchopit z pohledu environmentálních dějin, díky nimž lze využít bohaté badatelské tradice a zároveň tematizovat nové otázky spojené s vodním hospodářstvím, prevencí rizik spojených s vodou a zacházením s rybami. Stranou není ponechána ani problematika údržby rybníků a jejich okolí, zejména břehů a náhonů.

Ponds are one of the traditional themes of Czech historiography, but they have been studied so far mainly from an economic point of view and less so as part of the cultural landscape. The presented study attempts to approach the topic from the perspective of environmental history, which makes it possible to take advantage of the rich tradition of scholarship and at the same time to address new issues related to water management, prevention of water-related risks and the treatment of fish. The issue of maintenance of ponds and their surroundings, especially banks and dams, is not left aside.

Klíčová slova | Keywords

rybníky; vodní hospodářství; raný novověk; environmentální dějiny; prevence rizik; přírodní hrozby

ponds; water management; early modern period; environmental history; risk management; natural hazards

* Studie vznikla s podporou Strategie AV21 – program č. 23 „Město jako laboratoř změny; Stavby, kulturní dědictví a prostředí pro bezpečný a hodnotný život“.

Rybníky jsou dnes běžnou součástí kulturní, hospodářsky využívané krajiny. Ty nejstarší vznikaly na českém území již ve středověku, avšak masivní vlna zakládání rybníků přišla ke konci 15. a pokračovala téměř celé 16. století. I přes několik období, kdy docházelo k jejich rušení či pustnutí, představují rybníky významnou krajinnou složku.¹ Představa o tradici českého rybníkářství se dostala také do povědomí laické veřejnosti. Tento veřejností sdílený obraz sestává z renesančních velmožů pocházejících z domácích rodů, kteří ve spolupráci se schopnými „inženýry“ proměňovali málo úrodné oblasti v kulturní krajinu plnou důmyslných vodních děl a výnosných rybníků. Jména Jakuba Krčína a Štěpánka Netolického jsou pojmem, podobně jako Zlatá stoka či jména některých rybníků, z nichž k nejznámějším patří Rožmberk, názvem odkazující k nejbohatšímu rodu, jehož majetkový vzestup je spojen právě s rybníkářstvím. Na rybníky jsou dnes kromě hospodářského využití (chov ryb) navázány také cestovní ruch a rekreace; v mnoha případech tvoří přírodně hodnotná (a zpravidla také zákonem chráněná) území.

Chce-li se historik věnovat rybníkům, má před sebou rozmanité pole skýtající mnoho výzkumných otázek a lze využít i přesahů vyplývajících z výše řečeného – díky obecné známosti má téma popularizační potenciál, zároveň jde o oblast vhodnou pro uplatnění interdisciplinárního přístupu či přímo mezioborové spolupráce. V tomto článku je pohledem environmentálních dějin tematizováno několik aspektů týkajících se rybníkářství. Po počátečním stručném nárysu historického zkoumání rybníků je nastíněn vztah k ekologii a environmentálním dějinám. Dále jsem se pokusil rybníky tematizovat na pozadí poměrně aktuálních badatelských trendů, k nimž podle mého názoru patří také *animal studies* (zde jako péče o ryby) a *disaster studies* (zde na příkladu několika protržených rybníků a prevence podobných nebezpečí). Takový přístup není pochopitelně automaticky interdisciplinární, nicméně lze ho ve vztahu k dějinám rybníkářství chápat jakožto do jisté míry inovativní, s potenciálem přiblížit téma jiným oborům, stejně jako zapojit tuto tradiční problematiku – studovanou dosud především z pohledu hospodářských dějin – do právě probíhajících diskuzí (nejen) na poli historiografie. Pro konkrétnější ilustraci problematiky a přístupu k ní je ukázáno také několik příkladů ze sasko-lauenburských panství, které se opírají o autorův archivní výzkum. Závěr studie je věnován shrnutí problematiky, možnostem využití pramenů a perspektivám mezioborové spolupráce.

1 Z pohledu zákona o ochraně přírody a krajiny (Zákon č. 114/1992 Sb., § 3, odstavec 1b) jsou rybníky považovány za tzv. významný krajinný prvek.

Rybníky a historiografie

Rybníky a rybníkářství jsou již od konce 19. století předmětem historického bádání, a to zejména jako součást hospodářských dějin a dějin obcí či regionů. K nejstarším z ucelených prací patří monografie Josefa Šusty st., někdejšího ředitele schwarzenberského panství Třeboň.² Rozvoj bádání tohoto směru přineslo meziválečné období, kdy na Šustu navázali mimo jiné jeho synové, zejména mezi historiky méně známý Václav, který zastával stejnou funkci jako jeho otec a rovněž se stal autorem historického pojednání o rybníkářství na Třeboňsku.³ Archivář Václav Hadač, který se badatelsky zaměřil na stejný region, sepsal biografii Jakuba Krčina.⁴ Kromě jednoznačné koncentrace pozornosti na oblast jižních Čech, kterou stvrzuje i syntetizující dílo Františka Teplého,⁵ je potřeba vzpomenout také časopisecky nadvakrát vydanou práci Františka Hrubého k Moravě, v níž se věnoval mimo jiné přínosu olomouckého biskupa Jana Dubravia.⁶ Obecněji si počínal Václav Černý, který rybníkářství věnoval jednu kapitolu ve své monografii o hospodářských instrukcích (opět především v kontextu Čech).⁷

Všem výše zmíněným publikacím je společný důraz na hospodářské dějiny, otázky spojené se zakládáním či případným zánikem rybníků, jejich výnos a prodej ryb. Byť jsou někdy dotčeny fenomény jako zavodnění či zbahnění, jsou nahlíženy jako fenomény hospodářské a právní, tedy z pohledu práva na užívání půdy, případně perspektivou stížností poddaných na vrchnostenské rybníkářství. Důležitý byl také aspekt osídlení, resp. fenomén pozdně středověkého zanikání vsí a jeho souvislost s následně vznikajícími rybníky.

Hospodářský akcent lze najít pochopitelně i v historiografii poválečné. Za všechny lze zmínit alespoň vybrané práce Emanuela Janouška,⁸ Aloise Míky⁹ a Františka Ma-

2 Josef ŠUSTA, *Fünf Jahrhundert der Teichwirtschaft zu Wittingau: zur Geschichte der Fischzucht mit besonderer Berücksichtigung der Gegenwart*, Stettin 1898. K dispozici je také český překlad od Oldřicha Lhotského: Josef ŠUSTA, *Pět století rybníčního hospodářství v Třeboni. Příspěvek k dějinám chovu ryb se zvláštním zřetelem na přítomnost*, Třeboň 1995.

3 Václav ŠUSTA, *Rybníkářství třeboňské po stránce historické a hospodářské*, Československý rybář 7, 1927, č. 10–11, s. 140–149.

4 Václav HADAČ, *Staročeský rybníkář Jakub Krčín z Jelčan a Sedlčan*, Tradice – věstník Svazu českých úředníků a zřízenců knížete ze Schwarzenberku v Č. Budějovicích 2, 1935, č. 2–3, s. 55–62.

5 František TEPLÝ, *Příspěvky k dějinám českého rybníkářství*, Praha 1937. Sám Teplý působil jako archivář v Jindřichově Hradci, předtím jako kněz na vícero místech jižních Čech.

6 František HRUBÝ, *Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. se zvláštním zřetelem k Moravě*, Český časopis historický 30, 1924, č. 2, s. 205–236 a č. 3, s. 433–469.

7 Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV. –XIX. století*, Praha 1930, s. 238–247.

8 Emanuel JANOUŠEK, *Rybníkářské dílo Krajířů v jižních Čechách*, Časopis Společnosti přátel starožitností 58, 1950, s. 8–24.

9 Alois MÍKA, *České rybníkářství a problém počátků původní akumulace kapitálu v českých zemích*, Československý časopis historický 52, 1954, č. 2, s. 262–272.

tějka¹⁰ z 50. let minulého století. Zejména Míka přihlédl k problematice rybníkářství i ve svém pozdějším syntetickém díle zaměřeném na agrární dějiny obecně.¹¹ Další dekady byly ovšem formovány spíše snahou rozpracovávat i jinou než hospodářsko-agrární tematiku. Příkladem může být známá monografie Jaroslava Pánka pojednávající o posledních Rožmbercích. Přestože na jejich panstvích bylo rybníkářství důležitým zdrojem příjmů a vyžadovalo pozornost vrchnostenské správy, soustředil se autorův zájem především na oblast politických, kulturních a sociálních kontaktů sledovaných aristokratů.¹²

Zajímavým pokusem o vykročení z diskurzu hospodářských dějin směrem k environmentálním dějinám byl sborník (tehdy snad pokus o založení časopisu) *Historická ekologie* s článkem Jaroslava Pánka o vodním hospodářství.¹³ Spíše než jako upřímný badatelský zájem na poli tehdy poměrně mladé disciplíny environmentálních dějin lze sborník chápat jako formu zkoumání možností historické vědy pod slábnoucím dohledem rozpadající se komunistické diktatury. Že se jednalo jen o pokus bez velkého impaktu dokládá i následné směřování výzkumu historických rybníků, kde dominují stále otázky hospodářské,¹⁴ vodohospodářské,¹⁵ případně biografické, jimž dominuje postava Jakuba Krčína.¹⁶ Výmluvná je v tomto případě i autorita používaná databází *Bibliografie Českých zemí* Historického ústavu Akademie věd České republiky.¹⁷ V neposlední řadě jsou rybníky a jejich vývoj předmětem výzkumu historické geografie, v němž je akcentována otázka budování a zániku rybníků související s využíváním ploch a úpravami vodní sítě.¹⁸ Rybníky jsou nicméně předmětem zkoumání

10 František MATĚJEK, *Přehled rozvoje rybníkářství na Moravě v 2. polovině 15. a v 1. polovině 16. století s přihlédnutím k přilehlým územím slezským*, Časopis Slezského muzea. B – Vědy historické 5, 1956, č. 1, s. 28–59.

11 Alois MÍKA, *Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu*, Praha 1960.

12 Jaroslav PÁNEK, *Poslední Rožmberkové – velmoži české renesance*, Praha 1989, k rybníkářství zejména s. 25–26 a 242–244.

13 Jaroslav PÁNEK, *Die historisch-ökologischen Aspekte der Wasserwirtschaft in den böhmischen Ländern im 16. Jahrhundert*, *Historická ekologie / Historical Ecology* 1, 1988, s. 77–124.

14 Petr VOREL, *Zlatá doba českého rybníkářství. Vodní hospodářství v ekonomice 16. století*, *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue* 29, 2007, č. 8, s. 30–33.

15 Václav DAVID, *Vybrané kapitoly z historie rybníků. Analýza historického vývoje rybníčních sítí ve vybraných územích*, Praha 2020. David také na s. 9–15 shrnuje historický vývoj rybníkářství a mapuje starší literaturu. Srov. též další výstupy z příslušného projektu NAKI: <https://www.isvavai.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=DG16P02M036> [13.03.2023].

16 Bohumil JIROUŠEK, *Rybníkář Josef Šusta. Nestor cechu sv. Petra*, České Budějovice 1998; Josef HAUBELT, *Jakub Krčín z Jelčan – list z historie jižních Čech*, Praha 2003; Jaroslav ČECHURA, *Jakub Krčín z Jelčan. Architekt jihočeských rybníků*, Praha 2020 – zde i další starší literatura nejen ke Krčínovi.

17 Zemědělství, rybníkářství, lesnictví, myslivost: <https://biblio.hiu.cas.cz/records/31088c3d-b-283-4d5d-b13a-0ff4a824696d> [13.03.2023].

18 Obecně i konkrétně na příkladu Třeboňska Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, *Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, Praha 2015, zejména kapitola R.

i v jiných vědách, přičemž stěžejní místo zauímají vědy o živé přírodě.

Rybníky a ekologie

Rybník je z pohledu ekologie uměle vytvořenou vodní nádrží. Jde tedy o lidský zásah do krajiny, ekosystému či životního prostředí obecně. Jako takový přispívá ke změně přirozeného toku látek a energie. Zároveň ale rybník představuje druhově bohaté vodní stanoviště, které kromě toho, že hostí vodní (rybniční) společenství, vytváří také vhodné podmínky pro řadu dalších druhů, které obývají břeh a břehové pásmo.¹⁹ Právě druhová rozmanitost a výskyt druhů, které z velké části ztratily svá přirozená mokřadní stanoviště, jsou příčinnou státem či samosprávami vyhlášené zvláštní ochrany přírody v daných lokalitách.

Otázky hospodářské produkce a ochrany přírody, stojící do značné míry v konfliktu, jsou často diskutovány z různých úhlů pohledu.²⁰ Právě hospodářská produkce vede k hypertrofizaci vodního prostředí. V rybnících pak panuje nadměrná koncentrace jak živých látek, tak v důsledku pozitivní zpětné vazby také organismů (ryb, rostlin a dalších), které tyto látky potřebují pro svůj život. To vede ke snížení průhlednosti vody i znečištění vodních toků pod rybníkem. Rybníky tak přispívají ke změně nejen chemických, ale také fyzikálních vlastností vody v tocích. Problém mohou představovat rovněž nepůvodní druhy (ať už introdukované záměrně či nikoliv), které mohou škodit jiným organismům např. predací, kompeticí o zdroje či přenášením nemocí.²¹ Dalším negativním aspektem spojeným s nepůvodními druhy jsou tzv. biologické invaze, v nichž často hraje velkou roli vliv člověka.²² Kromě toho se rybníky mohou stát úložištěm (a později v důsledku toho též zdrojem) potenciálně toxických látek. Je tedy nutný nejen monitoring rybníků, ale také činnosti v jejich okolí.²³ Podobné vztahy mezi přírodou (rybníky) a společností lze sledovat i v minulosti, přičemž historik disponuje zejména prameny reflektujícími pohled jen jedné strany, tedy dobové společnosti, resp. konkrétních aktérů.

Šimůnka, s. 122–244; Eva SEMOTANOVÁ, *Kdy zmizel ze starých map rybník Blato na Poděbradsku?*, *Z dějin geodézie a kartografie* 12, 2004, s. 30–38.

19 Ana MILSTEIN, *Pond Ecology*, in: Charles C. Mischke (ed.), *Aquaculture Pond Fertilization. Impacts of Nutrient Input on Production*, Oxford 2012, s. 23–32.

20 Srov. tematické číslo časopisu *Fórum ochrany přírody* 3, 2016, č. 3.

21 Matthew J. HILL et al., *Pond ecology and conservation: research priorities and knowledge gaps*, *Ecosphere* 12, 2021, e03853, dostupné na: <https://pure.hud.ac.uk/en/publications/pond-ecology-and-conservation-research-priorities-and-knowledge-gaps> [13.03.2023].

22 Ke kritice pojmu „invazní druhy“ srov. Josef H. REICHHOLF, *Invasive Arten – Freisetzungsexperimente in Vergangenheit und Gegenwart*, in: Patrick Masius – Ole Sparenberg – Jana Sprenger (Hg.), *Umweltgeschichte und Umweltzukunft. Zur gesellschaftlichen Relevanz einer jungen Disziplin*, Göttingen 2009, s. 187–200.

23 Libor PECHAR – Jan POTUŽÁK, *Význam dlouhodobého výzkumu rybníků pro ekologický monitoring*, *Životné prostredie* 40, 2006, č. 2, s. 98–100.

Rybníky a environmentální dějiny

Klíčovým tématem environmentálních dějin je vzájemná interakce člověka s přírodou. Nutno podotknout, že tu nejde o binaritu mezi *cultural* na jedné a *natural* na druhé straně, byť toto je jeden z donedávna velmi častých přístupů. Člověk je pojmán spíše jako součást složitých sítí, systémů a procesů, v jejichž rámci působí řada složek na výslednou podobu prostředí, stejně jako toto prostředí zpětně ovlivňuje aktéry, kteří se (ať už aktivně/pasivně, vědomě/nevědomě atd.) podíleli na jeho vytváření. Toto popisuje tzv. *Actor-network theory*, která klade velký důraz na *agency* (ve smyslu schopnosti něco aktivně dělat), kterou připisuje jak *aktérům* (lidem), tak *aktantům* (*non-human entities*).²⁴ Prostor se tak vedle člověka stává dalším z řady dějinných aktérů. Vedle toho lze rybníky rovněž vnímat jako jednu ze složek člověkem (spolu) utvářené kulturní krajiny v rámci antropocénu.²⁵

K podtématům environmentálně zaměřeného výzkumu minulosti patří podobné otázky, které již přes půl století akcentuje environmentální hnutí, jehož činnost lze vnímat jako důležitý apel stojící na počátku této odnože historiografie. I na příkladu historických rybníků lze tematizovat ekonomizaci přírodních zdrojů, udržitelnost hospodaření, resilienci společnosti i ekosystémů vůči náhlým disturbancím, stejně jako adaptaci na měnící se podmínky (ať už klimatické, technologické, sociální, ekonomické či jiné) v dlouhodobém časovém horizontu. Bohatla-li česká šlechta díky rybníkářství, lze se ptát, zda se tak dělo na úkor něčeho či někoho jiného. Jaká byla „daň“ za tento druh ekonomizace málo úrodných ploch? Odpověď mohou přinést jak stížnosti poddaných na zábor půdy využívané dosud např. pro pastvu, tak biologická data vypovídající o specifickém druhovém složení těchto zemědělsky relativně málo užívaných ploch. Neobvyklé nebylo ani využívání mechanické energie naakumulované vody k pohánění hospodářských zařízení (mlýny, pily, hamry apod.). Tradiční management letnění a zimování rybníků lze chápat

24 Z množství literatury vybírám studii jednoho z hlavních protagonistů tohoto přístupu: Bruno LATOUR, *On actor-network theory. A few clarifications plus more than a few complications*, *Soziale Welt* 47, 1996, s. 369–381. Dostupné na: <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/P-67%20ACTOR-NETWORK.pdf> [13.03.2023]. Pro konkrétní uplatnění takového přístupu na příkladu člověkem silně ovlivněného jezera srov. Eva JAKOBSSON, *Stockholm's Changing Waterspace. A long-Term Perspective on a City and Its Flowing Water*, in: Tim Soens – Dieter Schott – Michael Toyka-Seid – Bert De Munck (eds.), *Urbanizing Nature. Actors and Agency (Dis)Connecting Cities and Nature Since 1500*, New York 2019, s. 213–232.

25 Wolfgang BEHRINGER, *Der Planet atmet. Überlegungen zu einer Globalgeschichte der Frühen Neuzeit*, *Frühneuzeit-Info* 28, 2017, s. 25–55. Pro historiky velmi široké rozpětí, do něhož se v závislosti na různých autorech a jimi reprezentovaných přístupech klade počátek antropocénu (obvykle variující mezi neolitickou revolucí a výbuchem první atomové bomby), je do značné míry odrazem geologického pohledu na datování. Srov. Simon L. LEWIS – Mark A. MASLIN, *Defining the Anthropocene*, *Nature* 519, 2015, s. 171–180.

jako reakci na splach živin z polí, přičemž později objevení se hnojení bahnem z rybníků je krokem k recyklaci, která ostatně v předmoderní společnosti byla poměrně běžným jevem a nabírala různých podob.²⁶ Některé rybníky či rybníční soustavy jsou dávány za vzor protipovodňové ochrany, zatímco jiné svým protržením mohly naopak povodeň způsobit, a tím významně, byť krátkodobě narušit dosud běžné využívání krajiny.

Environmentální dějiny v případě historických rybníků nabízejí nový pohled na téma, které má v české historiografii dlouhou tradici. Přinášejí nové otázky, které umožňují rybníkářství zařadit do dosud nezkoumaných kontextů, lépe pochopit dobovou praxi rybníčního hospodaření, včetně jeho rozličných důsledků pro lidi i krajinu, stejně jako nazírat historický diskurz s rybníkářstvím a příslušným managementem spojený (např. jak pečovat o kvalitu vody, jak zajistit *welfare* ryb). Pramenem mohou být běžně užívané urbáře, popisy panství, účty, vrchnostenské instrukce, (soudní) spory i ad hoc vzniklý aktový materiál vztahující se k jednotlivým událostem (např. budování nového rybníka apod.). Lze namítnout, že takto postavený výzkum je jen příslovečným starým vínem v nových lahvích. Ovšem v historiografii je právě akcentování vybraných problémů (nikoliv nutně nových), zasazení do kontextu (či dokonce kontextů) a následná interpretace klíčovým a zcela legitimním postupem, který má potenciál obohatit současnou diskuzi o životním prostředí obecně či – jako zde – konkrétně o rybníciích a tématu „voda v krajině“. Hlavní otázkou výzkumu pak není to, co nového objevíme v minulosti, ale co z minulosti pro nás může být dnes stále aktuální a má smysl to akcentovat v historickém výzkumu. K takovým tématům patří také i do českého prostředí pronikající *animal a distaster studies*.

Ryby a jejich „welfare“

Součástí aktuálních debat o udržitelnosti hospodářské produkce je otázka kvality života zvířat chovaných na maso. V souvislosti se snahou zavést určité standardy pro hospodářská zvířata, se začal používat pojem *welfare*, známý především ze sociální oblasti.²⁷ Ostatně obor *animal studies*, jenž je ve světové historiografii na vzestupu již delší dobu, se snad již etabloval také v domácím prostředí, jak dokládá např. nedávná konference na téma „Zvířata ve městě“.²⁸ V souvislosti s tématem historického rybníkářství, se lze ptát, jaké podmínky byly dopřány rybám v minulosti, jaké byly

26 Na příkladu recyklace hadrů Georg STÖGER, *Re-use and recycling in Western European cities*, in: T. Soens – D. Schott – M. Toyka-Seid – B. de Munck (eds.), *Urbanizing Nature*, s. 157–176.

27 Tématu se věnuje specializovaný vědecký žurnál. Srov. Marek ŠPINKA, *Animal agency, animal awareness and animal welfare*, *Animal Welfare* 28, 2019, s. 11–20.

28 Mezinárodní konferenci „Zvířata ve městě“ uspořádal ve dnech 5. a 6. října 2021 Archiv hlavního města Prahy ve spolupráci s řadou dalších institucí.

představy o tom, co je pro ryby dobré, a jak daleko byli tehdejší chovatelé ochotni zajít při snaze po dosažení co největšího zisku.

Na jedné straně lze v paternalisticky laděných vrchnostenských instrukcích vyčíst určitou starost o blaho ryb, aby mohly dobře a nerušeně růst. Mělo se dbát na to, aby ryby nerušil pasoucí se dobytek a aby se nepřemnožili predátoři (dravci a šelmy – např. ptáci jako orel a volavka, ze savců např. vydra), kteří ryby loví, čímž by byla ohrožena rybí populace, a tudíž i výnos z rybníků. Na straně druhé byly ale doporučovány či nařizovány praktiky, které jsou z dnešního pohledu značně za hranou přípustného zacházení s živým tvorem. Jmenovat lze například postupy aplikované na třecí mlíčné kapry za účelem jejich zdárného rozmnožení. Někdy se přistupovalo k dosti drastickým technikám, které tělo ryby bolestivě poškodily.²⁹ Ovšem i zde lze spatřovat určitou snahu o zmírnění následků takto drsných zákroků, neboť (jak je zmíněno v citované pasáži v poznámce) existovala starost o to, aby se do ran rybám nechytla plíseň. Postupy, jak s rybami vhodně zacházet, předcházet nemocem, případně tyto léčit, tvořily součást tzv. *Hausväterliteratur* a hospodářských kalendářů, kde obvykle býval také oddíl nazvaný „*Fischartzney*“.³⁰

Lze tedy učinit prozatímní závěr, že nakládání s rybami se podřizovalo maximalizaci zisku, přičemž ale je důležité poznamenat, že v dobových představách byl vysoký výnos možný jen tehdy, když byly rybám dány dobré podmínky pro množení a růst. Ale spoň tak se to jeví z pramenů normativní povahy, především instrukcí. Ty dbaly mimo jiné na vhodnou hustotu populace v rybníce, která kvůli zajištění dostatku živin pro všechny ryby nemohla být zdaleka tak vysoká jako dnes, kdy se používají umělá krmiva. Naopak velice nešetrného zacházení se rybám dostalo při výlovu, při převozu z jednoho místa na jiné v kádích, ba častěji spíše bez ponoření do vody, za občasného „mokření“, a někdy také při nasazování do nových rybníků.

Prevence a management rizik

Chov ryb mohl v raném novověku přinášet vrchnostem velké zisky, na druhé straně nelze ale opomenout, jak moc bylo budování rybníků náročné a mnohdy i nebezpečné, neboť při špatně provedených pracích hrozilo protržení hráze a další škody.

29 Pro názornost cituji pasáže z vrchnostenských instrukcí, jak je uvádí J. Černý, *Hospodářské instrukce*, s. 241: Frýdlantská instrukce z roku 1628 doporučovala následující: „*Třecího kapra čistě ostrouhati, až by krev tekla okolo pupku; potom na to ostrouhání co nejkyselším octem po třikráte políti; pak zase tekoucím medem na to ostrouhání pomazati, aby se ho plíseň nechytla; naposledy tři zrna pepře mu do huby dáti a do rybníka vhoditi.*“ O dvacet let mladší instrukce černínská zase nařizovala: „*kapry na tření po jaru na nov měsíce dubna kopřivami pod břicha zmrskati, po písku pováletí a do huby tlučeného pepře, do pysku vezmouc fouknouti a s tím do vody pustiti...*“

30 Srov. Jacob Ferdinand FELBER [Jakub Ferdinand Vrba], *Immerwährender Haus- und LandWirthschafts Calender*, Nürnberg 1696, s. 160–161.

Doboví aktéři si tato nebezpečí obvykle uvědomovali a snažili se jim předcházet. Prevence a management rizik je ostatně koncept, který se v environmentálních dějinách často objevuje a zároveň je společný jak sociálním vědám, tak technickým oborům. Umožňuje propojit přemýšlení o přírodních procesech a jejich vlivu na společnost, stejně jako lidskou snahu či záměr tyto procesy regulovat. Společnost tu stojí jako entita, která při svém jednání poměřuje možný zisk vůči možnému riziku a jejich pravděpodobnost.³¹ Zatímco roste technologická vyspělost společnosti, riziko přírodních katastrof zůstává, což je jeden z argumentů proti představě o lineárním a progresivním historickém vývoji.³² Zároveň obor prevence rizik činí historické poznání velmi relevantním pro současnost, neboť hlavním cílem je zde na základě poznání minulých chyb předejít jejich opakování v budoucnu.

Rovněž historické rybníky je možné nazírat jako zdroj potenciálního nebezpečí pro společnost v minulosti, stejně jako lze studovat ohrožení samotných rybníků a způsoby, které byly aplikovány pro to, aby se těmto rizikům předešlo. Předně musely být rybníky zabezpečeny dostatečným množstvím kvalitní vody. S tím obvykle nebyl v českém prostředí problém, přestože někdy byly pro tento účel budovány umělé kanály.³³ Určitou výjimku představovaly některé relativně vysoko položené oblasti, které se potýkaly s nedostatkem vody v obdobích letního sucha; více ale sucho postihovalo vodní toky než samotné rybníky.³⁴

Jiný typ nebezpečí představovala pastva dobytka, při níž podle patrimoniálních úředníků hrozilo nejen poškození břehové vegetace, ale také znečištění rybníků výkaly či vypití vody s rybím potěrem. Před tím vším důrazně varovaly vrchnostenské instrukce, jak dokládají příklady z mnoha panství od 16. do 18. století.³⁵ Také známý rybníkář Jakub Krčín si stěžoval, když stádo krav okousalo mladé duby vysazené na nově vybu-

31 Anthony GIDDENS, *Risk and Responsibility*, *The Modern Law Review* 62, 1999, č. 1, s. 1–10.

32 Bas van BAVEL et al., *Disasters and History. The Vulnerability and Resilience of Past Societies*, Cambridge 2020, zde s. 1–15.

33 K nejznámějším umělým kanálům patří Krčínova Nová řeka. Nejnověji k jejímu budování na základě důkladné heuristiky J. ČECHURA, *Jakub Krčín*, s. 172–189. Ve východních Čechách to je Opatovický kanál (Vladimír LEMBERK – Petr VOREL, *Opatovický kanál. Stavebně-historický, technický a přírodní klenot Pardubicka*, Pardubice 1999).

34 Srov. případ panství Toužim a vysychání říčky Střely na jejím horním toku: SOA Plzeň, fond Bádenská tajná dvorská kancelář Rastatt, inv. č. 1, Opis Bílé knihy, s. 121. Podobný problém ale existoval také ve středních Čechách v okolí Buštěhradu (Helena SÝKOROVÁ, *Správa a hospodaření na panství Buštěhrad v letech 1731–1780*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 1961, s. 72).

35 Srov. instrukce pro komorní panství z počátku 17. století, která se beze změny replikovala přinejmenším do roku 1702: *Archiv český XXII. Řády selské a instrukce hospodářské 1350–1626*, ed. Josef Kalousek, Praha 1905, zde s. 425–434; Valdštejská instrukce (1628): *Archiv český XXIII. Řády selské a instrukce hospodářské 1627–1698*, ed. Josef Kalousek, Praha 1905, s. 44–45. Podobné zmínky se nicméně vyskytují v mnoha komplexněji pojatých instrukcích.

dované hrázi rybníka Svět (1574).³⁶ Dobytek se tedy měl pást dále od rybníků a výjimkou byly jen malé rybníčky určené k napájení dobytka (často zvané např. *Schaaftaich*).

Dále bylo rybníky nutné chránit před zanášením. K tomu sloužily často různé náhony, které zajišťovaly mimo jiné to, aby se do rybníků nedostaly splaveniny a plávi přímo z toku. Před splachem z polí pomáhala i břehová vegetace (které také omezovala přístup dobytka k vodní ploše) a rovněž byly regulovány přechody dobytka přes náhony a potoky, aby nedocházelo ke zbytečnému zviření sedimentů a erozi břehů.³⁷ Problém v některých oblastech představovaly strže na sprašových půdách, které mohly způsobovat zanášení či dokonce protržení rybníka.³⁸ I z těchto důvodů bylo nutné pečovat jak o břehovou vegetaci, tak především o rybníční hráze, jejichž monitoringem byla obvykle pověřena příslušná osoba (porybný či hrázný). Naopak do jisté míry nežádoucí byla vegetace přímo v rybníce, která ubírala místo rybám. Proto se rybníky jednou za čas v pravidelných cyklech zimovaly, což vedlo k odstranění nežádoucích organismů ze dna rybníku, a letnily, což zase způsobovalo odebrání přebytečných živin, které se odčerpaly díky osetí rybníka obilím (obvykle ječmenem či ovšem) a následnou sklizní.³⁹ Výše nastíněnými způsoby se předcházelo jak rizikům spojeným s povodňovými škodami, tak rizikům zmenšeného výnosu a poškození ryb.

Protržené rybníky

Jak již bylo naznačeno, jednou z největších katastrof spojenou s vodními nádržemi, je jejich protrhnutí. To představovalo problém v minulosti a ani dnes tomu není jinak. Spuštění povodňové vlny může mít různé příčiny, avšak následky bývají velmi podobné: poničená hráz, vyplavení velkého množství vody a sedimentu, doprovázené obvykle vylitím níže ležícího vodního toku z břehů a devastací blízko stojících budov a infrastruktury. Ojedinelé nejsou ani ztráty na životech lidí a zvířat. Po odeznění povodňové vlny je potřeba odklízet naplaveniny (obvykle bahno, písek, případně větší předměty jako např. větve, kameny a další věci, které se dostaly do proudu vody)⁴⁰ a upravit poškozenou vodohospodářskou i další infrastrukturu (hráz rybníka, koryto toku, případně okolní cesty a mosty). Narozdíl od řady jiných povodní či záplav je povodňová vlna způsobená protržením rybníka obvykle pouze lokálně omezenou událostí, přesto může způsobit značnou škodu a představovala pro předmoderní (lokální)

36 K této marginální, avšak ilustrativní události srov. J. ČECHURA, *Jakub Krčín*, s. 145.

37 *Archiv český XXII*, s. 429.

38 Typickým příkladem je oblast Blšan a Podbořanska, jako konkrétní příklad může sloužit rybník u obce Očihovec, který kvůli opakovanému zaplavování přestal být na poč. 18. století obnovován. SOA Plzeň, VÚ Ostrov, inv. č. 31, Červená kniha, s. 245.

39 Srov. instrukce pro panství Chroustovice Arnošta Thrauna (1644): *Archiv český XXIII*, s. 180.

40 K vlivu sedimentů na společnost srov. Giacomo PARRINELLO – Mathias KONDOLF, *The social life of sediment*, *Water History* 13, 2021, č. 1, s. 1–12.

společnost velkou hrozbou. Minimálně z dobové literatury a instrukcí je patrné, že vzdělané vrstvy si tohoto rizika byly vědomy a upozorňovaly na nutnost pravidelných prohlídek hrází (zejména zjara při podmáčené půdě a vyšších průtocích).⁴¹

Na území Čech existuje několik více či méně zdokumentovaných případů protržení rybníka. Kromě toho lze očekávat řadu dalších případů, k nimž bude existovat archivní materiál. Roku 1550 došlo na panství plaského kláštera (údajně vlivem přívalu vody) k protržení Mladotického rybníka a poničení dvou mlýnů.⁴² V literatuře se uvádí také protržení rybníků v okolí Karlových Varů roku 1582, ovšem dobové zmínky k tomu jsou skoupé.⁴³ Údajně až 18 rybníků se mělo podle Beckovského protrhnout vlivem náhlé oblevy na Blatensku o Květné neděli 1586.⁴⁴ Vlivem prudkého tání se roku 1599 protrhnul Olšanský rybník (panství Plasy), což je obzvlášť zajímavé s ohledem na velmi malé povodí.⁴⁵

Záměrně jsem přeskočil rok 1598, kterému je vhodné věnovat zvláštní pozornost, neboť byl na povodně více než bohatý. Zatímco náhlé jarní tání přineslo povodně v březnu, letní vydatné deště způsobily povodně v srpnu, a to včetně několika protržených rybníků.⁴⁶ Mikuláš Dačický do svých pamětí zapsal, že „*staly se povodně veliké a strhaly mnohé rybníky na vše strany*“.⁴⁷ Taktéž rybník Strašík u Kouřimi (a možná nejen ten) neunikl zkáze, když se protrhl 16. srpna 1598.⁴⁸ Také Praha byla tehdy zasažena velkou vodou, což se následně stalo námětem pro humanistické básníky, z nichž někteří rovněž připomínali negativní vliv rybníků.⁴⁹

41 Srov.: „... anmit die Weyher-Dämmer fleissig visitiren, ob kein Durchbruch vorhanden, oder aber durch den Schlägel das Wasser absörle.“ – Johann Ludwig HEGER, *Landwirthschaftlicher Teich- und WeyherLust, Oder Gründliche Information zur Edlen Fischerey*, Frankfurt – Leipzig 1727, s. 98.

42 Elisabeth SEEL, *Vielfalt in der Einheit. Zisterziensische Klosterlandschaften in Mitteleuropa. Kulturlandschaftsinventarisierung – Klosterlandschaft Plasy*, Berlin 2018, s. 4; též <https://www.mladotice.cz/obec-78/historie/> [13.03.2023].

43 Srov. Jan MUNZAR – Stanislav ONDRÁČEK – Lubor KYSUČAN, *Povodně v českých zemích v 16.–18. století ve světle starých tisků*, Knihy a dějiny 22, 2015, s. 23–39, zde s. 24.

44 Povodňová vlna pak „*půl obory vzala a z města několik domův odnesla, jinde v ovčích ovce ztopila, chalupy s lidmi v noci převracela*.“ Antonín REZEK (ed.), *Jan František Beckovský. Poselkyně starých příběhů českých. Díl 2: od roku 1526–1715*, Praha 1879, s. 345.

45 Srov. <https://www.vodnimlyny.cz/no/mlyny/estates/detail/9023-olsansky-mlyn> [13.03.2023].

46 Jan MUNZAR, *Historické povodně v Čechách a na Moravě na příkladu roku 1598*, Meteorologické zprávy 51, 1998, s. 169–174.

47 Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek druhý*, Praha 1880, zde s. 64. K situaci na Kutnohorsku (včetně protržení rybníka na říčce Páču – Vrchlici) srov. kázání: Jakub MELISSAEUS, *O Powodni sskodliwé w Neděli Třináctau po Swatě Trogicy w Noci na Pondělí Léta tohoto 1598*, Praha 1598.

48 Na základě spisu Šimona Kapihorského V. DAVID, *Vybrané kapitoly*, s. 33–34.

49 Srov. J. MUNZAR, *Historické povodně*, s. 171. Např. Jiří Carolides z Karlsperka ve své elegii vyslovil příkrou kritiku namířenou proti rybníkářství: „*Piscinae, exitiale gulae fisci; rapacis / Inventum, & miserae materia invidiae*.“ Georgius CAROLIDES A CARLSPERGA, *Elegia de memorabili exundatione Wltavae, aliorumq; Bohemiae fluviorum*, Praga 1598, s. [1]. Dostupné na: <https://digital.staatsbib->

Ze 17. století existuje zajímavá zmínka o náhlé průtrži mračen v roce 1661, která vedla k protržení rybníka Kalich u Kamenice nad Lipou. Povodňová vlna tehdy zaskočila hraběnku Hypolitu Paradies de la Saga (jinak též Paradis de Lasaga), která z vděčnosti, že se jí ve výsledku nic nestalo, nechala postavit kapli s kopií Panny Marie Alttöttingové u tvrze Včelnice.⁵⁰ Kaple je datována do roku 1662 a dala dokonce jméno později nově založenému baroknímu městečku na pravidelném půdorysu – Nový Etynk (německy Neuötting; jak se dnešní Nová Včelnice dříve nazývala).⁵¹

Vydatné deště vedly k protržení rybníční soustavy na panství žďárských cisterciáků roku 1714. Jednalo se tehdy o vydatnou povodeň, která zasáhla většinu toku Sázavy. Tuto povodeň ovšem nelze dávat za vinu pouze protrženým rybníkům, nýbrž celkovému úhrnu srážek v krátkém časovém horizontu, které spadly do již značně nasycené půdy. Rybníky tak svým protržením přispěly k tomuto dílu zkázy, které tato ničivá povodeň způsobila.⁵² Nejhorší důsledky byly právě v horním Posázaví, kde se efekt protržených rybníků projevil nejvíce. O této povodni vznikla dokonce kramářská píseň. Ta především tematizuje nebývalý rozsah škod na životech i majetku, avšak neopomíná ani roli rybníků: „*Okolo Polný / a Žďáru / kterýžto kraj na Moravu / patří blíž českých pomezí / kdež velcí rybníci leží. Ti se vodou přeplnili / na vše strany se rozlili / nebylo lidské pomoci / odolat takové moci. S tím ten oučinek hltavý / vpadl do řeky Sázavy / kdežto sama již dost vody / měla jest k vzdělání škody.*“⁵³ Je patrné, že doboví aktéři si potenciální nebezpečí spojené s rybníky uvědomovali a v případě podobných neštěstí neopomněli tuto negativní roli rybníků zmínit. Zanedbatelný není ani aspekt senzace, kterou tyto události představovaly. Díky tomu sice vznikla řada pramenů, z nichž se o povodních dovídáme, na druhé straně mají některé žánry tendenci povodeň a způsobenou škodu zveličovat.

Zajímavý je i případ z Blšan, kde se obecní rybník protrhnul v roce 1731.⁵⁴ Vzhledem k těsné blízkosti evidovaného sesuvu lze uvažovat o erozi svahu jako o příčině této

liothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN848733940 [13.03.2023]. Dalším příkladem je Ioannes CAMPANUS VODNIANUS, *Centuriae duae charitum, seu Epigrammatum ad moecenates, et amocos scriptorum*, Praga 1600, zde s. [39].

50 Jiří ČERNÝ, *Poutní místa jižních Čech. Milostné obrazy, sochy a místa zvláštní zbožnosti*, České Budějovice 2006, s. 97.

51 Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. IV. díl MI–Pan*, Praha 2000, s. 376–380.

52 Libor ELLEDER – Jakub KREJČÍ – Jolana ŠÍROVÁ, *The 1714 flash flood in the Bohemian-Moravian Highlands – Reconstructing a Catastrophe*, Quaternary International 538, 2020, s. 14–28.

53 *Nowina welmi strassliwá, Aneb Prawdiwé Wypsání, oné welmi přehrozné a weliké powodní*, ed. Jiří Kyncl, Kutná Hora 1714, dostupné online (fol. 170r a dále): http://www.manuscriptorium.com/apps/index.php?direct=record&pid=AIPDIG-MCRT__INVCHST3518_49KQJGA-cs#search [15.01.2023].

54 SOA Plzeň, Bádenská tajná dvorská kancelář, inv. č. 131; zátopa způsobená protržením rybníka.

nehody. Snaha obnovit rybník (cca 1745) a zároveň předejít dalšímu protržení vedla ke komunikaci mezi dvěma sousedními vrchnostmi (hrabaty Černíny a Bádenskými markrabaty), které se musely dohodnout na parametrech hráze. Ta měla být dostatečně vysoká a pevná, zároveň ale neměla způsobovat nežádoucí zvlhčení či zátopu pozemků nad rybníkem, které již náležely k bádenskému panství Podbořany. Při další povodni kolem roku 1748 však rybník opět způsobil škody, jak dokládá odškodnění blšanského faráře, který dostal k užívání nové pozemky.⁵⁵ Nakonec byla velikost rybníka výrazně zredukována.

Kromě výše vyjmenovaných příkladů existují další zdokumentované případy pocházející ze samého konce 18. století.⁵⁶ Není bez zajímavosti, že zprávy o protržení se zpravidla nevážou na nejznámější rybníkářské oblasti pánví a nížin, ale na regiony s členitější morfologií a relativně vyšším sklonem terénu. Nicméně v tomto článku nešlo o podání vyčerpávajícího seznamu protržených rybníků. K tomuto účelu ostatně vzniká webová databáze, která se snaží tyto jevy postihnout v kontextu rybníčních soustav raného novověku, a to včetně příslušné pramenné základny.⁵⁷

Rybníky na sasko-lauenburských panstvích

Pro konkrétnější uchopení tématu se pokusím dobový přístup k rybníkům ilustrovat na příkladu českých panství sasko-lauenburských vévodů a jejich dědiců, resp. dědiček (tj. princezen Anny Marie Františky a Sibylly Augusty). V praxi totiž z pochopitelných důvodů docházelo k prolínání jednotlivých fenoménů, které od sebe nebyly striktně odděleny tak, jak by se mohlo zdát ze struktury výše uvedeného textu, neboť kategorie vlastní dnešnímu jazyku a myšlení pochopitelně nebyly součástí dobového diskurzu. Nejvýznamnější rybníční soustavy vlastnili sasko-lauenburští vévodové na panství Ostrov (zejména skupina Boreckých rybníků), Toužim (v okolí řeky Střely), Údrč a Děpoltovice.⁵⁸ Naopak další jejich majetky (panství Podbořany, Brložec, Hauenštejn a Měděnec) nedisponovaly rozvinutou rybníční sítí, kde by byl zajištěn odchov ryb od vyvinutí plodu po výkrm dospělé ryby určené k vylovení. Důvodem byly převážně nevhodné přírodní podmínky (strmé svahy, málo vody). Ze statků, které rod (resp. vévoda Julius Jindřich) získal sňatkem s Annou Magdalénou, rozenou z Lobkovic, se nacházelo nejvíce rybníků v okolí Zákup a částečně též Buštěhradu. Za Julia Františka

55 SOkA Louny, Farní úřad Blšany, Výměna pozemků, kart. 10.

56 Výběrově např. Olšina severně od Lipna (1790) – Franz FINK, *Langenbruck im Böhmerwald. Dokumentation vom Arbeitskreis*, Langenbruck 1986. Dále rybník Malý Sádlov na Blatensku (1796) – V. DAVID, *Vybrané kapitoly*, s. 51.

57 Databáze historických rybníků: <https://pohromyakatastrofy.cz/rybniky/> [15.01.2023].

58 Ke genezi rodového majetku v Čechách nejnověji Michal VOKURKA, *Barokní krajina tvorba na sasko-lauenburských panstvích 1635–1740*, Praha 2022, s. 31–46.

přibýlo či bylo obnoveno větší množství rybníků na panství Zákupy.⁵⁹ I pro tato panství platí, že v méně kopcovitých oblastech se provozovalo klasické třístupňové rybníční hospodaření zaměřené na kaprové ryby, zatímco v kopcovitějších oblastech (panství Hauenštejn, Měděnec, část panství Zákupy) byly zřizovány spíše menší nádrže určené na chov pstruhů.

Nejstarší známá sasko-lauenburská instrukce, v níž jsou rybníky zmíněny, pochází z roku 1630 a týká se všech tehdejších sasko-lauenburských panství.⁶⁰ Rybníkům a rybaření je věnováno 10 článků. V nich byl kladen důraz na dobrý stav hrází a stavidel a pravidelné letnění. Rybník měl zvládnout i povodně, přičemž se mělo dbát na to, aby při zvýšeném průtoku nedošlo k protržení rybníka či uplavání ryb. Při nasazování rybníků se měla důsledně dodržovat nařízení ostrovských úředníků. Po výlovu, jenž měl být prováděn výhradně za dozoru úředníků, a to na podzim, v době před zamrznutím hladiny, se měl rybník nechat přes zimu řádně promrznout a na jaře zase nadržet vodou. Nejpozději po třech či čtyřech letech se měly rybníky lovit a nově nasadit stejným typem ryb. Při vypouštění a napouštění rybníků, během něhož docházelo k regulaci průtoku vody v korytech, bylo také třeba dbát o to, aby nevznikala škoda vrchnosti ani poddaným.⁶¹

Relativní stálost vrchnostenských nařízení potvrzuje blíže nedatovaná skupina instrukcí (nejspíše vznikly kolem roku 1705) pro jednotlivá panství Anny Marie Františky Toskánské (rozené Sasko-Lauenburské), kde je sice rybníkům věnováno 12 článků, avšak jejich obsah je velmi podobný znění z roku 1630.⁶² Jednotlivé body jsou však o něco podrobnější a rozepsány jsou především části týkající se růstu mladých ryb. Hypoteticky lze uvažovat o tom, že menší důraz na stav rybníků oproti instrukci z roku 1630 signalizuje kontinuální péči o nádrže, zatímco během třicetileté války bylo potřeba právě toto ohlídat, neboť válka způsobovala rybníčnímu hospodaření mnohé škody. V dobách, kdy území nebylo vystaveno válečným událostem a pobytům vojsk, bylo možné zaměřit více úsilí na péči o ryby, zatímco o infrastruktura byla zabezpečena relativně dobře.

Ne vše ale fungovalo podle představ vrchnosti a jejích úředníků. Například právě v době třicetileté války lze nalézt řadu narážek na ne zcela uspokojivé rybníční hospo-

59 Z 15 rybníků roku 1674 na 26 v roce 1691 (NA Praha, ATS – Zákupy, kart. 3, Výtahy z urbářů).

60 Dochovala se v pozdějším opise a je uložena spolu s mladší instrukcí z roku 1649 (SOA Plzeň, BTDK, Úřední řád a instrukce Julia Jindřicha, inv. č. 22, kart. 3, fol. 7r–8r).

61 Všechno podstatné opakují i mladší verze instrukcí, byť někdy v jiné podobě. Např. instrukce pro nového vrchního inspektora Fortenbacha z roku 1750 shrnuje zásadní informace do pěti bodů (SOA Plzeň, BTDK, Instrukce z 14. února 1750, inv. č. 32, kart. 5).

62 NA Praha, ATS – společné, Hospodářské instrukce 1687–1736, kart. 283, Wirtschaftliche Instruction – č. 5–10, body 102–113.

daření.⁶³ Kromě samotných válečných disturbancí a běžně se objevujících výtek vůči současnému stavu mohlo být příčinou nedostatků také dosud neúplné implementování nároků relativně nové sasko-lauenburské správy ve všech potřebných úrovních. V pozdějších letech se upozorňování na problémy objevuje méně často (snad se i reálně podařilo rybníční hospodaření po třicetileté válce zefektivnit), avšak nelze říci, že by na něj úředníci rezignovali.⁶⁴ Ostatně nabádání k neustálému zlepšování stavu věcí za účelem vyšších příjmů vrchnosti je leitmotivem většiny hospodářských instrukcí.

Pokud jde o personál, jenž měl rybníky na starosti, jednalo se především o dvorní porybné (*Hofffischer*) v Ostrově a Toužimi, dále porybné (*Fischmeister*) na ostatních panstvích (ne však na všech) a výjimečně i hlídače jednotlivých rybníků (např. *Großen Teich Wartter* na panství Ostrov).⁶⁵ Bez vědomí vrchnosti však porybný a jeho pomocníci nebyli oprávněni lovit ani ryby, ani raky. Bez předchozího nařízení bylo možné lovit pouze v nezbytných případech, což se muselo následně okamžitě ohlásit nadřízeným úředníkům, a veškeré úlovky bylo nutné řádně zaevidovat do register (*Fischregister*).⁶⁶ Při údržbě rybníků docházelo k využití dalších řemesel (tesařů, rourařů, zámečnicků apod.), stejně jako robot a služeb tzv. *Teichgräber* – tedy osob, jejichž úkolem byly fyzicky náročné výkopové práce (obvykle za denní mzdu). Zásah do krajiny představovaly jak terénní úpravy, tak požadavky na materiál. Preferováno bylo dubové, někdy též jedlové dříví, přičemž bylo zpravidla přesně řečeno, odkud se má vzít. I takové požadavky měly nezanedbatelný environmentální dopad.

Alespoň částečný vhled do managementu rybníků nabízí popis středočeského panství Zvoleněves, kde jsou vypsány jednotlivé položky vynaložené na provoz zdejších sedmi rybníků.⁶⁷ Jako nejvyšší položka zde figuruje nákup násady do kaprových rybníků, což je spíše neobvyklé, neboť na řadě jiných panství existoval úplný systém rybníčního hospodářství, v rámci něhož se pěstovala i násada, takže ji nebylo potřeba kupovat. Je otázkou, odkud násada byla kupována – možností byl i nákup z jiného sasko-lauenburského panství, což byl preferovaný způsob nákupu, zatímco kupování

63 Srov.: „...bei unsern Herrschafften hat bis dato die Confusion undt Nachlässigkeit versiret...“ (NA Praha, ATS – společné, Hospodářské instrukce 1636–1687, kart. 282, Instrukce z 30. listopadu 1637, fol. 8).

64 Jako příklad může sloužit krátká pasáž z instrukce pro panství Zvoleněves z roku 1685: „Die Teuche in gutte Achtung zunehmen, zu rechter Zeith mit taug. Bruth, laut gethaner Austhey lung, besetzen, undt alle Mänglung zeitl. reparirn lasse, damit gudste Obrigkeith beßern Nutzen, alß bies dato darvon erkönnen möge.“ (NA Praha, ATS – společné, Hospodářské instrukce 1636–1687, kart. 282, Zvoleněves 1685, fol. 177).

65 SOA Plzeň, BTDK, Přehled o platech úředníků (1733), inv. č. 36, kart. 6.

66 Tak to alespoň zachycuje dochovaný výtah instrukcí, který si pořídil ostrovský hejtman Antonín Steinbach v roce 1647 (NA Praha, ATS – společné, Hospodářské instrukce 1636–1687, kart. 282, *Extractum*, fol. 20).

67 SOA Praha, VS. Zvoleněves, kniha 190 (nefoliováno).

násady odjinud (např. od měšťanů či z jiných panství) nebylo žádoucí.⁶⁸ Příkladem takové situace je panství Podbořany, kam se násada dovážela až 40 km z jiných sasko-lauenburských statků, kde byl dostatek vhodných ryb.⁶⁹ Nicméně správa panství skupiny ostrovské (kam patřily Podbořany) fungovala odděleně od majetků ve středních a severních Čechách, takže zásobování zvoleněveských rybníků ze stejných zdrojů jako v Podbořanech je nepravděpodobné.

Během 70. letech 17. století se rybníční síť kolem Zvoleněvsi rozšiřovala, neboť roku 1675 je řeč o dvou nových rybnících.⁷⁰ Další, již značně menší náklady zaznamenané ve Zvoleněvsi, byly spojeny s výlovem rybníků, kdy se příslušným pověřeným osobám (zejména porybnému a hráznému) dávala k pravidelnému platu ještě zvláštní peněžité odměna, která měla přispět ke zdárnému průběhu výlovu a předejít krádežím ryb. Asi 10 % výdajů představovaly odměny různým řemeslníkům, kteří se starali o údržbu náhonů a hrází.⁷¹ Drobné položky byly vydány také za potřebný materiál, zejména dřevo a železo na opravu stavidla, provazy na sítě a další.⁷²

Kromě klasických rybníků se na panství sasko-lauenburských vévodů nacházelo několik vodních nádrží zvláštního určení, kde chov ryb nebyl primární funkcí. Mezi takové nádrže lze zařadit především nádrže v okolí dolů na panstvích Měděnec a Hauenštejn, odkud se brala voda potřebná ke zpracování rud mědi a stříbra.⁷³ Další zvláštnost představovala skupina Hostivických rybníků na panství Tachlovice (zakoupeno roku 1732 Annou Marií Františkou), odkud byl napájen vodovod Pražského hradu a dalších hradčanských paláců.⁷⁴ Povinnost udržovat vodovod v provozu byla obsažena v kupní smlouvě panství. Situaci však komplikovaly majetkové poměry, neboť jak soustava Hostivických rybníků, tak vodovod zasahovaly na území několika dalších vlastníků, s nimiž bylo nutné veškeré zásahy koordinovat tak, aby pražské paláce nezůstaly bez vody.⁷⁵

68 Podle instrukcí byl na panství Toužim ve 30. letech 17. století běžnou praxí nákup rybí osádky od toužimských měšťanů. Vrchnost však usilovala o oproštění se od tohoto postupu (NA Praha, ATS – společné, Hospodářské instrukce 1636–1687, kart. 282, Instrukce z 30. listopadu 1637, fol. 8).

69 „...sollen sothane Besatzungen, Frühlingzeit entweder von Schlackenwerth, Theusing und Udritsch allwo jedes mahl schon so viel übrig sein...“ SOA Plzeň, BTDK, Bílá kniha, inv. č. 2, kart. 1, s. 267.

70 NA Praha, ATS – společné, Hospodářské instrukce 1636–1687, kart. 282, *Zu Zwolleniowes* (1675), fol. 52.

71 „Teichgröber 5 fl., Meuerern 2 fl., Zimmerleüthen 3 fl., Steinbrechern 45 kr., Bündern von Fieschnätzen 1 fl. 15 kr., Schmieden 1 fl 30 kr.“ SOA Praha, VS. Zvoleněves, kniha 190 (nefoliováno).

72 Celkové roční náklady na provoz a údržbu rybníků se měly vyšplhat na 131 zl., zatímco příjem z nich činil 597 zl.

73 Michal VOKURKA, *Měděnec: Krušné hory jako laboratoř pozdního feudalismu*, Ústecký sborník historický, 2019, č. 2, s. 7–30; zde s. 16 a 26.

74 Mapa rybníků a vodovodu od Franze Kloseho (1723) je uložena v Archivu Pražského hradu, Stará plánová sbírka, sign. 247/2 – Plán hradního vodovodu.

75 Srov. SOA Praha, Velkostatek Tachlovice – Jeneč, Bahno z rybníků (1727), kart. 2, inv. č. 13.

Zvláštní pozornost bylo potřeba věnovat rybníkům na již zmíněném panství Podbořany. Problémy vyplývaly z přírodních podmínek, které byly určovány jednak srážkovým stínem, jednak zdejšími podložím, které je tvořeno zpevněnými sedimenty jílovců a prachovců, tudíž je náchylné k erozím. Zejména při větších srážkách se vytvářely strže a výrazně se zvyšoval objem vody v tocích. Důsledky těchto jevů jsou zaznamenané také v pramenech z přelomu 17. a 18. století, kde se hovořilo o komplikacích s přetékáním jednoho z rybníků. Tyto problémy nakonec vedly k jeho vysušení.⁷⁶ Konkrétně se jednalo o rybník u obce Očihovec, k němuž ze severu i jihu přiléhaly svahy, z nichž po deštích stékala další voda. Zvodnění tak ohrožovalo okolní hospodářskou půdu i příjezdovou cestu ke dvoru, která se stávala nesjízdnou. Právě režijní dvůr nakonec profitoval z vysušené plochy rybníka, kterou dostal k užívání.

* * * * *

Rybníkářství je stále tématem, jež je možné uchopit mnoha způsoby a obohatit jím současnou historiografii. Jako jedna z možných cest se nabízejí environmentální dějiny. Rybníkářství představuje specifické využití přírodního zdroje, jehož osvojení přinášelo dobové společnosti řadu výzev, na které se článek snažil poukázat – od výběru vhodných lokalit, přes údržbu náhonů, hrází a břehů, až po péči o samotné ryby. Vše podléhalo organizaci, kterou se snažily sumarizovat vrchnostenské instrukce. Přes všechna naléhání na dodržování norem však historická praxe mohla nabývat různých podob. Některé příklady z někdejších sasko-lauenburských panství byly nastíněny, avšak problematika tím zdaleka nebyla vyčerpána a dobová realita byla jistě mnohem pestřejší. Při zanedbání doporučených postupů, nepřízní počasí a dalších faktorů mohlo dojít k poničení rybníků, povodňovým událostem a dalším škodám, jejichž následkům museli doboví aktéři čelit.

O vztahu aktérů a rybníků vypovídá celá řada písemných pramenů, které vznikaly v rámci patrimoniální správy či jako reakce na různé nečekané události. Řada neštěstí je zaznamenána v kramářských písních, letácích, novinách, pamětech, letopisech a kronikách. Naopak méně senzační, všednější události jsou zachyceny v písemnostech uložených ve fondech velkostatků a jejich ústřední správy. Zde se nacházejí jak akta vznikající ad hoc, tak systematictější evidence jako popisy panství (včetně rybníků), hospodářské instrukce, evidence výlovu a prodeje ryb (účty) i náklady na údržbu infrastruktury (čištění rybníků a oprava hrází). Relativně časté

76 „...so kann auch der alte Teuch zue Klein Ottschehau nicht angerichtet werden, weil er öffters überschwembt zu werden, und auszulaufen pflieget...“ SOA Plzeň, Bádenská tajná dvorská kancelář, Bílá kniha, inv. č. 2, kart. 1, s. 267.

jsou také různé spory ať už mezi jednotlivými vrchnostmi či dalšími aktéry, jejichž činnost byla spojena s vodním hospodářstvím. Na druhou stranu je však potřeba počítat s tím, že řada činností spjatá s rybníky se obešla bez vzniku písemností. Zároveň je vhodné se na dochované prameny podívat mezioborovou perspektivou.

Historie rybníkářství tak může nabídnout pohled na dobře známé rybníky v novém světle. Lze navázat na starší badatelskou tradici, a přitom zůstat na poli aktuálních otázek současné historiografie. Dále se přístupy nemusí zaměřovat dovnitř historiografie; naopak je možné využít zmíněného interdisciplinárního potenciálu, který toto téma bezpochyby má. Spolupracovat tu lze s archeology, biologi, hydrology, inženýry vodních staveb či geology. Lze řešit otázky technického charakteru týkající se výstavby rybníků, konstrukce hrází či provázanosti rybníčních sítí. Styčné plochy s vědami o živé přírodě skýtají problémy spojené s modelováním hydrologického režimu, množstvím rybí osádky a jejím nároku na výživu a kvalitu vody nebo charakter břehové vegetace a její efekt na údržbu rybníků a jejich okolí. I přes obrovské možnosti mezioborové spolupráce je potřeba počítat s řadou omezení, která souvisí s časovým odstupem od sledovaného období. Například tvar a velikost rybníků se mohly značně lišit, což zásadně limituje přesnost případného hydrologického modelování. Podobně, jak již bylo řečeno výše, je potřeba kriticky přistupovat k písemným pramenům a zabývat se kontextem jejich vzniku. Věřím však, že i přes nemožnost dobrat se některých detailů může mít zásadní přínos již samotné hledání společných mezioborových cest a postupů. Stejně tak bude vhodné zaměřit pozornost i na jiné než typicky rybníkářské oblasti, neboť mají potenciál odkrýt mnohé z problémů, které doboví aktéři museli řešit, když věci nešly přesně podle plánu.

Autor | Author

Michal Vokurka

Historický ústav

Akademie věd České republiky, v. v. i.

Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9

Česká republika

vokurka@hiu.cas.cz

ORCID 0000-0002-8123-5201

Ing. Mgr. Michal Vokurka, Ph.D. (* 1992) vystudoval české dějiny raného novověku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a krajinářství a ochranu přírody na Fakultě životního prostředí České zemědělské univerzity. Po dokončení doktorátu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy nyní působí v Historickém ústavu Akademie věd České republiky. Ve svém výzkumu se věnuje dějinám 17. a 18. století na pozadí historické geografie. Publikoval o historické krajině, zahradách a třicetileté válce na příkladech sasko-lauenburských vévodů a bádenských markrabat.

Summary

Ponds in the Perspective of Environmental History. From General Questions to Selected Examples from the Saxe-Lauenburg Estates.

Fishponds were an important constituent of the Bohemian feudal estate in the early modern period. Therefore, there is a long historiographical tradition on fishponds management and its economic consequences. Thus, the paper summarizes the main benefits of the previous authors and tries to bring an environmental perspective that is quite new in this field of study. The environmental aspects of the early modern fishpond management in Bohemia are explored only poorly. I argue that the fishponds are a suitable topic that allows thinking about the past from an interdisciplinary perspective while leaning on the long (economically oriented) historiographical tradition. Questions on fishpond ecology and management, as well as on fish welfare are raised and discussed upon the instructions released by the early modern authors and authorities. In the last chapter, I study environmental hazards and risk management in traditional society. With a closer look at a few examples from the Saxe-Lauenburg manors, I analyse the historical attitude towards topics related to fishponds and water management based on archival sources with natural and soil conditions taken into account.

Kulturní a vědecký transfer mezi českými zeměmi a Evropou na příkladu našich nejstarších krajinářských parků a jejich tvůrců

FILIP BINDER

Abstrakt | Abstract

Příspěvek pojednává o nejstarších krajinářských parcích vytvořených na konci 18. a na počátku 19. století v českých zemích a na jejich příkladu ukazuje zahraniční vlivy z oblasti kultury a přírodních věd, které hrály důležitou úlohu při jejich vzniku. Text se zaměřuje především na cestování jako prostředek pro zprostředkování módních trendů, resp. na literaturu, která měla stejnou funkci a rovněž byla možností pro seznámení se s idejemi teoretiků krajinotvorby. Studie též zmiňuje vliv dobové filozofie, krásné literatury a malířství, přičemž pojednává především o vlivu Velké Británie, Svaté říše římské a Francie na krajinářskou tvorbu českých zemí.

The article deals with the oldest landscape parks created at the end of the 18th and early 19th centuries in the Czech lands, and uses the example of foreign cultural and natural science influences that played an important role in their creation. The text focuses primarily on travel as a means of conveying fashionable trends, or on literature, which had the same function and also provided an opportunity to learn about the ideas of landscape theorists. The study deals mainly with the influence of Great Britain, the Holy Roman Empire and Germany on the landscape design in the Czech lands.

Klíčová slova | Keywords

krajinářské parky; krajinotvorba; botanika; dendrologie; kulturní transfer; vědecký transfer

landscape parks; landscaping; botany; dendrology; cultural transfer; scientific transfer

Krajinářské tvorbě 18. a 19. století vtiskly zcela nový ráz krajinářské parky, značně se lišící od zahrad předchozích ér, vytvářených podle přísného geometrického řádu. Vznik prvních projektů u nás, které můžeme přiřadit k novému trendu, spadá do posledních desetiletí 18. století. Počátky krajinářských parků v českých zemích však nelze studovat zcela odděleně a bez přihlídnutí k vývoji v dalších zemích Evropy, neboť právě zahraniční vlivy byly něčím, co se zcela zásadně promítlo do podoby plodů domácí krajinářské tvorby, a to obzvláště v závěrečných fázích raného novověku. Sledování zahraničních vlivů, majících dopad na charakter prvních parků v novém stylu je zajímavé i z toho důvodu že prozrazuje mnohé nejen o tom, které země ovlivňovaly tehdejší krajinotvorbu, nýbrž i to, které země zároveň určovaly kulturní trendy v širší rovině. Cílem tohoto textu je proto seznámit na příkladech nejstarších krajinářských parků v českých zemích s nejdůležitějšími záležitostmi, jež je možné vnímat jako vlivy zahraniční krajinotvorby a které se promítly i do krajinářské tvorby českých zemí. Vzhledem k tomu, že podoba krajinářských parků nebyla pouze odrazem kulturního pozadí doby, ale u jejich vzniku můžeme často pozorovat i další složku související s botanikou, dendrologií, případně dalšími vědami byl tento fakt částečně zohledněn i v názvu příspěvku. Text se zaměřuje především na dobu posledních desetiletí 18. století, případně samotný začátek 19. století a na parky, které vznikly právě v této době a jež budou nejprve stručně představeny níže, jelikož právě ty je možné považovat za nejstarší krajinářské parky u nás¹; zatímco pozdější období, kdy se tento koncept krajinářské tvorby stal naprosto běžným jevem, bylo ponecháno stranou – a to navzdory faktu, že i v něm bychom našli řadu zajímavých ukázek kulturního a vědeckého transferu mezi českými zeměmi a Evropou.² Tyto nejstarší parky také poskytují příkla-

1 Ačkoliv je termín „krajinářský park“ poměrně problematickým pojmem i z toho důvodu, že parky doby 18. století vypadaly zpravidla jinak než parky vytvořené v pozdější době, a přestože je často těžké určit, co je a není možné označit za krajinářský park, je v případě této studie pojem chápán především jako protiklad ke geometrickým zahradám, typickým pro dřívější dobu, a výsledek takové krajinotvorby, jejíž podstata byla dána buď osvícenskými, nebo (pre)romantickými idejemi. Z toho také vyplývá, že za krajinářské parky budou pro potřeby tohoto článku označovány i takové zahrady a parky, které lze chápat jako projevy jakéhosi přechodného stylu, naznačující nicméně estetický obrat směrem ke snaze o „napodobování“ volné přírody. Výraz „krajinářský park“ je zde chápán jako synonymum anglického pojmu „landscape garden“, který se taktéž užívá pro různé a značně odlišné fáze krajinářské tvorby 18. a 19. století.

2 Časové omezení vychází také z časového vymezení konference „Tři staletí v srdci Evropy“, na níž jsem představil stejnojmenný příspěvek. Tento článek zároveň vychází z výzkumu, jehož výsledky jsem publikoval částečně i v jiných textech, jejich námětem byly ale zahraniční vlivy pro krajinotvorbu v českých zemích zprostředkované skrze cestování. Viz zejména Filip BINDER, *Po stopách kultury, přírody i poznání. Zahraniční cesty české a rakouské šlechty mezi osvícenstvím a romantismem a jejich důsledky*, Praha 2020, dále pak idem, *Die Gärten des Fürsten Alois I. Joseph von Liechtenstein in Eisgrub und Feldsberg und der Einfluss des Reisens auf deren Gestaltung*, *Die Gartenkunst* 32, 2020, č. 1, s. 95–106. V této studii (ve srovnání s uvedenými texty) však detailněji rozebírám roli zahraničních vlivů zprostředkovaných i skrze literaturu a uvádím zároveň příklad několika dalším

dy zajímavých ukázek, které je možné považovat za reprezentativní s velkou výpovědní hodnotou o přejímání vlivů zahraniční kultury, případně vědy.

Zrod krajinářských parků

Sleduje-li badatel zabývající se krajinářskými parky ve střední Evropě zahraniční vlivy v pozadí těchto projektů, nemůže nezmínit skutečnost, že pozvolná revoluce v krajinářské tvorbě má své počátky rovněž za hranicemi českých zemí, a konkrétně pak ve Velké Británii první poloviny 18. století. Již tehdy se začaly v kruzích intelektuálů objevovat kritické hlasy považující úpravy krajiny, v jejichž důsledku vznikaly barokní, symetrické a geometricky laděné zahrady, za příliš radikální a ničící přirozenou krásu přírody, jež symbolizovala zároveň určitou formu svobody.³ Právě přirozenost byla něčím, co začalo být v souvislosti s krajinou považováno za malebné a pitoreskní a co bylo rovněž vyzdvižováno a opěvováno nejrůznějšími básníky, spisovateli a mysliteli. Svou roli sehrály i myšlenky osvícenství a některých osvícenců, jejichž tvorba se přírody dotýkala a kteří měli také nemalý podíl na tom, že se na vztah člověka k přírodě začalo pohlížet z jiného úhlu.

Názory teoretiků i praktiků krajinářské tvorby a ideje některých osvícenců se odrazily v tom, že začaly vznikat krajinářské parky, které měly ukazovat rozmanitost přírody – přírody nesvázané barokním řádem a přísnými propočty, přírody, v níž se střídaly roviny, svahy a údolí či louky a lesy. Tyto projekty měly rovněž za cíl přiblížit se alespoň částečně Arkádii či Elysiu, jež měly někdy zhmotňovat a které také měla v pozorovateli komponovaná krajina asociovat.⁴ Jako určitý paradox pak může být vnímán fakt, že i když měla krajina v parcích napodobovat přírodu v původním stavu, ani ona by bývala nevznikla bez přičinění člověka, často navíc bez zcela radikálních zásahů majících za úkol vytvořit co možná nejdíverzifikovanější krajinu. Pro zahrady a parky doby osvícenství byla typická i existence drobných staveb, které dotvářely kulisu. Jednalo se o antikizující stavby, korespondující s dobovou antikománií, nejrůznější projevy odrážející okouzlení světem Orientu, jakož i – a s postupem času pak velmi výrazně – o gotizující stavby a „středověké“ ruiny, symbolizující pozvolný nástup romantismu. Právě romantismus také přejal a pozměnil koncept krajinářských parků, jejichž zlatá doba přišla v 19. století.⁵

Některé z prvních parků ve Velké Británii vznikaly po zahraničních cestách aristokratů, zejména do Itálie, v níž byli cestovatelé uchvázeni tamější krajinou a objevovali krásy antic-

projektů, jimž jsem v předchozích pracích věnoval pouze minimální pozornost.

3 Viz například David WATKIN, *The English Vision. The Picturesque in Architecture, Landscape and Garden Design*, London 1982, s. 1.

4 Podrobněji ke krajinářským parkům a vizi Arkádie a Elysia například Andrea KLEIN, „Jede Kommunikation ist wie Kunst“ *Die Sprache des Gartens*, Würzburg 2003, zejména s. 101.

5 K tomuto tématu pak srov. Olga BAŠEOVÁ, *Krajinářský park romantismu*, in: Kamenná kniha. Sborník k romantickému historismu – novogotice, ed. Marie Mžyková, Sychrov 1997, s. 257–260.

ké kultury.⁶ Obojí se pak snažili určitým způsobem „přénést“ do své vlasti, díky čemuž se v Anglii, jak vyplývá z předchozích odstavců, objevily první krajinářské parky vůbec. Mezi nejranější příklady patří Chiswick, situovaný dnes na předměstí Londýna a vytvořený ve spolupráci stavebníka Richarda Boyla, hraběte z Burlingtonu, a stavitele v podobě věhlasného zahradního architekta Williama Kenta. Není náhodou, že i vznik Chiswicku významným způsobem souvisí s Burlingtonovou výpravou do Itálie.⁷ Stejně věhlasné, nebo možná ještě věhlasnější byly zahrady ve Stowe v hrabství Buckinghamshire, vytvářené pro Richarda Templa, prvního vikomta Cobhama, Kew Gardens v Londýně, upravované na popud britské královské rodiny, případně Stourhead, Studley Royal Park a Painshill. Tyto projekty prosluly i v pevninské Evropě, díky čemuž se koncept vytváření krajinářských parků šířil rovněž do ní, mimo jiné i v důsledku intenzivních kontaktů jejich obyvatel, zejména elit, s ostrovním prostředím. Britské trendy rezonovaly velmi silně ve Francii, kde byly krajinářské parky ovlivněny ještě více kulturou Orientu a myšlenkami osvícenství, nebo ve Svaté říši římské národa německého, která měla k ostrovům pevné vazby.⁸

Obr. 1: Pohled do krajinářského parku ve Stowe. Foto: © Filip Binder 2022.

6 Susan LASDUN, *The English Park. Royal, Private and Public*, London 1991, s. 80.

7 Burlington věnoval pozornost i stavbám Andrey Palladia, které ovlivnily podobu jeho vily v Chiswicku. Giles WORSLEY, *Classical Architecture in Britain. The Heroic Age*, New Haven – London 1995, s. 111.

8 Tyto vazby vedoucí k zakládání krajinářských parků zdůrazňuje Adrian von BUTTLAR, *Der Landschaftsgarten. Gartenkunst des Klassizismus und der Romantik*, Köln 1989, s. 141.

Stranou však nezůstalo ani prostředí českých zemí, kde první parky dle nových tendencí či první parky naznačující alespoň částečný odklon od tradičních geometrických zahrad předchozích dob vznikaly už v posledních desetiletích 18. století. I tyto projekty se sluší alespoň v krátkosti představit. Mezi jedny z prvních parků v novém stylu se řadí tzv. Terezino údolí u Nových Hradů v jižních Čechách, pojmenované po manželce sociálního reformátora Jana Nepomuka Buquoye Terezii, rozené Paarové. Přestože není přesně známo, kdy tento park začal být vytvářen, soudí se, že tomu bylo na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 18. století.⁹ V průběhu času zde vznikla i drobná parková architektura, včetně budovy tzv. Lázníček, i umělý vodopád. K dalším raným projektům patří i park v Červeném Hrádku u Chomutova, spojený se jménem Jana Adama z Auerspergu a upravený později i členy rodu Rottenhanů.¹⁰ S Auerspergy je pak spojeno i vytváření krajinářského parku ve středočeské Vlašimi, který začal vznikat po roce 1775 a v němž je možné kromě jiných nalézt jak gotizující stavby, tak projevy dobové chinoiserie.¹¹ S krajinářskou tvorbou a vznikem jedněch z nejstarších krajinářských parků v Čechách je spojeno i jméno Jana Rudolfa Czernina z Chudenic, jenž mimo jiné založil park v Krásném Dvoře, v němž nalezneme podobné projekty jako ve Vlašimi.¹² Také Jan Rudolf Chotek se rozhodl k založení parku ve Veltrusích (a později i na Kačíně), který obohatil i o drobnou parkovou architekturu, a to jak antikizující, tak gotizující. Částečnou odchylku představuje tzv. Pohádkový les osvíceného hraběte Jana Nepomuka Mittrowského u Dolní Rožínky, který sice nepředstavuje typický krajinářský park, nicméně odklon od tradičních geometrických zahrad ano. V neposlední řadě se mezi rané projekty nových parků, resp. parků, které je možné označit za výraz přechodného stylu, sluší zařadit Lednicko-valtický areál Aloise I. Josefa z Liechtensteina, v němž vzniklo mnoho drobných staveb (jako například Sluneční chrám, minaret nebo umělá zřícenina Janova hradu) a který byl v 19. století upraven v pravý krajinářský park. Právě v 19. století se pak koncept krajinářských parků stal takřka masovou záležitostí a důležitou součástí většiny šlechtických sídel.¹³

9 Martin KRUMMHOLZ, *Buquoyové Nové Hradky. Počátky krajinných parků v Čechách*, Praha 2012, s. 37.

10 *Ibidem*, s. 29. V případě sondy představené na následujících stranách bude nicméně Červený Hrádek vynechán, jelikož o nejstarší době krajinářského parku toho není mnoho známo. Na tuto skutečnost upozorňuje i Martin Krummholz, v tomto ohledu srov. *tamtéž*.

11 Obvykle se autorství přisuzovalo Karlu Josefu z Auerspergu, Veronika Pincová jej nicméně připisuje jeho synovi Vilémovi. Srov. Veronika PINCOVÁ, *Historie romantického parku ve Vlašimi*, in: *Historické zahrady Kroměříž 2006*, s. 35–37 a eadem, *Anglické, zednářské a romantické parky – historie, symbolika a myšlenky*, Praha 2016, s. 159–165. Navzdory tomu je nutné podotknout, že se autorství nedokázalo spolehlivě prokázat.

12 Jméno Jana Rudolfa Czernina je však spjato i se vznikem parků v Jemčině, Chudenicích a Petrohradu. Srov. Markéta ŠANTRŮČKOVÁ, *Krajinářská tvorba Jana Rudolfa Černina. Vznik a vývoj parků v Krásném Dvoře, Jemčině, Petrohradě a Chudenicích*, Praha 2014.

13 V představeném přehledu nejstarších krajinářských parků v českých zemích chybí i některé další

Představené projekty nelze líčit izolovaně, nýbrž právě ve vazbě na zahraniční prostředí. Jejich existence je totiž výsledkem přejímání vlivů britských, německých i francouzských.¹⁴ Zmíněna by však měla být také Itálie, díky níž došlo k oživení zájmu o antiku, patrného i v krajinářských parcích.¹⁵ Zaměříme-li se však podrobněji na jednotlivé vlivy, je možné hovořit o několika oblastech, jež budou následně představeny za pomoci příkladů. Povědomí o zahraničních trendech uplatňujících se v krajinářské tvorbě doby osvícenství se u nás vytvářelo díky zprostředkovaným kontaktům s kulturou, případně vědeckými poznatky cizích zemí. V tomto případě se tudíž jednalo o kontakty přímé, díky nimž měl člověk žijící v závěru 18. a na počátku 19. století možnost seznámit se na vlastní oči se zahraniční krajinotvorbou a kulturou (stejně jako tomu bylo například u lorda Burlingтона na Apeninském poloostrově). Kromě nich ale můžeme hovořit také o vlivech, které nám byly zprostředkovány nepřímou, mimo jiné prostřednictvím literatury, případně o dalších oblastech kultury, které hrály roli v chápání přírody (a mimo jiné právě u tvůrců krajinářských parků).

Inspirační zdroje našich nejstarších krajinářských parků a prostředky kulturního a vědeckého transferu

Co se týče kontaktů přímých, vyplývá z uvedeného, že povědomí o trendech v zahraniční krajinotvorbě bylo v některých případech důsledkem zahraničních cest. Velmi často byla minulými i současnými badateli vyzdvižována role výprav do Velké Británie, kolébky nových proudů. Týká se to i jednoho z nejvýznamnějších parků vzniklých v 18. století, jenž je spojen se jménem hraběte Jana Rudolfa Czernina z Chudenic a který byl vytvářen na panství Krásný Dvůr u Podbořan. Tento projekt začal být realizován již brzy po návratu hraběte z jeho pobytu v cizině, který spadá do let 1779–1781. Jako předloha posloužily hraběti údajně krajinářské parky, s nimiž se seznámil během svého putování po Anglii.¹⁶ Z cestovního deníku Jana Rudolfa jakož i z dalších

projekty, jelikož je otázkou, zdali je možné je s ohledem na jejich charakter vnímat jako krajinářský park, případně alespoň tvorbu, která má výrazné rysy krajinářských parků. V tomto ohledu se nabízejí například Slezské Rudoltice Vojtěcha Josefa z Hoditz, které představují určitý mezistupeň mezi barokní a osvícenskou tvorbou. Srov. M. KRUMMHOLZ, *Buquoyské Nové Hradky*, s. 25. K parku jako takovému Hoditzovým dalším projektům v Rudolticích podrobněji Milan MYŠKA, *Hrabě Hodic a jeho svět. Zámecká kultura ve Slezsku mezi barokem a osvícenstvím*, Ostrava 2011, zejména s. 109–146.

14 Podrobněji například M. KRUMMHOLZ, *Buquoyské Nové Hradky*, s. 21.

15 Otázku vlivu Itálie však v této studii ponecháme stranou. Díky antikomanii došlo i k nárůstu počtu cest českých aristokratů do Velké Británie, nicméně není zcela jasné, zdali je existence antikizujících staveb v našich krajinářských parcích ve větším počtu případů důsledkem přímých kontaktů s Itálií, nebo spíše toho, že se obdobné projekty nacházely v zahradách a parcích v jiných oblastech Evropy, mimo jiné ve Velké Británii a Svaté říši římské. Ostatně i Martin Krummholz, hovořící o tom, že nejstarší krajinářské parky v českých zemích obohatily vlivy Británie, Francie, Svaté říše římské a Vídně, nezmiňuje roli Itálie, nýbrž úlohu antiky jako takové. Srov. *ibidem*.

16 Ondřej ZATLOUKAL, *Západočeské elysium*, in: Historické zahrady Kroměříž 2006. Umění a spole-

materiálů uložených v jeho pozůstalosti v jindřichohradeckém oddělení Státního oblastního archivu v Třeboni ovšem vyplývá, že cestovní zkušenosti ze zmíněných třech let nasbíral Czernin ve Svaté říši římské, v Nizozemí, Francii a v Itálii, ale pravděpodobně nikoliv v Anglii, do níž tehdy nezavítal.¹⁷ S novými trendy v krajinářské tvorbě, které bezesporu ovlivnily, a možná dokonce podnítily vznik parku v Krásném Dvoře, se tudíž seznámil jinde – zejména ve Svaté říši římské, což prozrazuje jeho deník, který jej zároveň ukazuje jako osobu intenzivně se zajímající o zahrady a parky. Británii hrabě nakonec navštívil, nicméně až v roce 1788, tedy několik let poté, co započala nová éra krajinářské tvorby v Krásném Dvoře (a dalších rodových panstvích).¹⁸

Obr 2: Krásný Dvůr s tzv. Panovým templom a umělým vodopádem. Ze sbírek Národního památkového ústavu, územní památkové správy v Českých Budějovicích.

Ve Svaté říši římské národa německého se během své cesty nemusel s aktuálními trendy krajinářské tvorby 18. století seznámit pouze Czernin, ale i řada jiných aristo-

česká činnost v historických zahradách. Sborník vydaný u příležitosti konání odborného semináře ve dnech 8.–10. 6. 2006 v Kroměříži, Hrdějovice 2006, s. 28; Jiří KUTHAN, *Aristokratická sídla v českých zemích 1780–1914*, Praha 2014, s. 31 nebo M. ŠANTRŮČKOVÁ, *Krajinářská tvorba Jana Rudolfa Černína*, s. 67.

17 Deník hraběte a další dokumenty vztahující se k době, kdy byl hrabě na cestě, jsou uloženy v SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, Jindřichův Hradec, kart. 400. Neobsahují však zmínky o návštěvě Anglie.

18 Dochovala se žádost z 25. února 1788, v níž Czernin žádal císaře o svolení odcestovat do zahraničí. SOA Třeboň, oddělení Jindřichův Hradec, RA Černínů z Chudenic, Jindřichův Hradec, kart. 403, fol. 8r.

kratů, bohužel v řadě případů nemáme k dispozici žádné podrobnosti. Velmi inspirativním místem, které ovlivnilo nejen vývoj evropské krajinářské tvorby 18. století, bylo Wörlitz v Anhaltsko-Desavsku, v jehož čele stál osvícený vévoda Leopold III. Právě ten po návratu z cesty po jižní a západní Evropě (a mimo jiné Velké Británii) vytvořil ve Wörlitz věhlasný krajinářský park, jemuž se zároveň přezdívalo „zahradní říše“.¹⁹ Třebaže u Czernina nemáme přímé svědectví o tom, že by do ní hrabě zavítal, máme doloženo, že tento patrně první krajinářský park na kontinentě navštívily jiné osoby podílející se na vytváření krajinářských parků u nás. Pakliže bylo zmíněno Terezino údolí u Nových Hradů, sluší se poznamenat, že hraběnka Terezie, manželka Jana Nepomuka Buquoye, který pro ni park vytvářel, toto proslulé místo navštívila v roce 1779.²⁰ Jestli ji tato návštěva ovlivnila a zdali sehrála i důležitou roli při vytváření zmíněného projektu, lze však bohužel pouze spekulovat.

Více informací pak v tomto ohledu máme v případě Aloise I. Josefa z Liechtensteina, který na přelomu 18. a 19. století vytvářel jakýsi park v přechodném stylu mezi Lednicí a Valticemi. Pokud na chvíli upozadíme Anhaltsko-Desavsko, je vhodné zmínit, že u knížete se v minulosti v souvislosti s jeho krajinářskou tvorbou hovořilo především o jeho cestách do Anglie, které měly sehrát klíčovou úlohu. Podíval-li se však badatel do pozůstalosti knížete, případně do dalších dokumentů, zjistí, že dosud známé archiválie neprozrazují o Aloisových návštěvách Anglie nic,²¹ a domněnky některých badatelů o anglických pobytech tudíž zatím nebylo možné doložit.²² Z pramenů a dalších dokumentů lze nicméně vyčíst informace o Liechtensteinových výpravách do jiných zemí. Kromě Itálie²³ se jednalo – stejně jako u Czernina – o Svatou říši římskou, a zejména pak právě o Anhaltsko-Desavsko. O Liechtensteinově návštěvě Anhaltsko-Desavska, kterou

19 Tato skutečnost se odráží i v názvu řady publikací věnujících se krajinářské tvorbě Leopolda III. Srov. například Norbert EISOLD, *Das Dessau-Wörlitzer Gartenreich. Der Traum von der Vernunft*, Köln 1993.

20 M. KRUMMHOLZ, *Buquoyové Nové Hradky*, s. 39.

21 Pozůstalost knížete je uložena v Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein Wien, fond Familienarchiv, kart. 79–86. Dokumenty k nefinančním záležitostem jsou uloženy především v kart. 79.

22 Michal Konečný informuje o Liechtensteinových návštěvách Británie, které dokonce datuje, jako zdroj mu však posloužila dějepisná práce Jacoba von Falkeho věnovaná rodu Liechtensteinů. Jedná se bohužel o přehlédnutí, neboť Falke v tomto ohledu nepsal o Aloisi Josefovi, ale o cestách jeho bratra Filipa Josefa. Srov. Michal KONEČNÝ, „Vitruvius Moravicus“. *Palladiánské inspirace ve službách moravské světské aristokracie (1800–1850)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2007, s. 36–37 nebo idem, *Vitruvius Moravicus. Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800*, Brno 2015, s. 44–46; idem, *Zámek Lednice*, Kroměříž 2017, s. 168–169 a Jacob von FALKE, *Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein*, Bd. 3, Wien 1882, s. 281.

23 Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein Wien, fond Familienarchiv, kart. 79 obsahuje dokumenty informující o Liechtensteinově pobytu v Itálii. Důvod cesty byl ryze utilitární, jednalo se o zdravotní pobyt, a proto nelze očekávat, že by měl zásadnější dopady na krajinářskou tvorbu churavého knížete, který brzy po návratu skončil.

ovšem není možné datovat, hovoří mimo jiné dobový článek v osvícenském periodiku *Patriotisches Tageblatt*.²⁴ Přestože není jasné, jestli kníže spatřil přímo Wörlitz, je to velmi pravděpodobné, a to proto, že se v Anhaltsko-Desavsku soustředil na nejrůznější díla Leopolda III., částečně realizovaná i v jeho „zahradní říši“. Zejména mu šlo o Leopoldovy hospodářské reformy spojené s lesnictvím, které pak sám hodlal uvést v praxi i v Lednicko-valtickém areálu. S ním se totiž pojily i ekonomické záměry knížete týkající se zakládání lesních školek, které skutečně v areálu jeho zahrad vznikly a díky jejichž existenci pak bylo dřevo z Lednice odváženo a prodáváno do Evropy.²⁵ I tento příklad ukazuje, že v některých parcích vznikajících na přelomu 18. a 19. století nešlo jenom o záležitost přejímání kulturních vlivů, ale také o aplikaci určitých odborných poznatků.

Obr 3: Park v Lednici s minaretem z doby knížete Aloise I. Josefa z Liechtensteina.
Foto: © Filip Binder 2022.

Tento aspekt nepochybně souvisí s jistým dědictvím osvícenství, a sice se zájmem řady šlechticů a aristokratů o vědu, zejména pak o přírodní vědy. Proto také můžeme nalézt ve druhé polovině 18. století mnoho urozených osob, jež bychom mohli označit za botaniky, dendrology či mineralogy, byť často za botaniky, dendrology

24 ANONYM, *Merkwürdigkeiten zu Eisgrub in Mähren*, *Patriotisches Tageblatt* 5, 1804, č. 36, s. 489. Vzhledem k době vydání článku lze pronést, že kníže v Anhaltsko-Desavsku stanul nejpozději v roce 1804.

25 Stefan KÖRNER, *Die Gärten des Fürsten Aloys von Liechtenstein. Gartenkunst in gesellschaftlichen Umbruchzeiten*, in: *Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein*, Bd. 104, Vaduz 2005, s. 94.

a mineralogy amatéry. Třebaže se o zahradní umění zajímal i Czernin, proslul hrabě především jako znalec a mecenáš umění.²⁶ Urozených přírodovědců, jejichž životy jsou spjaty s krajinotvorbou posledních desetiletí 18. století a kteří se významně zajímali o přírodní vědy nejen ve své vlasti, ale i na cestách, existuje značné množství. Jako příklad může být vybrán hrabě Jan Nepomuk Mittrowsky, jedna z nejvýraznějších postav moravského osvícenství a významný filantrop. Jeho jméno je kromě řady jiných aktivit spjato s vytvořením sentimentálního Pohádkového lesa na panství Dolní Rožinka na Moravě, který je možné označit za zajímavou ukázkou krajinářské tvorby doby osvícenství s řadou altánků, obeliskem a dalšími stavbami.

Obr 4: Zámek v Dolní Rožince, jehož okolí Jan Nepomuk Mittrowsky upravil. Ze sbírek Národního památkového ústavu, územní památkové správy v Kroměříži.

To, že se hrabě zajímal o zahradní umění a přírodní vědy i v zahraničí, ukazují i dochované prameny. Mimo jiné je možné rekonstruovat alespoň část cesty z roku 1785, kdy se cílem Mittrowského stalo Prusko.²⁷ Dokladem skutečnosti, že se Jan Nepomuk

26 Czerninovým sběratelským aktivitám se věnuje například Roswitha JUFFINGER, *Counts Czernin von Chudenitz and Lamberg-Sprinzenstein, Two Illustrious Viennese Collectors. Notes for New Research*, in: *La circulation des oeuvres d'art 1789–1848*, Rennes 2007, eds. Roberta Panzanelli – Monica Preti-Hamad, s. 117–123.

27 Cestou, resp. její slezskou částí se částečně zabývala Marie GAWRECKÁ, *Schlesien im Reisebericht des mährischen Adelligen Johann Nepomuk Mitrowsky*, in: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, Opava 1999, s. 37–46 a Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno 2006, zejména s. 160–163.

v cizině soustředil i na přírodní vědy, mohou být jeho řádky ve formě deníkových zápisů, které byly určeny hraběti Belcredimu.²⁸ Například ve Frankfurtu nad Odrou v přítomnosti profesora medicíny Hartmanna obdivoval Mittrowsky jeho sbírku knih, a především pak herbář, který je „nach den 24. Abtheilungen des Ritter[s] Lineé [sic!] in 24ig Schubladen abgetheilet“.²⁹ Během svého pobytu v Berlíně vyhledal i jistého zahradníka Krause, který měl „eine erstaunend grosse Menge von ausländischen Pflanzen und Gewächsen, die er Theils offen im Garten, Theils in Treibhäusern hält“.³⁰ Osvícený hrabě si zároveň vytvořil seznam rostlin, které ho upoutaly. Na programu pak nesměly chybět ani zahrady a parky, jež ukazovaly nadšení Mittrowského pro krajinářskou tvorbu. Příkladem může být jeho návštěva Charlottenburgu v dnešním Berlíně. Aristokrat poznamenal, že „[d]er schöne Garten“ sice „nach altem holländischen Geschmack angelegt ist, aber dennoch eine herrliche Orangerie enthält. Der herrlichste Theil des Garten ist die an der Spree angebrachte herrliche Ale“.³¹

Obr 5: Zámek Charlottenburg v Berlíně. Foto: © Filip Binder 2022.

28 Tuto informaci uvádí Jiří Kroupa. Srov. ibidem, s. 163.

29 Překlad: „podle 24 oddělení rytíře Lineého rozdělen do 24 zásuvek“. Záznam z deníku Jana Nepomuka Mittrowského z 14. června 1785, Moravský zemský archiv v Brně, fond Rodinný archiv Mittrowských Dolní Rožínka, kart. 45, inv. č. 252, fol. 45v.,

30 Překlad: „obdivuhodně velké množství zahraničních rostlin a porostů, které nechává částečně otevřeně v zahradě, částečně ve sklenících Záznam z deníku Jana Nepomuka Mittrowského 22. června 1785, ibidem, fol. 62v.

31 Překlad: pěkná zahrada“ sice „založena podle starého holandského vkusu, ale přece obsahuje skvělou oranžerii. Nejúžasnější částí zahrady je výtečná alej umístěná u Sprévy“. Záznam z deníku Jana Nepomuka Mittrowského z 20. června 1785, ibidem, fol. 60r.

Mittrowsky uskutečnil několik cest, jejichž cílem se staly oblasti dnešního Německa a během nichž si prohlížel i tamější zahrady. Zajímavé také je, že si některé jejich části i pečlivě zakreslil, jak sám zmínil v souvislosti s návštěvou zahrad v Altenburgu, kde viděl pěknou budovu „plnou zvláštních nápadů, které jsem si okopíroval, v její blízkosti je velmi příjemný vodopád – ovšem musí do něj čerpat vodu stejně pracně jako já v Rožínce“.³² Jestli pak krajinářská tvorba Mittrowského čerpala přímo i z Altenburgu, je otázkou, nicméně zájem hraběte o botaniku (třebaže hlavní oblastí jeho zájmu přírodovědce byla mineralogie) a prohlídky zahrad spolu s existencí zmíněných nákresů se v podobě krajiny na jeho panstvích určitě odrazily.

Do zahraničí ovšem neodjížděli jen samotní aristokraté, jejichž jména jsou spjata s krajinotvorbou závěru 18. a počátku 19. století, nýbrž i další osoby, které byly často vyslány jejich jménem. Pakliže byla řeč o botanice, je zapotřebí vrátit se zpět k Liechtensteinovi, který k této vědě přilnul více než Mittrowsky. Kníže také inicioval botanickou a dendrologickou expedici, jejímž cílem byla Severní Amerika a již se mimo jiné zúčastnil i jím najatý zahradník a botanik Joseph van der Schot.³³ Během expedice, jež započala v roce 1802, se měl van der Schot zabývat především studiem cizokrajných rostlin a dřevin. Knížeti šlo zejména o rychle rostoucí dřeviny, které hodlal vysázet v zahradách v Lednicko-valtickém areálu a odtud je následně vyvážet dále do Evropy. Díky semenům zaslaným van der Schotem do Evropy se tento cíl knížeti vydařil, nicméně bez kontaktů se zahraničím – v tomto případě s Amerikou – by to nebylo možné.³⁴

Van der Schotův příklad také ukazuje, že při vytváření krajinářských parků se nepřikládal význam jenom tomu, co je zapotřebí v zahradách a parcích vystavět, ale i co a jak je žádoucí v nich vysadit. Důsledkem tohoto „odborného faktoru“ byla skutečnost, že na jakési studijní cesty byli v mnoha případech vysíláni i zahradníci.³⁵ Příkladem může být již dříve zmíněný Czernin, který údajně vyslal svého zahradníka

32 Citováno dle: J. KROUPA, *Alchymie*, s. 201.

33 Jan MOKRE, *Reisen nach Amerika: Naturwissenschaft – Technologietransfer – Kunst – Tourismus*, in: *Die Neue Welt. Österreich und die Erforschung Amerikas*, edd. Franz Wawrik – Elisabeth Zeilinger – J. Mokre – Helga Hühnel, Wien 1992, s. 104.

34 Liechtensteinem iniciovaná expedice však nebyla ojedinělou ukázkou. Již zmíněná práce Jana Mokreho se zabývá přírodovědnými expedicemi do Ameriky obecně a zmiňuje důsledek vědeckého transferu mezi ní a Evropou. *Srov. ibidem*, s. 101–117.

35 Obecně se tomuto tématu věnuje text Hubertus FISCHER, „...er muß seine Reisen beständig mit Nutzen anstellen“ – *Gärtnerreisen in Europa*, in: *Gartenkünstler und ihr Wirken in historischen Gärten. Jahrbuch der Stiftung Thüringer Schlösser und Gärten. Forschungen und Berichte zu Schlössern, Gärten, Burgen und Klöstern in Thüringen und seinen europäischen Nachbarländern*, Bd. 21, Regensburg 2018, s. 124–135.

Obr 6: Chrám obránců vlasti a přátel zahrad a venkova ve Veltrusích, na jehož výzdobě se podílel i Petr Prachner. Foto: © Filip Binder 2022.

Födische do Anglie,³⁶ či sám Liechtenstein, který vyslal do zahraničí (a konkrétně do Wörlitz) svého zahradníka Josepha Liesku.³⁷

Odhlédneme-li od „botanicko-dendrologické složky“ v pozadí krajinářských parků, představující často odkaz vědeckého transferu mezi českými zeměmi a Evropou, a zaměříme-li se naopak na stavební komponenty, je možné zmínit i další věc související se zahraničními cestami. Jakési studijní cesty se totiž mnohdy týkaly i umělců a architektů. I tyto pobyty je ale nutno vnímat jako něco, díky čemuž se osoby podílející se na vzniku prvních krajinářských parků seznámily se zahraničními kulturními trendy. Jako příklad k doložení uvedeného může tentokrát sloužit park ve Veltrusích, který založil Jan Rudolf Chotek z Chotkova. V parku se kromě neogotického Červeného mlýna, inspirovaného anglickými vzory propagujícími architekturu revivalismu,³⁸ nacházely i nejrůznější antikizující temply a pavilony, mimo jiné i Chrám obránců vlasti a přátel zahrad a venkova, jenž čerpal inspiraci z projektů slavného britského architekta Williama Chamberse. Už to je samo o sobě důkazem skutečnosti, že kultura Velké Británie hrála při vytváření veltruského parku značnou roli. Pokud se však vrátíme zpět k otázce cestování, sluší se pronést následující: Na výzdobě jmenovaného pavilonu se podílel i sochař Petr Prachner, který navíc uskutečnil studijní cestu, během níž trávil čas jak ve Svaté říši římské, tak i ve Velké Británii.³⁹ Právě v ní měl příležitost seznámit se (nejen) s charakteristikami britského neoklasicismu, což rovněž ovlivnilo výslednou podobu stavby.

Podoba jednotlivých templů a pavilonů byla také často (a patrně daleko častěji než u zahraničních cest, ať už je podnikl kdokoli) ovlivněna jiným zdrojem inspirace, a to především literaturou. Literatura je obecně něčím, co hrálo důležitou roli ve zprostředkování kulturních (případně jiných) vlivů nejen v prostředí střední Evropy a nejen v případě vytváření krajinářských parků. I další stavební činnost šlechticů a aristokratů, mezi niž řadíme například výstavby či přestavby jejich rezidencí a úpravy interiérů jejich sídel, byla často podnikána s přihlédnutím k existující literatuře. Vzhledem k faktu, že na předchozích stránkách byla v souvislosti se zahraničními inspiracemi zmiňována především role Velké Británie nebo Svaté říše římské, můžeme k ilustraci významu děl, jež lze rovněž označit za předlohovou literaturu, použít nejprve příklad inspirací, jež byly zprostředkovány skrze jinou zemi – Francii. Ve Francii měly krajinářské parky v 18.

36 Božena PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ – Jaroslav PETRŮ – Dušan RIEDL – Antonín Marián SVOBODA, *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1999, s. 172.

37 Srov. Jiří DOHNAL, *Výtvarné, architektonické a krajinářské souvislosti Lednicko-valtického areálu a jejich proměna v čase. Disertační práce na Zahradnické fakultě Mendelovy univerzity v Brně*, Lednice 2015, 47.

38 Jakub JUKL, *Veltrusy. Deset podob barokního zámku*, Praha 2019, s. 13.

39 Kryštof LOUB, *Nové poznatky o tvorbě a životě pražského sochaře Petra Prachnera (1744–1807)*, Průzkumy památek 26, 2019 č. 1, s. 77. Loub v souvislosti s Prachnerem hovoří i o Chambersově tvorbě.

století mnohdy jinou podobu než ty, které byly zakládány například ve Velké Británii. Ve Francii totiž často vznikalo něco, co je označováno jako „jardin anglo-chinois“, tedy zahrady, v nichž se snoubí vlivy převzaté z Anglie s inspiracemi z Dálného východu. Třebaže bychom podobné elementy našli i ve Velké Británii⁴⁰ a ve Svaté říši římské,⁴¹ je právě pro plody francouzské krajiny tvorby 18. století existence nejrůznějších čínských kiosků a pagod ještě častější a typičtější. Některé francouzské projekty byly ve střední Evropě známy právě z předlohové literatury, a proto inspirovaly i vznik obdobných staveb v tamějších zahradách a parcích. Existuje důvod domnívat se, že je to případ i čínského pavilonu v parku ve Vlašimi, založeném rodem Auerspergů, který byl patrně ovlivněn obdobným pavilonem v parku Monceau v Paříži.⁴² Jedním z nejdůležitějších děl, jež Středoevropanům zprostředkovávalo znalost těchto projektů, byla práce *Jar-*

Obr 7: Čínský pavilon ve Vlašimi. Ze sbírek Národního památkového ústavu, územní památkové správy v Kroměříži.

40 K tomu například Yu LIU, *Chinese Gardening Designs and a New English Aesthetic Ideal*, Columbia 2008.

41 Hans VOGEL, *Der chinesische Geschmack in der deutschen Gartenarchitektur des 18. Jahrhunderts und seine englischen Vorbilder*, *Zeitschrift für Kunstgeschichte* 1, 1932, č. 5–6, s. 321–335.

42 Barbara ŠEVČÍKOVÁ, *Analysis of the Castle Library as a Source of New Information on the Development of the Landscape Garden in Vlašim: Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis* 66, 2018, č. 5, Brno 2018, s. 1211–1212 zmiňuje podobnost mezi Vlašimí a Monceau, která se týká i jiných záležitostí než existence pavilonu. Pro inspiraci Monceau se vyslovuje i Veronika PINCOVÁ, *Historie romantického parku ve Vlašimi*, Vlašim 2010, nestr.

dins anglo-chinois à la mode Georgese-Louise Le Rougeho. Vyobrazení na jejích stranách pak ovlivnila i podobu Czerninova parku v Krásném Dvoře.⁴³

Obliba chinoiserií souvisí také i s vydáním díla britského architekta Williama Chamberse *Designs of Chinese Buildings, Furniture, Dresses, Machines, and Utensils*, jež se dočkalo publikování v Londýně v roce 1757. Sám Chambers byl ostatně znám jako tvůrce pagody v Kew Gardens, která byla nesmírně slavná i ve střední Evropě, a proto nemůže být pochyb o tom, že ji znala i většina tvůrců našich nejstarších krajinářských parků, obzvláště zakladatelů těch z nich, v nichž se nacházejí projevy dobové chinoiserie, oblíbené jak díky Le Rougeovi, tak i díky Chambersovi, jeho pagodě a jeho předlohové práci. Chambersovy myšlenky a tvorba ostatně ovlivnila i Czernina a jeho park.⁴⁴

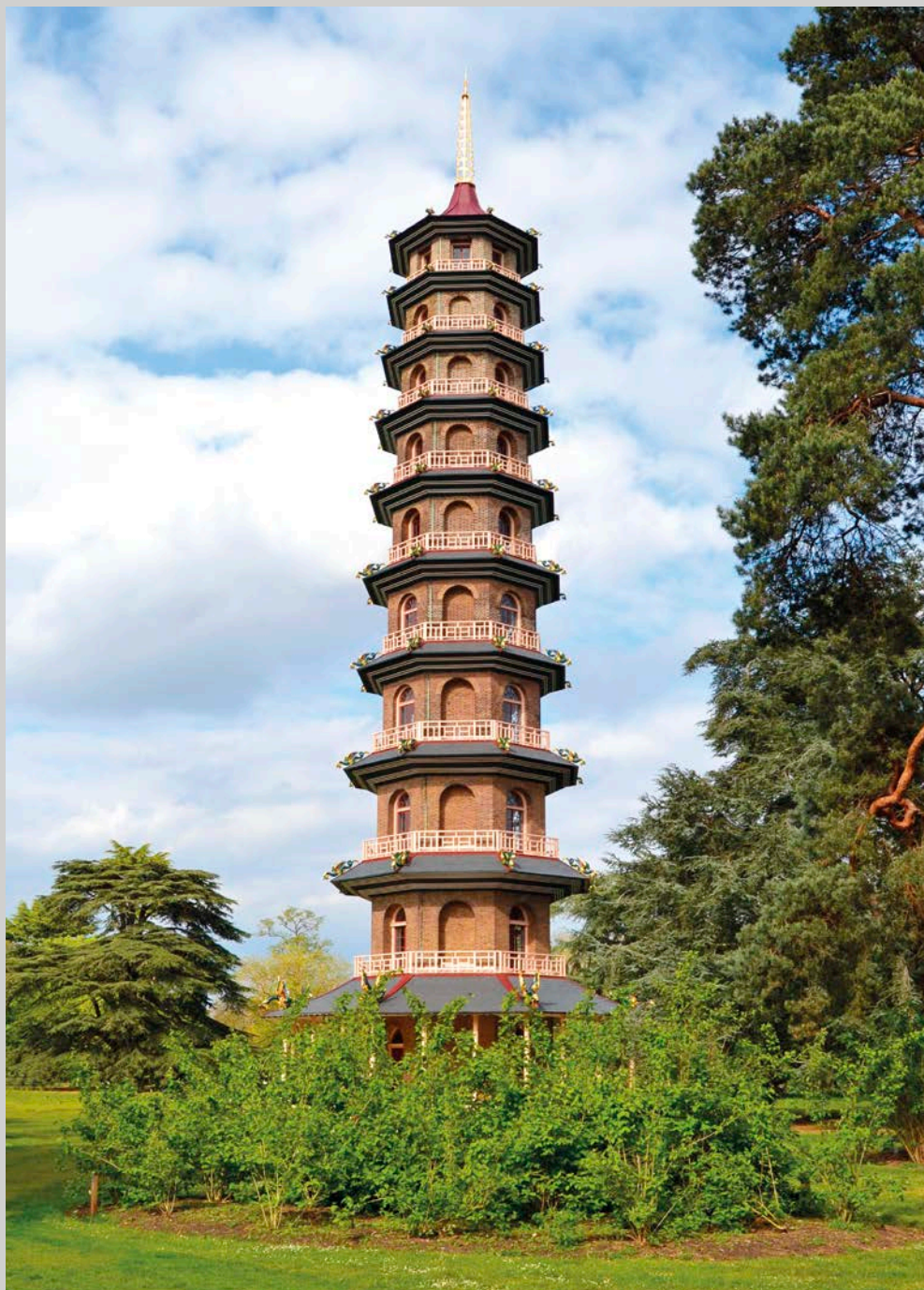
Příkladů autorů podobných publikací, které se pochopitelně nemusely týkat pouze architektury inspirované Dálným východem a nemusely být výsledkem snah pouze britských či francouzských autorů, bychom našli celou řadu. Zmiňme proto alespoň ještě několik desítek sešitů časopisu Johanna Gottfrieda Grohmana, označeného jako *Das Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und Besitzer von Landgütern* a vydávaného na konci 18. a na začátku 19. století v saském Lipsku, který je – už dle názvu – nutno vnímat jako předlohovou práci pro milovníky zahradního umění a osob, jež se odhodlaly vytvořit zahrady či parky. Vyobrazení v této nesmírně populární práci, jež rovněž seznamovala i s realizovanými projekty různého charakteru, ovlivnila například podobu Krásného Dvora nebo Lednicko-Valtického areálu.⁴⁵

Předlohovou literaturu je však zapotřebí vnímat jako důležitý zdroj inspirace nikoliv pouze v těch případech, kdy byly konkrétními předlohami výrazně ovlivněny drobné stavby v parcích českých zemí (jako tomu bylo pravděpodobně ve Vlašimi), nýbrž i tehdy, kdy tomu tak nebylo. Důležitá je totiž skutečnost, že díky těmto předlohám sílilo ve střední Evropě obecné povědomí o trendech zahradní architektury, čímž tyto práce zároveň určovaly možnosti jejího dalšího vývoje. Netýká se to pouze slavných chinoiserií, které bychom našli v zahraničí a k nimž se mimo výše uvedené projekty v Monceau a Kew řadí například i pagoda v Chanteloup ve Francii, Čínská čajovna v Postupimi či pagoda v Oranienbaumu v „zahradní říši“ Leopolda III. Anhaltsko-Desavského nedaleko Wörlitz. To samé se týká antikizujících staveb, k nimž řadíme nespočet glorií a temp-

43 Vilém LORENC – Karel TŘÍSKA, *Krásný Dvůr. Státní zámek a památky v okolí*, Praha 1953, s. 11.

44 Taťána PETRASOVÁ, „Bez čínských zpotvoření“: *Diskuze o Chambersovi v Čechách?*, in: Kateřina Bláhová (ed.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století*. Plzeň, 22.–24. února 2007, Praha 2008, zejména s. 416–417. Tato práce se obecně zabývá odkazem Chamberse a jeho myšlenek v architektonické a krajinářské tvorbě českých zemí.

45 Pavel ZATLOUKAL, *Kroměřížská architektura 19. století. I. část*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 3, 2012, č. 1, s. 7.

Obr 8: Tzv. Rousseauův ostrov ve Wörlitz. Foto: © Filip Binder 2022.

lů vytvořených na přání některých výše uvedených aristokratů, architektury upomínající na Blízký či Střední východ, o jejíž oblibě svědčí i vznik minaretu Aloise I. Josefa z Liechtensteina v Lednici, i projektů inspirovaných středověkými formami, jejichž příklady opět nalezneme i v našich nejstarších parcích (jmenovitě tzv. Gotický templ v Krásném Dvoře, Červený mlýn ve Veltrusích nebo jakýsi Gotický letohrádek a Janův hrad v Lednici, jejichž výstavba byla iniciována Aloisem I. z Liechtensteina).⁴⁶ Jejich existence je totiž odrazem přihlídnutí k trendům v jiných zemích Evropy, kde tyto stavby také vznikaly.

Pomineme-li antikizující stavby, z nichž by bylo těžké vybrat ty nejslavnější, zmiňme alespoň několik velmi známých příkladů architektury inspirované Blízkým a Středním východem a středověkými formami. K první skupině můžeme zařadit mešity v Kew Gardens ve Velké Británii, ve Wilhelmshöhe u Kasselu a Schwetzingenu v Německu a Laxenburgu v Rakousku. Z druhé kategorie můžeme výběrově jmenovat například Gotický templ ve Stowe, Strawberry Hill Horace Walpole (třebaže se nejednalo přímo o prvek drobné parkové architektury, ale o Walpolem vytvořené sídlo, nesmírně známé i ve střední Evropě), Gotický dům ve Wörlitz nebo umělou zříceninu Löwenburgu ve Wilhelmshöhe u Kasselu. S řadou těchto projektů, které v souladu s výše uvedeným mohly sloužit toliko jako obecný zdroj inspirace a určitý podnět k realizaci podobných, nikoliv však téměř identických projektů se mohla šlechta v českých zemích i jejich architekti seznámit právě v předlohových pracích, pracích zachycujících alespoň částečně realizované projekty zahrad a parků, ale i v cestovních zprávách a průvodcích.⁴⁷ Všechny tyto složky literatury totiž v českých zemích vytvářely obecné povědomí o aktuálních trendech a možnostech zahradního umění, čímž přispívaly k realizaci projektů dalších, i když ty nemusely výrazně čerpat z existujících předloh.

V případě literatury můžeme zmínit také další kategorii, v níž nešlo jenom o zprostředkování dobových vyobrazení širokému publiku, ale rovněž o sdělení nejrůznějších myšlenek týkajících se krajinářské tvorby. V mnoha spisech nalezneme propojení obou oblastí (tj. práce obsahující jednak ideje o podstatě a charakteru krajinotvorby, jednak vyobrazení příkladů staveb v krajinářských parcích), nicméně

46 Existenci této dnes již neexistující stavby, o níž víme velmi málo, dokládá Michael WITZANY, *Die Marktgemeinde Eisgrub. Geschichtliche Mittheilungen aus der Zeit von 1600 bis 1800*, Bd. 2, Eisgrub 1901, s. 345. S jistotou však víme, že se nejedná o Janův hrad, který začal vznikat – ačkoliv je někdy jako jeho stavebník uváděn Jan I. Josef z Liechtensteina, který stavbu dokončil – z iniciativy Aloise I. Josefa z Liechtensteina v roce 1801. Srov. například Michal KONEČNÝ, *Die Landschaft zwischen Eisgrub (Lednice) und Feldsberg (Valtice) als Erinnerungsort*, in: *Liechtensteinische Erinnerungsorte in den böhmischen Ländern*, Vaduz 2012, s. 144.

47 Otázce cestovních průvodců, které informovaly o raných krajinářských parcích, se věnuje práce Harri GÜNTHER, *Reisen in frühe Landschaftsgärten*, in: *Sehen und beschreiben. Europäische Reisen im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, ed. Wolfgang Griep, Heide 1991, s. 115–124.

Obr 9: Gotický dům ve Wörlitz, mající podíl na vytváření povědomí o historizujících trendech v architektuře ve střední Evropě. Foto: © Filip Binder 2022.

Obr 10: Janův hrad v Lednici, umělá zřícenina postavená z iniciativy Aloise I. Josefa z Liechtensteina a dokončená Janem I. Josefem z Liechtensteina, odrážející dobové trendy historismu v zahradní architektuře. Foto: © Filip Binder 2022.

i tak můžeme tyto a jiné práce zařadit k teoretickým spisům, které rovněž sehrály značnou roli v procesu šíření znalosti nejnovějších trendů, neboť „zhmotňovaly“ ideje ovlivňující dobovou krajinotvorbu. Nemuselo se nutně jednat pouze o práce a eseje věnující se vytváření zahrad, ale i vnímání přírody a krajiny jako takové. V souvislosti s fenoménem parků v novém stylu se hovoří o významu díla Anthonyho Ashleyho Coopera, hraběte ze Shaftesbury, nesoucího název *Filosofická rapsodie (The Moralists, a Philosophical Rhapsody, Being a Recital of Certain Conversation on Natural and Moral Subjects)* a vydaného v Londýně v roce 1709. Ještě důležitější je pak článek Josepha Addisona z roku 1702 publikovaný v jeho časopise *The Spectator*, v němž propagoval a oslavoval asymetrickou, nepravidelnou a divokou přírodu.⁴⁸ Z prací, které vznikly v době, kdy už ve Velké Británii existovala řada krajinářských parků, lze alespoň výběrově jmenovat například spis Horace Walpola *Essay on Modern Gardening* z roku 1780, Williama Gilpina *Three Essays: On Picturesque Beauty* z roku 1792 a spis Humpryho Reptona *Observations on the Theory and Practice of Landscape Gardening* z roku 1806. Do diskuzí o tom, čemu se má zahradní umění přiblížit, nicméně přispěli i již zmíněný William Chambers, Uvedale Price nebo Lancelot Brown. I jejich práce byly známé ve střední Evropě a jistě sehrály svou roli u zrodu našich nejstarších krajinářských parků, třebaže přímá spojitost těchto projektů s uvedenými autory je většinou těžko doložitelná a zasloužila by si jistě pozornost badatelů, kteří by rovněž museli pracovat s inventáři šlechtických knihoven.⁴⁹

Myšlenky britských teoretiků a praktiků krajinářské tvorby obohatily zároveň díla autorů z pevninské Evropy. V českých zemích byla určující publikace Christiana Caye Lorenze Hirschfelda *Theorie der Gartenkunst*, jejíž první svazek vyšel tiskem v sedmdesátých letech 18. století. V této publikaci přejímal Hirschfeld názory i již zmiňovaných britských intelektuálů, mimo jiné Josepha Addisona a Williama Chamberse.⁵⁰ Pakliže byl Hirschfeld známý i v českých zemích a jeho teorie, resp. *Teorie* sehrála nepochybně důležitou roli při vzniku Krásného Dvora, zahrad v Lednici a Valticích, Veltrus, Vlašimi a dalších projektů, jedná se o další doklad toho, že některé britské trendy českým zemím zprostředkovala Svatá říše římská národa německého – ať už se jednalo o záležitosti spjaté s kulturou či s vědou.⁵¹

48 Srov. John Dixon HUNT, *Der malerische Garten. Gestaltung des europäischen Landschaftsgartens*, Stuttgart 2004, s. 13.

49 Zajímavý je v tomto ohledu článek B. ŠEVČÍKOVÁ, *Analysis*, jenž detailně rozebírá stav auersperské knihovny a zjišťuje, která díla mohla být vzata v potaz při zakládání krajinářského parku.

50 I na Chamberse se ostatně Hirschfeld několikrát odvolává. Srov. například Wolfgang SCHEPERS, *Hirschfelds Theorie der Gartenkunst, 1779–1785*, Worms 1980, s. 65.

51 Například úlohu spisů Hirschfelda (stejně jako Chamberse) zdůrazňuje ve vztahu k vytváření parku v Krásném Dvoře studie M. ŠANTRŮČKOVÁ – Martin WEBER, *Krásný Dvůr bei Podbořany / Schönhof bei Podersam. Eine der schönsten und ältesten Landschaftsparkanlagen in Tschechien*,

V souvislosti se zahraniční literaturou lze pak konečně zmínit ještě jednu oblast, která měla vliv na obohacení krajinářské tvorby nejen českých zemí, nýbrž celé Evropy. Pakliže bylo řečeno, že osvícenství ovlivnilo vztah člověka k přírodě i krajinářské parky, lze prohlásit, že i práce některých osvícenských myslitelů a filozofů je zapotřebí vnímat jako důležitý inspirační zdroj, který předznamenal nebo vystupňoval oblibu krajinářských parků. Připomeňme až notoricky známé myšlenky Jeana-Jacquesa Rousseaua týkající se jeho *přírozeného* člověka, který v tomto kontextu může být zároveň vnímán jako *přírodní* člověk čili jako osoba žijící v souladu s přírodou, díky níž se zároveň mohl rozvíjet. Příroda proto hrála roli v jeho *Emilovi* i v románu *Julie aneb Nová Heloisa*, v němž navíc popsal svou vizi ideální krajiny a zahrady.⁵²

Ačkoliv je možné soudit, že hledání odkazů na myšlenky osvícenců v krajinářských parcích se nutně musí omezit jenom na spekulace v teoretické rovině, existují případy, které potvrzují opak. Dokladem toho, že myšlenky osvícenských filozofů, vyjádřené v jejich spisech, sehrály v krajinářské tvorbě 18. a počátku 19. století určitou roli, můžou být samotné prvky nacházející se v krajinářských parcích. Daleko zajímavější než obecná symbolika vztahující se k osvícenství a jím proklamovaným hodnotám (svoboda, přátelství atd.) jsou zcela explicitní odkazy na osvícenské myslitele. Příkladem může být opět Jean-Jacques Rousseau, jehož hrob se nacházel na umělém ostrově v parku Ermenonville. O vytvoření něčeho podobného pak usiloval Leopold III. Anhaltsko-Desavský, který ve Wörlitz vytvořil tzv. Rousseauův ostrov s jakousi kopií filozofova hrobu.⁵³ Vztáhneme-li uvedený příklad k českým zemím, je možné zmínit, že knížecí rod Salm-Reifferscheidtů se v Rájci nad Svitavou pokusil o něco podobného. Pokud na chvíli odhlédneme od toho, že se tato studie soustředí na krajinářské parky, a budeme se věnovat krajinářské tvorbě v českých zemích v době, kdy už první krajinářské parky vznikaly, obecněji, je možné zohlednit právě příklad parku v Rájci nad Svitavou, připomínajícího v závěru 18. století jak francouzské, tak starší italské zahrady a čerpající i z vlivů Anglie.⁵⁴ Do Rájce byla na ostrov uprostřed Komorního rybníka v roce 1787 převezena tumba Mikuláše ze Salmu.⁵⁵ Jestli tehdy Salm-Reifferscheditové znali Wörlitz a Rousseauův ostrov, není známo,⁵⁶ nicméně tento počin je

Die Gartenkunst 31, 2019, č. 2, s. 142.

52 Linda A. CHISHOLM, *History of Landscape Design in 100 Gardens*, Portland 2018, s. 165.

53 Vytváření tohoto prvku se věnuje text Sophie SCHMIDT, *Die Rousseau-Insel im Wörlitzer Park. Wie stehen Denkmal und Natur im deutschen Landschaftsgarten zueinander?*, München – Ravensburg 2019.

54 Na problematice zařazení parku upozorňuje Michal KONEČNÝ, *Zámek Rájec nad Svitavou*, Kroměříž 2013, s. 149–150.

55 Leoš VAŠEK, *Přemístování funerálních památek ve světle historických a recentních zkušeností z území okresu Blansko*, Památková péče na Moravě 13, 2007, s. 80.

56 Víme například, že Wörlitz navštívil starohrabě Hugo František ze Salm-Reifferscheidtu, k tomu nicméně došlo téměř o patnáct let později. Srov. M. KONEČNÝ, „Vitruvius Moravicus“, s. 39–40.

nutno klást do souvislosti přinejmenším s ermenonvillským vzorem. Zároveň tudíž šlo o další odraz francouzské kultury v krajinářské tvorbě českých zemí a příklad toho, že u ní nalezneme mnoho stop zahraničních vlivů.

●49

Obr 11: Tzv. Rousseauův ostrov ve Wörlitz. Foto: © Filip Binder 2022.

Po nastínění role zahraničních cest, předlohové literatury přinášející seznámení s konkrétními architektonickými vzory, pracemi teoretiků zahradního umění a díly filozofů je zapotřebí alespoň v krátkosti zmínit dvě další záležitosti, které se svým významem (pokud jde o hmatatelné stopy kulturního transferu) liší od předchozích kategorií. Řeč je o krásné literatuře (třebaže ta se mnohdy prolíná s kategorií děl slavných filozofů) a malířství. Začneme první z nich. Dobová próza i poezie opěvující přírodní skvosty ovlivnily chápání přírody a vztah člověka k přírodě, čímž měly významný vliv i na vznik konceptu krajinářských parků. Například i na britských ostrovech nalezneme příklady parků ovlivněných konkrétními plody krásné literatury.⁵⁷

⁵⁷ Jako příklad může posloužit Stowe, ovlivněné básní *The Faerie Queene* od Edmunda Spensera,

V prostředí českých zemí však této otázce nebyla věnována větší pozornost, jelikož doposud nebylo doloženo, že by konkrétní dílo krásné literatury stálo u zrodu konkrétního krajinářského parku. Navzdory tomu je pochopitelně jasné, že i v závěrečných desetiletích 18. století šlechta ve střední Evropě četla v hojně míře díla zahraničních autorů beletrie, která mohla ovlivňovat jejich chápání přírody, a jež tak mohla stát na počátku „příběhu“ o vytváření komponované krajiny. Nakolik však jednotlivá díla ovlivnila jejich projekty či konkrétní příklady parkové architektury, není možno uspokojivě zodpovědět.

Něco podobného je pak možné soudit i o malířství. Na zrod konceptu krajinářských parků měli vliv i umělci, kteří zachycovali malebnou přírodu. Důležitou roli hrála zejména krajina na Apeninském poloostrově, jež se stala častým námětem krajinářů a již díky nim mohly obdivovat i osoby žijící za hranicemi Itálie. Nemuselo se však nutně jednat pouze o Italy (například Salvatora Rosu), jejichž díla ovlivnila vznik celého konceptu, neboť si v tomto ohledu zaslouží zmínku například i Francouzi Claude Lorrain, Gaspard Dughet a Nicolas Poussin, jelikož i jejich obrazy se staly vzorem pro tvůrce některých krajinářských parků.⁵⁸ Stejně tak je zapotřebí zmínit, že William Kent, slavný britský zahradní architekt a jeden z průkopníků krajinářských parků, byl zároveň krajinářem.⁵⁹ Pokud se zaměříme na nejstarší krajinářské parky v českých zemích, lze pouze obecně říci, že vztah jejich zakladatelů k přírodě mohl být ovlivněn dobovou či starší krajinomalbou (obzvláště tehdy, pokud se tito šlechtici zajímali o umění), konkrétní souvislosti mezi jednotlivými projekty parků a krajináři jsou však velmi těžko vysledovatelné.

Závěr

Přestože je možné naleznout řadu dalších ukázek, je i z výše uvedených příkladů a momentů patrné, že domácí krajinářská tvorba byla v závěru 18. a na počátku 19. století výrazně inspirována trendy britskými, německými a francouzskými, ať už se jednalo o takové záležitosti, které se týkají kulturního transferu, nebo ty, při nichž šlo o výměnu nejrůznějších vědeckých a odborných poznatků. Pokud bychom měli na závěr shrnout problematiku zahraničních vlivů při vytváření nejstarších krajinářských parků v českých zemích, lze zopakovat, že zakládání krajinářských parků v českých zemích vycházelo z obecnějšího evropského vývoje, a zejména pak vlivů zprostředkovaných

případně i dramatem Il pastor fido od Giovanniho Battisty Guariniho. John Martin ROBINSON, Temples of Delight. Stowe Landscape Gardens, London 1994, s. 26.

58 Roli těchto malířů zdůrazňuje práce Matteo VERCELLONI – Virgilio VERCELLONI – Paola GALLO, *Inventing the Garden*, Los Angeles 2010, s. 99.

59 Roli Kenta jako malíře se věnuje práce Michael I. WILSON, *William Kent. Architect, Designer, Painter, Gardener 1685–1748*, London 1984.

Velkou Británií, Svatou říší římskou a Francií. S tím se však pojí jedna zajímavá záležitost: Z předchozích stránek totiž vyplývá, že kulturní a vědecký transfer mezi českými zeměmi a Evropou procházel často určitými zákrutami. Velmi výrazně to lze (i vzhledem ke geografické blízkosti) vidět u Svaté říše římské, která nám mnohdy zprostředkovávala vlivy britské (popřípadě francouzské).⁶⁰ Dokládají to ostatně cesty hraběte Czernina (příp. i Mittrowského, který v Říši viděl i tehdy módní zahrady a parky) a knížete Liechtensteina, stejně jako Hirschfeldovy práce.

Zastavme se však u jednotlivých prostředků kulturního a vědeckého transferu, mezi něž patří zahraniční cesty, literatura (ať už jakéhokoliv druhu), osvícenská filozofie a malířství a které si zaslouží patřičné vyhodnocení. U těchto oblastí totiž vidíme různou míru důležitosti v procesu vytváření nejstarších krajinářských parků na našem území. I když zahraniční cesty představují významný zdroj inspirace a mnohdy sehrály klíčovou roli v souvislosti se zrodem ideje založit krajinářský park, vidíme, že se realizace těchto projektů neobešla bez jiných inspiračních zdrojů. Dokládá to například Jan Rudolf Czernin z Chudenic, který park v Krásném Dvoře založil po návratu z cesty po zahraničí, nicméně i tak byl odkázán na dobovou literaturu, díky níž celou koncepci parku obohatil (mimo jiné o drobnou architekturu). Také v jiných případech, kdy zahraniční cesty sloužily s největší pravděpodobností jako zdroj inspirace pro vytváření krajinářských parků, třebaže nemusely být přímo hybným momentem, který jednotlivé aristokraty přiměl k jejich založení, vidíme, že jejich tvůrci vycházeli velmi často ze znalosti tendencí, které byly známy mimo jiné díky literatuře. V tomto případě lze tudíž poznamenat, že zahraniční cesty, ať už aristokratů, nebo například jejich zahradníků, bývaly zpravidla jenom jedním z přítomných vlivů, které byly při vytváření prvních krajinářských vlivů vzaty potaz.

V tomto ohledu je zapotřebí naopak vyzdvihnout důležitost zejména odborné literatury, která představovala známé projekty, poskytovala inspiraci pro návrhy zahradní architektury, seznamovala s teorií krajinářské tvorby a zároveň vytvářela povědomí o jejich obecnějších trendech. Mezi inspirativní se řadily práce z britského prostředí (například díla Williama Chamberse), Francie (*Jardins anglo-chinois à la mode* Georgese-Louise Le Rougeho), z oblasti dnešního Německa pak *Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, englischen Anlagen und Besitzer von Landgütern*, v teoretické rovině pak publikace Christiana Caye Lorenze Hirschfelda *Theorie der Gartenkunst*. O významu této kategorie svědčí fakt, že ovlivnění literaturou můžeme nalézt v řadě případů, kde cestování patrně inspiračním zdrojem při vytváření parků nebylo.

60 Roli Svaté říše římské v procesu transferu vlivů mezi Británií a českými zeměmi vyzdvihuje i M. KRUMMHOLZ, *Buquoysské Nové Hrady*, s. 21.

Podstatnou roli při vytváření krajinářských parků závěru 18. století sehrály i myšlenky osvícenství. Třebaže ve většině případů nalezneme pouze obecný vliv osvícenství a osvícenských idejí, existují i konkrétní příklady odkazů na osvícenské filozofy (tumba Mikuláše Salma v Rájci nad Svitavou po vzoru Rousseauova hrobu). Vrátime-li se však k obecným vlivům, sluší se ještě jednou zmínit úlohu krásné literatury a malířství, které obecně měly vliv na zrod konceptu krajinářských parků, třebaže jsou konkrétní vlivy na jednotlivé parky velmi těžko vysledovatelné.

Právě poslední věta prozrazuje jednu věc: Navzdory známým či nedávno objeveným liniím a vazbám na zahraniční prostředí, jež byly představeny i v této studii, existuje stále řada stránek kulturního a vědeckého transferu mezi českými zeměmi a Evropou, jež se odráží také v podobě našich krajinářských parků a které doposud čekají na své objevení dalšími badateli. Před nimi se také naskytá celá řada možností, jelikož vytváření krajinářských parků v některých případech nepředstavovalo jediné projekty aristokratů inspirované zahraničními trendy. Je totiž zapotřebí uvědomit si, že se v komponované krajině nenacházela pouze drobná zahradní architektura, ale například i samotná šlechtická sídla, jež byla součástí celku a jejichž výzkum by o zahraničních vazbách představených na předchozích stránkách mohl prozradit další zajímavé informace.

Autor | Author

Filip Binder

Historický ústav

Akademie věd České republiky, v. v. i.

Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9

Česká republika

binder@hiu.cas.cz

ORCID 0000-0001-7443-8361

PhDr. Filip Binder (* 1991) je absolventem historie a archivnictví na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (2017), na níž pokračuje v doktorském studiu českých dějin (téma disertační práce: Česká a rakouská šlechta a romantismus). Od roku 2020 je zaměstnán v Historickém ústavu Akademie věd České republiky, kde je členem Oddělení moderních kulturních a sociálních dějin. Absolvoval zahraniční stáže v Rakousku, Německu a Velké Británii. Zabývá se především dějinami aristokracie v 18. a 19. století, aristokratickými sídly a dějinami cestování. Je autorem publikace pojednávající o cestování šlechty v době osvícenství a počátků romantismu.

Summary

Cultural and Specific Transfer between Czech Lands and Europe on the Example of our Oldest Landscape Parks and their Creators

The topic of the paper was the issue of cultural and scientific transfer between the Czech lands and Europe, which was reflected in the form of the oldest landscape parks in the Czech lands. The paper shows that some of the most important parks established in our territory were influenced by travel. Although the role of British journeys was highlighted in the past, during which the creators of future parks were to be introduced to new concepts of landscape design, the text shows that the environment of the Holy Roman Empire, for example, was also inspirational. This was true for the work of Jan Rudolf Czernin of Chudenice, who viewed gardens in the Empire according to British trends, Alois I. Josef of Liechtenstein, who focused on forestry reforms, which he, as an enlightened aristocrat, applied to the gardens in the Lednice-Valtice area, or Jan Nepomuk Mittrowski, who focused on natural sciences. Similarly, we can find a botanical and dendrological expedition to North America initiated by Liechtenstein and trips abroad by some gardeners, which confirmed that the establishment of landscape parks was also an application of knowledge from botany or dendrology. Last but not least, the journeys of artists and builders can also be found.

Literature, which can often be seen as a reference work, also played an important role. Thanks to it, knowledge of projects in France and Great Britain, which inspired the creation of small park buildings (e.g. in Vlašim), spread to the Czech lands. An important role was also played by expert works that made it possible to apply the ideas of garden art theorists in Central Europe, as well as the writings of some Enlightenment philosophers, whose traces can also be found in our parks (e.g. the tumulus of Nicholas of Salm in Rájec nad Svitavou inspired by Rousseau's island in Ermenonville).

Obraz šlechty v sylabech českých hradů a zámků z období normalizace*

MICHAL NGUYEN

Abstrakt | Abstract

Zpřístupněné památky jsou důležitým edukačním prvkem a zprostředkovatelem našich dějin. Na hradech a zámcích je tak mimo jiného předkládán i obraz šlechty a jejího života. Studie se věnuje právě tvorbě tohoto obrazu v období normalizace a představí strategie a narativy, které pro prezentaci urozených jedinců používal komunistický režim v Československu.

Accessible monuments are an important educational element and a mediator of our history. A picture of the nobility and their life is presented in castles and chateaus, among the other things. This study focuses on the creation of this image during the period of normalization and presents the strategies and narratives used by the communist regime in Czechoslovakia to present noble individuals.

Klíčová slova | Keywords

obraz, šlechta, průvodcovský text, šlechtická sídla, normalizace

image, nobility, guide text, noble mansions, normalization

V souvislosti s církevními restitucemi, prezidentskou volbou v roce 2013 nebo v případě restitucí šlechtického majetku se ve veřejné debatě stále a často skloňuje úloha šlechty v našich dějinách. Obvykle pak v negativním smyslu slova. Tento pohled je do velké míry ovlivněn českým národním obrozením a událostmi 19. století, kdy dochá-

* Studie vychází z diplomové práce obhájené v roce 2020 na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci s názvem *Obraz šlechty v průvodcovských textech českých hradů a zámků. Období totality 1948–1989*. Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2022_021).

zelo k vymezování se vůči „cizí“ šlechtě a kladl se důraz na šlechtu tzv. českou. Následně ovšem nestačilo ani to a urozené vrstvy byly zcela upozaděny v duchu nacionálních tendencí s poukazem na zápornou roli šlechty v české historii.¹

Další výraznou ranou šlechtickému prostředí pak byl vznik Československé republiky, která nutně stála na odlišných principech a která se už v samém svém počátku musela vypořádat s odkazem Rakousko-Uherska. Šlechta jako taková už nehrála vůdčí roli, de iure ostatně přestala zákonem z roku 1918 existovat a v nadcházejících letech mělo dojít i k „odčinění Bílé hory“ a přerozdělení šlechtického majetku lidem.²

Významným okamžikem pro tvorbu obrazu šlechty v našich zemích se stal také nástup komunismu, který ve šlechtě stále spatřoval třídního nepřítele, sice už nikoliv toho hlavního, přesto ovšem bylo potřeba se s ním vypořádat. Tomuto ostatně nahrávala i poválečná situace a odsun německého obyvatelstva. Nic pak nebylo platné angažmá šlechty v protinacistickém odboji. Za své vzaly osudy všech šlechtických rodin a jejich majetků.³

Všechny zmíněné dějinné události velmi ovlivnily to, jakým způsobem bylo a je nahlíženo na urozené jedince v české kotlině. Právě tento obraz je možné rozkrýt i za pomoci takových pramenů, jakými jsou průvodcovské sylaby hradů a zámků. Právě tyto památky totiž byly častým cílem turistů a měly neoddiskutovatelnou roli v edukačním procesu, čehož si ostatně byl stát vědom a cíleně dohlížel na ideovou podobu zde reprodukováných textů.⁴

Socialistický člověk⁵ tak měl na hradech a zámcích vyslechnout takové příběhy, samozřejmě psané adekvátním jazykem,⁶ které by upevnily jeho socialistickou výchovu

1 Blíže k otázce mýtu šlechty nejen v 19. století již klasická práce Jiřího Raka. Jiří RAK, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994.

2 K této problematice výběrově např.: Josef PEKAŘ, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923; Zdeněk HAZDRA, *Šlechta ve službách Masarykovy republiky. Mezi demokracií a totalitními režimy*, Praha 2014; Dita JELÍNKOVÁ HOMOLOVÁ, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha 2017.

3 Příspěvků k poválečné historii Československa a zaboru majetku je celá řada, za všechny zmiňme pro tuto studii ty nejzásadnější, které nebyly uvedeny v předchozí poznámce: Zdeněk HAZDRA – Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ (ed.), *Šlechta střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*, Praha 2011; Jan KUKLÍK a kol., *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*, Praha 2011; Kristina UHLÍKOVÁ (ed.), *Šlechtická sídla ve stínu prezidentských dekretů*, Praha 2017; Eadem (ed.), *Konfiskované osudy. Umělecké památky z německého majetku získaného československým státem a jejich severočestí majitelé*, Praha 2019.

4 Eadem (ed.), *Národní kulturní komise 1947–1951*, Praha 2004, s. 53–55; Naděžda KUBŮ a kol., *Metodika průvodcovské činnosti na hradech, zámcích a dalších zpřístupněných památkách*, Praha 2014, s. 36–37. Blíže k památkové péči mimo jiného i v období totalitního Československa: Josef HOBZEK, *Vývoj památkové péče v českých zemích. Stručný nástin*, Praha 1987.

5 Srov. Denisa NEČASOVÁ, *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*, Brno 2018.

6 Ibidem, s. 12–15.

a světonázor, jenž odpovídal představám vládního aparátu.⁷ Právě slovník, který byl autory textů používán, hrál klíčovou roli.⁸ Ať už se jednalo o apel v podobě glorifikace lidu či o neustálé opakování obligátních frází o péči socialistického státu.

Právě socialistické zřízení bylo považováno za záruku dobré péče o zestátněný majetek. Například text z boskovického zámku hovoří zcela jasně, když připomíná, že tu v roce 1971 proběhla rozsáhlá rekonstrukce iluzivních maleb ve zdejší kapli, a to nákladem 40 000 Kčs. Tyto práce na objektu mají být „nejlepší[m] svědectví[m] péče socialistického státu o svěřené hodnoty minulosti, jejichž zachování pro příští generace je zajišťováno nejen obrovskými finančními částkami, ale také školenými kádry pracovníků.“⁹ Rovněž je potřeba ocenit „organizační podíl národních výborů všech stupňů při obnově historických kulturních památek a vysokou úroveň metodických pracovníků památkové péče.“¹⁰ Oproti tomu je v textech připomínáno, jak špatně se o šlechtická sídla starali původní vlastníci. Syllabus ze zámku Doudleby apeluje na to, aby průvodce zdůraznil „období chátrání a úpadku zámku za posledních majitelů.“¹¹

Z výše uvedeného jasně vyplývá, že šlechta byla stále trnem v oku vládnoucímu režimu, který při prohlídkách památek nemohl upustit od prezentace šlechty jako třídního nepřítele. Ve společnosti tak mělo docházet k ukotvování chtěného obrazu šlechty a byla podporována celá řada starších negativních stereotypů. Právě pomocí vymezování se vůči nepřátelům vnějším i vnitřním upevňovala vládnoucí strana svou pozici v zemi a legitimizovala své kroky.¹²

Otázka mýtů o šlechtě a její vnímání obecně je vděčným badatelským tématem, stejně jako osudy urozených jedinců po druhé světové válce. Právě této problematice věnuje v posledních letech odborná veřejnost značnou pozornost. Dochází k analýze historiografie, beletrie, filmografie, novin apod. Svůj neopominutelný prostor zde má ovšem i orální historie a problematika paměti.¹³ Téma prezentace historických událostí

7 O fungování a prosazování komunistické výchovy především v oblasti školství: Jaroslav CUHRA – Marie ČERNÁ – Markéta DEVÁTÁ – Tomáš HERMAN – Pavlína KOUROVÁ, *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*, Praha 2020.

8 Petr FIDELIUS, *Řeč komunistické moci*, Praha 2016.

9 Národní památkový ústav (NPÚ), Oddělení správy a prezentace mobiliárního fondu (OSPMF), Boskovic, b. d., s. 15–16; Konkrétní průvodcovské texty budou v předkládané studii citovány tak, že bude uvedeno jejich uložení v rámci organizační struktury Národního památkového ústavu, následně název objektu a datace samotného textu, a sice za předpokladu, že je tento údaj dostupný.

10 Ibidem.

11 NPÚ, OSPMF, Doudleby, 1971, s. 1.

12 Nejnověji se tématu věnuje Denisa NEČASOVÁ, *Obrazy nepřítele v Československu 1948–1956*, Praha 2020.

13 Mimo již výše zmíněných prací lze jmenovat výběrově například Michal JEMELKA a kol., *Role šlechty v poválečné české společnosti a její prezentace v oficiálně vydávaných médiích*, in: O exilu, šlechtě, Jihoslovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého, ed. R. Slabáková, Olomouc 2004, s. 79–103; Radmila ŠVARČÍKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Šlechta v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 20. století – její obraz, její hodnoty a její paměť*, in: Šlechta

a osobností vyplouvá na povrch i díky textům, které se věnují muzejnictví. Ty obrací svůj zrak směrem k výstavám a exponátům v muzeích a dalších institucích.¹⁴

Doposud ovšem nebylo využito pramene, jakým jsou již zmiňované a citované průvodcovské texty. V této studii autor pracuje se sylaby z období normalizace.¹⁵ V takových textech je dodržována jasná struktura a existuje totožný proces jejich sepisování. Jsou proto vhodným podkladem pro zamýšlenou analýzu.¹⁶ Jedná se o průvodcovské texty z objektů Bítov, Boskovice, Častolovice, Český Krumlov, Doudleby, Frýdlant, Krásný Dvůr, Kroměříž, Kuks, Litomyšl, Orlík nad Vltavou, Rychnov nad Kněžnou a Třeboň. Tyto sylaby byly vybrány s přihlédnutím k původu a kariéře majitelů konkrétních sídel a také s ohledem na míru a kvalitu dochování samotných textů.

Studie se ovšem nezaměřuje na konkrétní podobu výkladu průvodce na těchto objektech. Ten byl z logiky věci individuální, odvíjel se od konkrétní situace, osoby průvodce apod. Takto ostatně hovoří a uvažuje i prostředí, ve kterém texty vznikaly. Dohledový aparát už v 50. letech musel smutně konstatovat, že průvodci si text upravují podle sebe a některé pasáže, často právě ty ideově podbarvené, vynechávají.¹⁷ Právě z tohoto důvodu vznikla zároveň i závazná předmluva, kterou měli průvodci na objektech začínat svá vyprávění o konkrétním sídle. V úvodní řeči byly shrnuty veškeré klady vládnoucího režimu, a naopak docházelo k ostrému vymezování se vůči „*příživnické kastě*“ a dobám předcházejícím lidově-demokratickému zřízení.¹⁸

v proměnách věků, edd. T. Knoz – J. Dvořák, Brno 2011, s. 253–271; Jan ŽUPANIČ, *Šlechta a její obraz v moderní době*, in: Šlechta v proměnách věků, edd. T. Knoz – J. Dvořák, Brno 2011, s. 289–295; Radmila ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, *Mýtus šlechty u nás a v nás. Paměť a šlechta 20. století*, Praha 2012; David VENCLÍK, *Strážce historické paměti. Proměny vnímání Karlštejna v 19. a na počátku 20. století*, Praha 2021. K otázce věrohodnosti popisu dějin například: Milena BARTLOVÁ (ed.), *Pop History. O historické věrohodnosti románů, filmů, komiksů a počítačových her*, Praha 2003; Josef MÁRC a kol., *Mystifikace ve výuce dějepisu, mystifikace výukou?*, Ústí nad Labem 2010.

14 Srov. Jakub JARĚŠ – Čeněk PÝCHA – Václav SIXTA (edd.), *Jak vystavujeme soudobé dějiny. Muzeum v diskuzi*, Praha 2020; Bohumil MELICHAR – Tereza ARNDT, „*Komunistické haraburdí.*“ *Artefakty ze sbírek stranických muzeí v současných expozicích*, *Dějiny a současnost* 43, 2021, s. 33–36. Inspirativní je rovněž kniha Veroniky Rollové, která se zabývá otázkou významu Pražského hradu coby symbolu v období prvního dvacetiletí komunistické diktatury – Veronika ROLLOVÁ, *Pražský hrad na cestě ke komunistické utopii (1948–1968)*, Praha 2019.

15 Průvodcovské texty z období totalitního Československa jsou uloženy při NPÚ, konkrétně pak v příslušné knihovně Generálního ředitelství v Praze a také na Oddělení správy a prezentace mobiliárního fondu Generálního ředitelství NPÚ. V příslušných fondech se nachází na 170 textů různého rozsahu a kvality dochování.

16 Většina textů se dá zařadit k sylabům tzv. scénářového typu. Jsou tvořeny základní výkladovou částí a doplňujícím pravým sloupcem, který má úlohu poznámkového aparátu a měl umožňovat průvodcům případné rozšíření výkladu o nadstavbové informace. Srov. N. KUBŮ, *Metodika průvodcovské činnosti*, s. 48–56.

17 K. UHLÍKOVÁ (ed.), *Národní kulturní*, s. 53.

18 Srov. text předmluvy průvodců na státních hradech a zámcích z roku 1951, který sepsal zaměstnanec administrativní kanceláře Národní kulturní komise Pavel Hložek. Ten působil jako jeden

Následující řádky si tedy kladou za cíl zmapovat, jaké strategie prezentace šlechty byly v průvodcovských textech přítomné, v závislosti na jakých faktorech a co bylo používáno k legitimizaci takového obrazu.

Šlechtic vykořisťovatel

Ve všech zkoumaných textech je patrné, že výklad o šlechtě neměl být hlavním obsahem prohlídkových okruhů. Ty měly návštěvníky seznámit především s bohatým mobiliářem. Některé památky ostatně fungovaly spíše jako muzea nábytku a umění. Zmínky o šlechtě tak v sylabech nacházíme především tehdy, jedná-li se o významnější osoby, které zasáhly do našich dějin a jsou s objektem a místem bytostně spjaty.¹⁹

Jedním z nejobvyklejších negativních přívlastků, kterých se šlechtě v průvodcovských sylabech dostalo, je označení „vykořisťovatelská“. To ostatně konvenuje i s tím, jak na šlechtu názírala marxisticko-leninská historiografie a jaký jí věnovala zájem.²⁰ Veškerý majetek dle její premisy získala šlechta díky tvrdé práci a zručnosti poddaných, kterou si uzurpovala pouze pro sebe.

Tento narativ je konečně patrný i ze sylabu orlického zámku, který upozorňuje, že „vše, co v průběhu prohlídky uvidíte, netvořili poddaní pro sebe, ale pro majetnou společnost. Ta využívala zručnosti a dovednosti řemeslníků a neustále vybavovala sídla dostupným pohodlím a obklopovala se veškerou nádherou. Dávala tímto najevo svou nadřazenost.“²¹ Situaci kompletně dokresluje častolovický sylabus, když uvádí, že „svou velkou výstavností a bohatstvím výzdoby i vnitřního vybavení jsou tato nová feudální sídla výrazem růstu třídních rozporů a zvětšující se společenské propasti mezi renesanční šlechtou a poddanými.“²² Nejinak hovoří i průvodcovský text zámku Boskovice, když uvádí, že na vzniku bohatství „se podílely obrovské masy znevolených a poddaných lidí, jejichž životní podmínky většinou nedosahovaly ani existenčně nezbytné úrovně. Zatímco se mohl feudál reprezentovat desítkami místností v jednom i více zámeckých budovách zařízených s největším přepychem, musel se ujařmený nevolník spokojit s nejnuznějším ubytováním a permanentní bídou a hladem.“²³

z hlavních stranických ideologů při tomto orgánu. Ibidem, s. 151–152.

19 Srov. k problematice instalace interiérů ale také k průvodcovským textům zámku Žleby: Markéta SUROVCOVÁ, *Zámek Žleby: proměny prezentace a vývoje historických interiérů od konce 19. století do současnosti*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Pardubice 2014, zvl. s. 108–120.

20 Srov. Z. HAZDRA, *Šlechta ve službách*, s. 15–29; Eagle GLASSHEIM, *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. pol. 20. století*, Praha 2012, s. 233–237.

21 NPÚ, Knihovna generálního ředitelství (KGR), Orlický nad Vltavou, 1980, s. 7.

22 NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 1.

23 NPÚ, OSPMF, Boskovice, b. d., s. 13. Pro boskovický zámek se v rámci příslušného oddělení NPÚ dochovaly dvě varianty textů. V práci je užívána varianta sylabu bez datování. Z obsahu textu je však patrné, že pochází z období normalizace, jelikož odkazuje na zpřístupnění objektu 5. června 1975.

Opomenout v tomto případě nelze ani obligátní a mnohokrát zkoumaný mýtus šlechty jako cizího elementu, který jde ruku v ruce s narativem vykořisťovatele. Nemuselo se nutně jednat o nově příchozí šlechtu. Vratislav z Pernštejna se údajně po sňatku s Marií Manrique de Lara „*odcizil českému prostředí, naklonil panovníkovi a jeho víře, uzavřel bratrské sbory a podporoval jezuity.*“²⁴ Jako signifikantní se jeví i příklad severočeského Frýdlantu, kam po třicetileté válce přišla nová vrchnost. „*Feudálové, nyní ve směr cizinci bez vztahu k domácímu obyvatelstvu, vyřešili problém opuštěných polí tím, že intenzivněji, než tomu bylo před válkou, začali hospodařit ve vlastní režii.*“²⁵

Právě posledně jmenovaný případ nás dovádí ke zjištění, že nejčastěji je narativ vykořisťovatele uplatňován v souvislosti se šlechtou z období po bitvě na Bílé hoře, což ostatně koresponduje se zažitým mýtem o Bílé hoře jako národní tragédii.²⁶ Tou dobou přichází do českých zemí „*příslušníci cizích rodů, ti si z poražených Čech učinili svou kořist.*“²⁷

Celý obraz urozeného jedince jako uzurpátora moci a utlačovatele poddaného lidu je umocněn zmínkami o selských bouřích, které ilustrují pobělohorskou bídu a odpor nejnižších vrstev vůči vrchnosti. Pro příklad není nutné opouštět severní Čechy, stačí připomenout řasnického kováře Andree Stelziga, který se postavil do čela zdejší vzpoury v roce 1680.²⁸

Stelzig byl v prostorách frýdlantského zámku připomínán i v samostatné místnosti, v tzv. soudní síni, kde se odehrával i audiovizuální program, který měl návštěvníkům představit Andree Stelziga jako bojovníka za práva onoho *ujařmeného* lidu. Ne náhodou se také z německého Andree stává počestný Ondřej.²⁹

Kovář Stelzig podle textu dále „*nemohl snést příkoří, které ve stále větší míře deptalo okolní selský lid a jehož původci byli především gallasovští panští úředníci a svobodní rychtáři,*“³⁰ a stal se vůdčí osobností povstání a autorem stížného listu k císaři. Jak je z textu patrné, vinu na útlaku nenese jen šlechta, ale také její úředníci. Těm měla vrchnost naslouchat a důvěřovat, což druhým dechem dokládá i frýdlantský sylabus, když upozorňuje, že po smrti zdejšího pána vládne na panství Johana Emerenciána „*hou-*

24 NPÚ, OSPMG, Litomyšl, 1974, nečíslováno.

25 NPÚ, OSPMF, Frýdlant 1980, s. 12.

26 J. RAK, *Bývali Čechové*, s. 127–140; Idem – Vít VLNAS, *Druhý život baroka v Čechách*, in: Vít Vlnas (ed.), *Sláva barokní Čechie. Stati o umění, kultuře a společnosti 17. a 18. století*, Praha 2001, s. 13–60, zejm. 46–55.

27 NPÚ, KGŘ, Orlík nad Vltavou, 1980, s. 7.

28 Srov. Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680. Sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001, s. 80–90.

29 Srov. Milan SVOBODA, *Kovář Stelzig z Dolní Řasnice – hrdina bez bázně a hany. Historická realita 17. věku ve „výchovněvzdělávacím“ zpracování*, in: *Mystifikace ve výuce dějepisu, mystifikace výukou?*, ed. J. Märc a kol., Ústí nad Labem 2010, s. 152–180.

30 NPÚ, OSPMF, Frýdlant 1980, s. 9.

*ževnatá vdova, která se ve všem spoléhala na svoje bezohledné hejtmany.*³¹

I když tedy šlechta nemusela být přímým viníkem útlaku poddaných, za kterým stáli panští úředníci, přeci jen na její bedra dopadá to, jakými se obklopuje lidmi a nakolik jim naslouchá a nechává volnou ruku.

Na takovéto zmínky pak v textech navazují kontrastní pasáže, ve kterých sylaby představují nádherně zdobené místnosti zámků, které oplývají nejrůznějším bohatstvím. Vykořisťovatelská šlechta se měla věnovat především shromažďování tohoto bohatství a správu panství přenechávala úředníkům.

Příslowecná iluze zámku a podzámčí tak dostává konkrétní obrysy. Na některých objektech nepřímo, jinde je na tento rozpor upozorněno bez okolků. Jako příklad může posloužit text z Litomyšle hovořící o tom, že „s vybavením zámku cennými předměty kontrastoval příbytek poddaných. Ti vynaložili svoje síly na zkrášlení panských sídel, jim samotným pak nezbyval čas ani prostředky, aby si vytvořili slušné životní podmínky.“³² Nejinak mluví sylabus z východočeského Rychnova nad Kněžnou, jenž v 15. místnosti z celkových 19 zastavení zdejší expozice upozorňuje návštěvníka, že může „při pohledu z oken této místnosti vidět pod zámkem v údolí řeky Kněžny část starého podzámčí. Ještě dnes je v protikladu zámku a malých chalup dobře patrna třídní propast, která oddělovala životní prostředí šlechty a poddaných.“³³

Ne náhodou je v předchozích místnostech expozice posluchač seznámen s rozsáhlým mobiliářem, ve kterém je zastoupen barokní nábytek, obrazy holandských a jiných mistrů, mramorové sochy, tapisérie, porcelán apod. Závěrečné části průvodcovských textů se tak stávají místem, na kterém je sběratelská vášeň šlechty postavena vůči nuzným poměrům poddaných. Turista tak po dobu prohlídky vnímá a seznamuje se s krásou objektu, aby v závěru zjistil, čím byl tento přepych takřikajíc vykoupen.

Sběratelství se ovšem líčí i v jiném duchu. Na první pohled by se mohlo zdát, že je šlechta vnímána alespoň jako umělecky vzdělaná a vysoce kulturní. I v tomto případě může být ovšem návštěvník objektu vyveden z omylu. Pokud nahlédneme do průvodcovského textu z Častolovic, zjistíme, že průvodce má během výkladu upozornit na to, že „je nepochybné, že snaha tehdejší šlechty, její umělecké záliby a často i nekritická honba za vnější nádhrou a pompou, bez dostatečně vytříbeného vkusu, vedla k málo náročnému výběru. Proto sbírky nezůstaly v naprosto původním uspořádání.“³⁴

Výjimku v tomto ohledu tvoří ty pasáže textů, které seznamují návštěvníka s českým národním obrozením. V těchto případech se šlechtě dostává kladných přívlastků. Jak

31 Ibidem, s. 25.

32 NPÚ, OSPMF, Litomyšl, 1974, nečíslováno.

33 NPÚ, KGR, Rychnov nad Kněžnou, 1981, nečíslováno.

34 NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 3.

ovšem upozorňuje častolovický text, bylo tomu tak proto, že „*politicky a hospodářsky slabá a málo početná buržoazie utlačeného národa nemohla ještě sehrát hlavní úlohu při formování novodobého českého národa.*“³⁵

V tomto kontextu je následně představen i František hrabě Šternberk coby milovník umění a zakladatel několika významných vlasteneckých spolků. Opomenuto není ani jeho mecenášství při zakládání Muzea království českého, kterému věnoval „*značnou částku peněz a muzeu daroval též svou numismatickou sbírku.*“³⁶

Text dále připomíná jeho přátelství s Josefem Dobrovským a Františkem Palackým, kteří sehráli důležitou roli v rámci obrozeneckého úsilí. Závěrem je ovšem k osobnosti hraběte uvedeno, že „*byl tedy významnou osobností této epochy našich národních dějin, i když si musíme být vědomi toho, že úloha české historické šlechty byla dána specifickou situací našich národů a že tato šlechta stála na pozicích v podstatě už překonaného feudálního vlastenectví.*“³⁷

Hrabě Šternberk je v průvodcovském textu tedy líčen veskrze kladně, přesto ovšem nechybí zmínka o tom, že tuto pozitivní úlohu sehrál jen díky příhodné konstelaci ve společnosti. Na paměti musíme mít rovněž i fakt, že sylaby upozorňují pravidelně i na to, že šlechta sice držela obrovský majetek, ten ovšem vycházel z práce poddaného lidu. František Šternberk tak vlastně jen vrátil to, co dříve vytvořil ujařmený lid.

Podobně jako hrabě Šternberk sehrál kladnou úlohu i František Antonín Libštejnský z Kolovrat. Rychnovský sylabus o něm píše jako o spoluzakladateli Národní muzea, „*kterému odkázal knihovnu v počtu 35 000 svazků.*“³⁸ Následně je zmiňován i příbuzný Františka Antonína Hanuš Krakovský z Kolovrat, „*který v r. 1855 poskytl Boženě Němcové 250 z. na cestu na Slovensko. Němcová ho vykreslila jako idealizovanou postavu českého šlechtice v Pohorské vesnici.*“³⁹

I v tomto případě je znovu problematické, jak moc lze mecenášství vnímat jako čistou zásluhu šlechty. V případě Hanuše Krakovského navíc text vyznívá tak, jako by si svým darem vykoupil to, že o něm bude Němcová psát kladně. Ba dokonce idealizovaně, což samo o sobě musí znamenat, že realita šlechtického života nebyla zdaleka tak idylická.

O poznání horšího obrazu se dostává v rámci dlouhého 19. století Schwarzenbergům, což ostatně plyne z již dříve zmiňovaného narativu o cizí šlechtě. Významnou událostí této doby bylo podle kroměřížského průvodce zasedání Kroměřížského sněmu, ten „*znamenal výrazný mezník v dějinách českého národa a sehrál svou roli taktéž v evropské historii. Především přinesl definitivní konec epochy feudalismu v českých ze-*

35 Ibidem, Metodické pokyny, s. 3.

36 Ibidem.

37 Ibidem.

38 NPÚ, KGŘ, Rychnov nad Kněžnou, 1981, nečíslováno.

39 Ibidem.

*mích, podpořil a urychlil proces národního probuzení a na Moravě navíc ochromil zdejší reakční separatismus.*⁴⁰

Tuto významnou událost měl ovšem negativně ovlivnit kníže Felix Schwarzenberg, rádce císaře Františka Josefa I. Právě z jeho podnětu „*rozpustil císař v březnu 1849 říšský sněm.*“⁴¹ Opět jsme tak pohledem průvodcovských textů svědky toho, jak cizí šlechta, stará opora trůnu, negativně ovlivňuje koloběh českých dějin, působí zpátečnický a brání společenskému pokroku v přechodu od feudalismu ke kapitalismu a následně socialismu.⁴²

Podobné svědectví přináší i text z Orlíku nad Vltavou, když uvádí, že „*i v této době plní Schwarzenberkové aktivně spolu s ostatními příslušníky šlechty svou úlohu. Setkáváme se s nimi při potlačování povstání za národní sebeurčení ve Vídni, Uhrách, Sedmihradsku, Haliči a zejména v Rakouskem okupované Itálii.*“⁴³

Vraťme se ale ještě do Častolovic, kde se rod Šternberků zasadil nejen o vznik rozsáhlé umělecké sbírky, ale také o stavební úpravy zdejšího sídla. Jejich stavební počiny v 19. století ovšem nejsou hodnoceny nikterak kladně, „*jen málokdy vykazovaly vyšší uměleckou úroveň.*“⁴⁴ Ba co víc, „*tyto úpravy porušily původní funkční hierarchii a rovnováhu stavebních hmot, relativně tím byl snížen význam a umělecká účinnost hlavních křídel s arkádami a renesančními freskami. Nová věžní dominanta je dokladem toho, že společenská třída v době regrese a odchodu z jeviště dějin není schopna obohatit stávající urbanistické a architektonické celky o výrazné prvky, které by bylo možno považovat za umělecký přínos.*“⁴⁵

Pro potvrzení těchto stereotypů je možné nahlédnout i do sylabu litomyšlského zámku. I zde je šlechta prezentována jako povrchní, při prohlídce tzv. dámské ložnice snad až jako odpudivá. Průvodce poukazuje na fakt, že se „*hygienu stala okrajovou záležitostí. Šlechta se zajímala o spoustu jiných věcí, např. módu, zábavy, hry. Péči o zevnějšek věnovala pozornost jen po stránce vzhledu. Místo vody nastoupil parfém a pudr. Za umyvadlo s vodou nebo klozet se panstvo stydělo.*“⁴⁶

Než tuto část uzavřeme, je potřeba připomenout ještě jednu důležitou stylizaci šlechtice, a sice jako člověka, který upírá vzdělání svým poddaným. Takový měl být i Adam František ze Schwarzenbergu – „*typický barokní feudál, který nebyl nakloněn lidu*

40 NPÚ, OSPMF, Kroměříž, b. d., s. 9.

41 NPÚ, KGŘ, Český Krumlov, 1980, s. 34.

42 Srov. V sylabu z Třeboně najdeme podobnou zmínku zdůrazňující nepokrokovost šlechty: „*Město živořilo ve stínu schwarzenberského panství a velkostatku, který byl odpůrcem zprůměrnění města a okolí.*“ NPÚ, KGŘ, Třeboň, 1980, s. 20.

43 NPÚ, KGŘ, Orlík nad Vltavou, 1980, s. 24–25.

44 NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 4.

45 Ibidem.

46 NPÚ, OSPMF, Litomyšl, 1974, nečíslováno.

*a byl prý toho názoru, že poddaní nemají mít velké vzdělání, neboť čím prý jsou vzdělanější, tím méně jsou ochotni poslouchat a pracovat pro svou vrchnost.*⁴⁷ Tento odsudek knížete Schwarzenberga byl už klasicky doplněn a umocněn o pasáž, která vypisovala, jaké všechny robotní povinnosti měli schwarzenberští poddaní.⁴⁸

Jak jsme sami mohli na několika příkladech vidět, šlechta je vykreslována jako stav, který na úkor svých poddaných shromažďuje majetek, aniž by ovšem byla schopna docenit a pochopit jeho hodnotu. Jde jí pouze o věci povrchní. Díky tomu se mezi prostým lidem a urozenými jedinci rozevírají nůžky, což má podle dobové interpretace vést až k selským bouřím.

Texty pro takovouto prezentaci urozené vrstvy společnosti povětšinou používají kontrastu, kdy proti sobě staví bohatě vybavené zámecké pokoje a nuzné chaloupky v podzámčí. Důležitou roli také stále hraje otázka šlechty domácí versus cizí. Nově přichází šlechta podle textů nemá vztah ke zdejšímu obyvatelstvu a do českých zemí přichází pouze za účelem zisku a brání jakémukoliv pokroku.

Šlechtic v lepším světle

Jak jsme mohli vidět výše, v průvodcovských textech z období normalizace najdeme i kladné zmínky o šlechtě a jejích činech, a to především v souvislosti s českým národním obrozením. Jedná se však o zcela ojedinělé případy.

Jednou z výjimek je osobnost Petra Voka, kterého hodnotí například sylabus z Třeboně. Dokumenty vystavené v tehdejší třetí části expozice zámku totiž *„naznačují, že Petr Vok nebyl zdaleka jen nespoutaným uživatelem života, ale i starostlivým vládařem, státníkem a vojevůdcem.*⁴⁹

Třeboňský sylabus z roku 1980 Petra Voka obecně staví do lepšího světla, vymezuje se i vůči modernímu zpracování jeho osoby, když u tématu fraucimoru upozorňuje na to, že tento *„nebyl žádným harémem Petra Voka, jak se líčí ve filmech.*⁵⁰ Kladný obraz

47 Ibidem, s. 29

48 Srov. *„Údaje o robotě: poddaní měli předepsanou roční robotu 816.556 dní tzv. potažní roboty, tj. s jedno až čtyřspřežím koní nebo volů a 689.269 dní pěší čili ruční roboty. Tato roboty se celá nevykonávala, neboť jí nebylo ani tolik zapotřebí. Fakticky se robotovalo 176.000 dní potažní a 230.000 pěší roboty, ostatek se nahrazoval peněžitým platem.“* NPÚ, KGŘ, Český Krumlov, 1980, s. 28. Obligátní výčet robotních povinností bez uvedení do kontextu nabízí i častolovický sylabus: *„Celková roboty na zdejších panstvích dosáhla ve svém vrcholu do roka přes 18.000 dní potažní a 56.108 dní roční roboty. V 18. století činil celkový roční důchod častolovické vrchnosti více než 16.000 zlatých rýnských ročně – což se rovná přibližně 5.000 000 československých korun.“* Celý popis v tomto případě umocňuje i přepočítání na aktuální měnu. NPÚ, OSPMF, Častolovice, 1971, s. 11. Podobně například v sylabu státního hradu Bítova: *„Cena výzbroje rytíře nebyla nijak malá. Celé brnění včetně pro koně stálo asi půl milionu Kčs.“* NPÚ, OSPMF, Bítov, b. d., s. 10.

49 NPÚ, KGŘ, Třeboň, 1980, s. 15.

50 Ibidem, s. 14. Srov. v roce 1970 natočil režisér Karel Steklý film *Svatby pana Voka*, o devět let později pak další film *Pan Vok odchází*. NPÚ, KGŘ, Český Krumlov, 1980, s. 9.

Petra Voka se vyskytuje i na zámku v Českém Krumlově, kde je připomenuto, že po bouřlivém mládí „*zvážněl a svědomitě pečoval o rodový majetek.*“⁵¹ Mimo toho také po svém bratrovi převzal i „*dluhy, které musel postupně splácet z prostředků, které získal z prodeje některých svých panství. V politické činnosti nebyl tak úspěšný jako Vilém, protože nebyl katolíkem.*“⁵²

Nabízí se otázka, proč byl Petr Vok líčen v tak dobrém světle, což se oproti jiným raně novověkým šlechticům jeví jako dosti neobvyklé. Lze uvažovat tak, že ho do lepšího světla stavěly jeho nekatolické postoje a příslušnost k Jednotě bratrské. Nežil také v období po Bílé hoře, kdy byla šlechta vyobrazována veskrze negativně sama o sobě.⁵³ Jednalo se rovněž o oblíbenou postavu co do literárního a filmového zpracování. To všechno tak mohlo přispět k jeho dobrému obrazu oproti ostatním příslušníkům urozených rodů. Za povšimnutí také stojí, že dluhy splácel díky prodeji majetků, nikoliv za přičinění práce poddaného lidu.

Zastavme se ještě alespoň na chvíli u osoby bratra Petra Voka, Viléma z Rožmberka, který už byl zmíněn v souvislosti s dluhy, které za něj mladší sourozenec po jeho smrti splácel. Ve Vilémově době byl zámek upravován, což vyžadoval jeho vysoký sociální status coby dvořana Rudolfa II. Podle sylabu měl prý také velký životní rozhled, ale bohužel se „*dával po léta klamat pochybnými alchymisty a vyslovenými podvodníky.*“⁵⁴ Navíc měl být „*také přesvědčen o tom, že dějiny rodu sahají až do římských dob a že rod má stejný původ jako italští Orsiniové.*“⁵⁵

Vilém je tak vyobrazěn jako důvěřivý a naivní člověk, který věří pochybným existencím, ale rovněž i fantaskním představám o původu svého rodu. Průvodcovský text, který dříve zmiňoval reprezentační snahy Viléma v podobě přestavby sídla, už nijak nereflektuje, že i tvorba rodové pověsti patřila k reprezentačním praktikám šlechty.⁵⁶ Kontrast mezi bratry je zde tedy bezesbytku patrný.

Krátkou zmínku si v tomto kontextu zaslouží i Václav Pětipeský z Chýš, kterého jen mimochodem připomíná sylabus zámku v Krásném Dvoře. Jak stojí v textu samotném, nebylo cílem jeho autora zahlcovat návštěvníky zámku informacemi o zdejších majitelích. „*Nebudeme Vás zatěžovat výčtem šlechtických rodů, jimž panství v minulosti patřilo, upozorníme jen na rod Kolovratů a zejména pak na Václava Pětipeského z Chýš,*

51 Ibidem, s. 8.

52 Ibidem, s. 9.

53 Jako příklad z téhož sylabu může posloužit osoba Jana Oldřicha z Eggenberka, kterému je vytykána účast na jednání o popravě „*českých pánů na Staroměstském náměstí v roce 1621*“. Jeho obraz nevytěpila ani zmínka o tom, že „*jako velmi zámožný člověk půjčoval císaři peníze, které mu císař nemohl splatit, a místo toho mu v roce 1622 postoupil své panství*“. Ibidem, s. 24–25.

54 Ibidem, s. 7.

55 Ibidem.

56 Ibidem.

*který ve druhé třetině 16. století proslul jako udatný válečník. Jako pozdější odpůrce krále Ferdinanda I.*⁵⁷ Nabízí se předpoklad, že je Václavu Pětipeskému věnována pozornost pro jeho antihabsburské tendence a nekatolickou víru, podobně jako tomu bylo u Petra Voka z Rožmberka.

Jako poměrně specifický se jeví také obraz Františka Antonína Šporka, o kterém hovoří průvodcovský text z hospitálu v Kuksu z roku 1974. I v jeho případě můžeme v textu nalézt řadu kladných přívlastků. Zmiňován je hned na druhé straně sylabu, a to vcelku neutrálně, kdy má průvodce upozornit na to, že „*panské sídlo v Kuksu mělo Šporkovi sloužit k reprezentaci.*“⁵⁸ Následně průvodce představuje Františka Antonína Šporka jako milovníka umění. Oproti výše naznačené praxi ovšem sylabus dále uvádí, že „*Šporkovi nesloužilo umění pouze k výzdobě sídel. Stalo se mu prostředníkem v boji proti zlořádu tehdejší společnosti.*“⁵⁹ Jarmila Netková, která je u textu uvedena jako autorka, dále uvádí, že byl Špork stoupencem jansenismu. Tento pojem pak v textu vysvětluje následovně: „*Jansenisté se snažili o soužití katolické a protestantské víry. Tím samozřejmě oslabovali vliv katolické církve, především jezuitů. Proto se Špork často dostává do sporu s jezuitským klášterem v nedaleké Žírči.*“⁶⁰ Následuje zmínka o tom, jak byl tento jeho postoj vnímán tehdejší vládnoucí společností: „*...byl trnem v očích vídeňskému císařskému dvoru. Dvůr měl strach, aby se myšlenky nedostaly mezi poddaný lid a menší feudály, kteří by pak odpírali poslušnost.*“⁶¹

Budovatel zdejšího komplexu je popisován jako progresivní a tolerantní člověk, který vedl spory s jezuitu a byl si vědom složitosti své doby. Tento obraz doplňují i samotné zmínky o účelu stavby. Na tomto místě už ovšem začíná být patrný i mírně kritický tón. „*Hospitálem v Kuksu stavěl Špork na odiv svoji charitativnost. Ke stavbě a zařízení hospitálu ho vedlo jeho výjimečné postavení ve společnosti, jeho životní filosofie a v neposlední řadě také nepevné zdraví.*“⁶² O dvě stránky dále dochází k opakování podobných závěrů, ale zároveň také k radikální změně jeho obrazu: „*František Antonín Špork se zapsal do dějin našeho zdravotnictví a sociální péče. Stavěl lázně, podporoval řádové nemocnice a zakládal hospitály. K založení hospitálu vedla Šporka především láska k bližnímu, kterou považoval za šlechtickou povinnost svého stavu.*“⁶³ Na to konto ovšem sylabus kontrátně a přísně zmiňuje, že se nejednalo o „*pomoc nemocným a chudým lidem v jejich bídě. Existence hospitálu spíše prohlubuje rozpory mezi poddanými a šlechtou.*“⁶⁴

57 NPÚ, KGŘ, Krásný Dvůr, 1983, s. 1.

58 NPÚ, KGŘ, Hospitál Kuks, 1974, s. 2.

59 Ibidem, s. 4.

60 Ibidem, s. 6.

61 Ibidem.

62 Ibidem, s. 5.

63 Ibidem, s. 7.

64 Ibidem.

Vše graduje notickou o kapacitě zdejšího zařízení: „Z nízkého počtu [lůžek – pozn. autora] je *patrná ukázková a na obdiv stavěná charitativnost, která více prospívala Šporkovu sebeuspokojení a reprezentaci než nepatrné části poddaných, kteří pro něho dříve pracovali.*“⁶⁵ Je tedy patrné, že i přes dobrý obraz Šporka jako milovníka umění a jansenisty, neušel ani on odsudku jako šlechtic, který nedbá na dobré životní podmínky poddaných. A pokud ano, tak jen na oko. Syllabus ostatně dále uvádí, že „*dříve byla tato péče určena [lázeňská – pozn. autora] pouze bohatým a poddaní byli ponecháni libovůli své vrchnosti. Špork patřil ve své době k výjimkám. Jeho kukské lázně měly však především sloužit šlechtě.*“⁶⁶

Ve všech výše rozebraných příkladech je tak patrné, že se šlechtický obraz vydal kladným směrem především v případech, kdy se jednalo o nekatolicky smýšlející jedince, kteří případně navíc vystupovali proti vládnoucím poměrům. Katolická církev, často zastoupená zmínkami o jezuitách, je tak pasována do veskrze negativní pozice, vůči které výše zmínění jedinci tak či onak vystupovali. Tento poznatek ostatně koresponduje i s faktem, že katolická církev byla v době totalitního Československa stále vnímána jako významný nepřítel na rozdíl od šlechty, se kterou už nebylo potřeba natolik aktivně bojovat.⁶⁷ Posledním příkladem nám v tomto ohledu může být úryvek z litomyšlského textu, který hovoří o Lukáši Pakostovi, který byl zdejším vůdcem selské rebelie a po jejím potlačení byl popraven. Na to konto si má návštěvník povšimnout „*popravčího meče a krucifixu. Poddaný neměl na vybranou – buď vymění kalich či vzdor proti panstvu za krucifix, nebo ho čeká popravčí meč.*“⁶⁸

* * * * *

Jak je z výše uvedených příkladů patrné, obraz šlechty v průvodcovských textech je veskrze negativní. Pokud je šlechta zmiňována, jedná se především o negativní komentář, který souvisí s všudypřítomným *vykořisťováním* a útlakem nejnižších vrstev za účelem obohacení sebe sama. Ruku v ruce se zneužíváním práce poddaných jde také zdůraznění jejich role, coby potlačovatelů nekatolické víry.

Neméně závažné jsou i pasáže, které dokládají nepokrokovost šlechty. Ta pouze shromažďuje majetek vzniknuvší z práce poddaného lidu, ale sama kulturní není, ba naopak. Má povrchní vlastnosti a důležité pro ni je pouze pozlátka. Pokud už udělá

65 Ibidem.

66 Ibidem, s. 9.

67 Srov. D. NEČASOVÁ, *Obrazy nepřítele*, s. 131–157.

68 NPÚ, OSPMF, Litomyšl, 1974, nečíslováno. Na tomto konkrétním místě je stále jasně patrný ideologický apel na období husitství. Srov. Jan RANDÁK, *V září rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015, zvl. s. 176.

některé kladně hodnotitelné kroky, je k tomu donucena dobou či okolnostmi a v konečném důsledku tak činí jen s vidinou vlastního prospěchu a sebereprezentace.

Každé pravidlo mívá i své výjimky. V případě jinak negativního obrazu šlechty se jedná o nekatolicky smýšlející jedince, kteří vystupují proti panovníkovi a jeho dvoru či například proti jezuitům. I u těchto jednotlivců ovšem najdeme upozornění na jejich záporné vlastnosti.

K takovému vykreslování šlechty je pak v sylabech použito několik vcelku jednoduchých nástrojů. Nejčastěji může badatel narazit na prosté kontrastování textu, kdy je na jedné straně popisováno nezměrné bohatství a krása prostředí, ve kterém šlechtic žil, a na druhé straně pak jeho zaostalost, povrchní jednání, někdy až odmítání hygieny, především ale životní úroveň poddaných. Tyto kontrastní zmínky jsou pak navázané na určitou eskalaci v průvodcovských sylabech, kdy má průvodce nejdříve ve velké míře upozorňovat na mobiliář a výzdobu prostor, následně má de facto znenadání směřovat pozornost k nuzným příbytkům poddaných a jejich robotním povinnostem.

Tato dichotomie zpodobněná v příslovečném zámku a podzámčí, kalichu a krucifixu nebo v období chátrání a časech rekonstrukcí celkem jasně napovídá, že šlechta má být prezentována jako zpátečnická třída s negativními vlastnostmi, které jsou v protikladu k zásadám a jednáním socialistického státu a člověka. Pokud už je o šlechtě potřeba na památkách mluvit, měl by tak příslušný sylabus činit vždy s poukazem na to, že by se urozená třída nikdy nedostala na vrchol moci bez práce utlačovaného poddaného lidu. Jedině takový průvodce může ostatně sehrát onu klíčovou výchovně-vzdělávací úlohu, jaká se od něj očekává během prohlídek domácích hradů a zámků.

Obr. 1: František Antonín Špork, majitel hradištského panství.⁶⁹

⁶⁹ Zdroj: Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=Franti%C5%A1ek+anton%C3%ADn+%C5%A1pork&title=Special:MediaSearch&go=Go&type=image> [13.03.2023].

Obr. 2: Vratislav z Pernštejna, majitel litomyšlského panství.⁷⁰

⁷⁰ Zdroj: Wikimedia Commons: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=Vratislav+z+Pern%C5%A1tejna&title=Special:MediaSearch&go=Go&type=image> [13.03.2023].

Autor | Author

Michal Nguyen

Katedra historie

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Křížkovského 10, 779 00 Olomouc

Česká republika

michal.nguyen01@upol.cz

ORCID 0000-0002-6542-2314

Mgr. Michal Nguyen (* 1996) je doktorandem na Katedře historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Věnuje se dějinám raného novověku, především dějinám šlechty a šlechtické reprezentaci.

Summary

The Image of the Nobility in the Syllabus of Czech Castles and Chateaux from the Normalization Period

The subject of the study is the analysis of the image of the nobility in the normalization guide texts of Czech castles and chateaus. These monuments played a significant educational role in the period under study. Research into the image of the nobility and the strategies of presentation of this social class is still relevant in view of current social issues and public debate. The source material was the guide texts from thirteen monuments. Narratives about members of noble families were revealed in these syllabi. The most common image is the portrayal of the nobleman as an exploiter of the subject people, who, especially after the Battle of White Mountain, suffered under the oppression of a superficial and power-hungry nobility. The latter, according to the syllabus, merely accumulated property, hindered progress in society and restricted the subjects in their religious and other rights. Noble individuals were also described positively in the texts, but only to a limited extent. Most of these were cases of non-Catholic nobles from the pre-White Mountain period. A significant factor was also possible disagreement with the actions of the monarch or with the representatives of the Catholic Church. Once a positive image of the nobleman has been built up, a note is usually followed by a comment on the appropriate circumstances that enabled and led to his good role in historical events. The syllabus also stresses the point that it should be obvious during the tour that all the possessions and any laudable achievements of the nobility are based solely on the labour of the subject people, without whom this once ruling class could not have functioned. Contrasting descriptions are often used in guidebook texts to create an image of the nobility. Attention is also paid to the enumerations of the nobility's possessions, which are then followed by accurately illustra-

ted examples of the poor living conditions of the serfs. The texts also juxtapose proxy symbols such as the castle and the sub-castle, or the chalice and the crucifix, thus widening the gap between these people and the nobility. Thanks to these hitherto neglected sources, it is possible to analyse the strategies used by the communist regime in the educational process during visits to domestic monuments that became the destination of school expeditions and tourists.

Recenze | Reviews

Karel Bonaventura Buquoy a jeho doba, Pavel Marek – Anna Nováková (edd.), České Budějovice, Nakladatelství a vydavatelství Veduta, 2022, 268 s. +24 s. obrazových příloh. ISBN 978-80-88030-68-3.

Přiznávám, že nemám v oblibě ad hoc vydávané kolektivní monografie, které bývají často sestavovány jen kvůli naplnění formálních grantových požadavků. V tomto případě je ovšem zřejmé, že ke vzniku publikace přiměl editory hluboký badatelský zájem o osudy Karla Bonaventury Buquoye (i dalších katolických kondotierů, kteří se zapsali do českých dějin) a neváhali proto oslovit s žádostí o příspěvky domácí i zahraniční specialisty, zabývající se problematikou třicetileté války. V úvodním slovu upozorňuje Pavel Marek oprávněně na skutečnost, že tak výrazné postavě, jakou Buquoy bezesporu byl, nevěnovali dosud historikové větší pozornost a nepsali jeho moderní životopis. Přitom už ve třicátých letech minulého století vydal Zdeněk Kalista vojevůdcův válečný itinerář a další četné prameny k jeho působení přinesla zhruba o padesát let později široce koncipovaná edice *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia*,¹ jejíž zrod inicioval Josef Polišenský. Navíc bohatý rodinný archiv Buquoyů, uložený ve Státním oblastním archivu v Třeboni, doslova otevírá badatelům svou náruč. Hned na počátku musím konstatovat, že recenzovaná kniha, rozdělená do dvou tematických celků (1. „Třicetiletá válka – známá neznámá“, 2. „Karel Bonaventura Buquoy v síti rodinných a klientských vztahů“), je nejen přínosná, nýbrž zároveň skýtá velice nadějný příslib do budoucnosti jako jeden „ze základních stovebních kamenů pro vznik vojevůdcovy biografie.“ Tak Pavel Marek.

O elegantní uvedení do problematiky se postaral Lothar Höbelt, profesor na vídeňské univerzitě, hostující profesor v Chicagu a dlouholetý vyučující na proslulé vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě.² Velmi svižným stylem líčí mezinárodní vztahy v době vypuknutí stavovského povstání a vznáší (v české historiografii ne zcela obvyklé) pochybnosti, zda v tehdejší situaci mohli vzbouřenci vůbec počítat se zahraniční pomocí proti Habsburkům. Věrohodně dokládá, že tomu tak nebylo. Brněnský badatel Tomáš Černušák na základě analýzy sekundární literatury, a především s excelentní znalostí dosud nevytěžených, zejména římských pramenů, charakterizuje proměnlivý poměr papežské kurie k vídeňské vládě. Postoj Říma závisel na odlišném

1 *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia II. Der Beginn des Dreißigjährigen Krieges. Der Kampf um Böhmen. Quellen zur Geschichte des Böhmischen Krieges (1618–1621)*, ed. Miroslav Toegel, Praha 1972. Mám dojem, že tato velmi záslužná edice je badatelům v posledních letech poněkud opomíjena.

2 Tento agilní badatel s širokým rozsahem zájmů je u nás znám díky do češtiny přeložené monografii *Ferdinand III (1608–1657). Mirový císař proti vůli*, České Budějovice 2015.

přístupu papežů Pavla V. a Řehoře XV., z jehož iniciativy byl hned v roce 1621 vyslán na Moravu nevelký vojenský oddíl, který měl zasáhnout proti Gáboru Bethlenovi; k plánované akci však posléze vůbec nedošlo.

Petr Vorel se věnuje tématu, které mu je nejbližší, měnovému vývoji před třicetiletou válkou a následně i devalvaci měny (kaládě) na území habsburské monarchie roku 1623. Autor na nevelkém prostoru srozumitelně vysvětlil, jak cesta k bankrotu začala už turbulentními událostmi na zemském sněmu roku 1615 a doložil, že kaláda byla vlastně řešením vedoucím ke stabilizaci měny. Jak už to při takových procesech bývá, největší přínos a obohacení znamenala jednorázová devalvace inflačního oběživa pro členy mincovního konsorcia.

Vítězslav Prchal je u nás průkopníkem „nové vojenské historie“, což ostatně prokázal v oceňované monografii *Společenstvo hrdinů*.³ V recenzované práci představuje na podkladě písemností dvorské válečné rady proces výstavby císařské armády. I když její budování mělo zpočátku daleko k systematickosti, zanedlouho se podařilo vytvořit efektivní vojenskou sílu, která na bojištích našla adekvátní uplatnění. Naproti tomu Jan Kilián víceméně tradičně zmapoval válečné dění ve třicátých a čtyřicátých letech 17. století. Stejně jako Pavel Marek v úvodu knihy bych však vyzdvihla jeho konstatování, že toto období nelze omezovat jen na akce směřující k zavraždění Albrechta z Valdštejna a na „nešťastnou“ bitvu u Jankova.

Hned úvodní studie druhé části publikace je zcela signifikantní. Margarete Buquoy, absolventka historie a romanistiky na mnichovské univerzitě, se tu intenzivně věnuje nejstarším dějinám svého rodu v dlouhém časovém úseku od 11. do 16. století. Sleduje dlouhou historii Longuevalů, kteří mají své kořeny v Pikardii a v Artois a kteří se pohybovali v blízkosti nejmocnějších evropských dvorů. Pro zajímavost uvádím, že plná titulatura protagonisty této monografie, uváděná zejména ve francouzských pracích, zněla: Karel Bonaventura de Longueval, hrabě Buquoy. Tak jej rovněž představuje ve svém příspěvku profesor novověkých dějin na pařížské Sorbonně a renomovaný znalec českých dějin (nejen) 17. století Olivier Chaline, autor vynikající monografie o bělohorské bitvě.⁴ Dle všeho právě při koncipování této přelomové práce ho Buquoy zaujal a začal se mu věnovat podrobněji. Výsledky svého bádání, založené na interpretaci vojevůdcovy osobnosti, nahlížené optikou „nových politických dějin“, shrnul nejen na stránkách recenzované knihy, nýbrž i v další, u nás méně dostupné práci otiskované ve sborníku k výročí Vestfálského míru.⁵ Vznikl tak barvitý portrét, po-

3 Vítězslav PRCHAL, *Společenstvo hrdinů. Válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015.

4 Srov. Olivier CHALINE, *Bílá hora*, Praha 2013.

5 Idem, *Hrabě Buquoy a velení císařského vojska 1618–1621*, in: Jiří Hrbek – Petr Polehla – Jan Zdichynec (edd.), *Od konfesijní konfrontace k míru. Sborník k 360. výročí uzavření vestfálského míru*,

daný na pozadí vztahů mezi rakouskou a španělskou větví Habsburků.

Vladimír Hokr, absolvent historie a francouzštiny na Pedagogické fakultě v Českých Budějovicích a od roku 2006 starosta jihočeských Nových Hradů, má bezpochyby k rodu Buquoyů, kteří bývali novohradskými pány, velmi blízko. Čtenáře seznamuje s vojevůdcovou manželkou Marií Magdalenou Biglia, členkou milánského šlechtického rodu a dvorní dámou nizozemské místodržící a dcery španělského krále Filipa II. Isabely Kláry Evženie Habsburské. Právě Marie Magdalena se zasloužila o usazení Buquoyů v jižních Čechách, konkrétně v Nových Hradech. Tomáš Sterneck na základě důvěrné znalosti dokumentů z budějovického archivu rozebírá složité vztahy mezi Buquoyovými žoldněmi a budějovickými měšťany, kteří sice na jedné straně rádi přijali ochranu před stavovským vojskem, ale na druhé straně se jim tato ochrana postupně stala obtížnou.

Pavel Marek, bezpochyby spiritus agens celé kolektivní monografie, znalec české šlechty 17. století i jejích kontaktů se španělským prostředím, píše velmi podrobně o donu Martinu Hoeffovi Huertovi. Dějinné činy i význam tohoto muže nadlouho zkrasila negativní pověst, již stvořila protikatolická propaganda a která přežila hluboko do 19. a 20. století. Je proto nutné přivítat, že autor svým příspěvkem antikvoval všechny starší práce o nesporně pozoruhodné osobě. I mě kdysi tato postava upoutala, dokonce již v dětství, kdy jsem četla pověsti o hradech a zámcích z pera Josefa Pavla.⁶ V Klatovech je ale tento „cizácký kořistník a arivista“ ctěn jako jeden ze zakladatelů zdejší jezuitské koleje. Další dvě studie se zasvěceně věnují jinému španělskému šlechtici Guillermovi Verdugovi. Anna Nováková konfrontuje Verdugovy skutečné činy v Buquoyově vojsku s jednoznačnými odsudky, které navržil básník Svatoopluk Čech v rozsáhlém eposu Václav z Michalovic. Autorka, zúročující poznatky své diplomové práce obhájené na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, záslužně upozorňuje na klišé při posuzování významných osob z konfesijně zneprátelených táborů. Na její příspěvek navázal pardubický doktorand Martin Zeleň, který se zabývá Verdugovými majetkovými zisky, konkrétně západočeskými statky Maštův a Doupov zkonfiskovanými Janu Albínu Šlikovi.

Recenzovaná kolektivní monografie,⁷ sestavená u příležitosti 400. výročí válečnickova skonu, je nepochybně poutavá, takže má potenciál přilákat čtenáře a inspirovat další

Ústí nad Orlicí 2008, s. 290–299.

6 Josef PAVEL, *Pověsti českých hradů a zámků II*, Praha 1947, 2. vyd., s. 248–252. Srov. též Ivana ČORNEJOVÁ, *Don Martin Hoeff Huerta, klatovský dobrodinec se špatnou pověstí*, in: *Miscellanea nejen balbínovská. Barokní jezuitské Klatovy 2018, 2019, Klatovy 2020*, s. 53–62.

7 Nemohu si ale odpustit kritickou poznámku k takto koncipovaným monografiím: vadí mi průběžně číslované poznámky shromážděné za textem, které jsou mnohem méně přehledné než poznámky pod čarou.

badatele k následování. I když vojevůdcova smrt v červenci 1621 při dobývání pevnosti Nové Zámky zůstane dle všeho i nadále neobjasněná, do jeho životních peripetií získá nyní čtenář vhléd mnohem zřetelnější. Domnívám se, že onen Pavlem Markem v úvodu připomínaný „základní kámen“, na němž by měla vyrůst symbolická stavba evokující složitou dobu i složité charaktery, je díky této knize dostatečně pevný.

doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Pedagogická fakulta

Univerzita Karlova

M. D. Rettigové 4, 116 39 Praha 1

Česká republika

ivana.cornejova@seznam.cz

Přitažlivé téma publikace rozhojňuje nedávno zveřejněné tituly představující tzv. „barokní krajinu“, která se mezioborově těší vzrůstající pozornosti. Připomeňme zdařilou a svým provedením rovněž uživatelsky praktickou (a to přímo při rekognoskaci terénu) knihu Lucie Rychnové věnovanou přetváření východočeských panství Františka Josefa Šlika,¹ kolektivní dílo pod vedením Evy Chodějovské zaměřené na projevy barokní krajina tvorby v širším území raně novověkých východních Čech² či nejnovější výstup týmu odborníků pod vedením Roberta Šimůnka věnovaný možnostem poznání „barokních krajin“ v Čechách.³ Z hlediska recepce tématu a takto zaměřené odborné publikační produkce širší veřejností je nepochybně významné, že uvedené tituly na knižním trhu patřily a patří k velmi žádaným titulům.

Volba sasko-lauenburského rodu, jednoho z nejbohatších v Čechách, určuje obsahovou a teritoriální osnovu knihy, která čtenáře provádí v prostoru dobou celkem tří generací počínaje Juliem Jindřichem Sasko-Lauenburským (1586–1665) až po jeho vnučky Annu Marii Františku Toskánskou (1672–1741) a Františku Sibyllu Augustu Bádenskou (1675–1733). Teritoriální záběr pokrývá veškerá panství rodu v Čechách (celkem se jedná o sedmáct správních celků), což autorovi dovoluje na významném vzorku sledovat a hledat možná schémata zásahů do zastavěné i volné krajiny, a nadto dále Lauenbursko a Bádensko jako území rovněž spojená s příslušníky tohoto rodu. V Lauenbursku na dolním Labi se stal vládnoucím vévodou Julius Jindřich, Bádenské markrabství spravovala po ovdovění Františka Sibylla Augusta. K naplnění svého cíle autor využil kromě pramenů v péči tuzemských archivů historické dokumenty z Generallandesarchiv Karlsruhe, Kreisarchiv Ratzeburg, Niedersächsisches Landesarchiv – Standort Oldenburg a Landesarchiv Schleswig. Mimo pozoruhodných, známých a stále hlouběji objevovaných ohnisek Ostrova nad Ohří, Zákup či Ploskovic má tak autor možnost představit čtenáři území různé krajinné i funkční typologie a opustit prostor Českého království a vykročit do kontextu širší Evropy.

1 Lucie RYCHNOVÁ, *František Josef Šlik a česká barokní krajina. Život šlechtice na východočeském venkově*, Praha 2020.

2 Eva CHODĚJOVSKÁ a kol., *Krajiny v rukou barokního člověka. Lidé a krajina 16.–18. století na východě Čech*, Josefov 2020.

3 Robert ŠIMŮNEK a kol., *Krajiny barokních Čech*, Praha 2022. Michal Vokurka je spoluautorem tří kapitol: *Krajiny barokních Čech dnešními očima* (spolu s Robertem Šimůnkem a Jitkou Močičkovou, s. 7–59), *Barokní Čechy pohledem zvnějšku. Bernard Ferdinand Erberg a topografické dílo Notitiae illustris regni Bohemiae (1760)* (spolu s Jitkou Močičkovou, s. 189–208) a „*Barokní krajiny*“ jako solitér? (spolu s Robertem Šimůnkem a Jitkou Močičkovou, s. 209–214).

Budiž předesláno, že tak činí po stránce jazykové i argumentační vytríbenou formou. Téma by jistě mohlo svádět ke košatému a intelektuálně náročně šifrovanému textu, který by mohl znesnadňovat vnímání obsahu. Předností knihy je však její přístupnost a uměřenost. V úvodních pasážích se Michal Vokurka vyrovnává s pohledy domácích i zahraničních autorit a upozorňuje na některé důležité momenty spojené s chápáním fenoménu „barokní krajiny“, resp. krajinotvorby. Mezi nimi nelze pominout poznámku o jisté nástraze, kterou s sebou toto téma může nést, pokud je vykládáno módně a jako soubor stereotypů, které jsou předkládány širší veřejnosti. Považuji toto upozornění za aktuální, neboť kombinace jistého sentimentu při pozorování krajiny, romantizující zkratka a rovněž častá idealizace šlechtice jako stavebníka může v rukou některých vykladačů ve výsledku historickou realitu minout. Podobně lze podtrhnout zřetelné sdělení korigující možné představy o domněle vždy ekologicky uvážlivém a přímo senzitivním přístupu člověka doby barokní k přírodě a krajině. Michal Vokurka na příkladu panství Měděnec dokládá roli architektury, zde kaple na vrchu Mědník, jako legitimizačního prostředku těžby. Do třetice budiž zmíněn podnět, který se vztahuje k osobnosti stavebníka a jeho roli při vytyčování cílů, obsahu a formy zásahů do krajiny. Také je třeba uvážit riziko zjednodušujícího zúžení pohledu na vrchnost, která je původcem sledovaných přeměn. Souhlasím s autorem, že bude důležité podrobit dalšímu výzkumu otázky podílu úředního aparátu šlechtických dominií, aby bylo zřetelněji možné odlišit a pojmenovat jednotlivé role v tomto procesu. V konkrétním pojednávaném případě Sasko-Lauenburských navíc v poslední generaci vystupovaly ženy, které byly vyloučeny z jiných oblastí uplatnění, např. ve dvorských či zemských úřadech a obě ovdověly. Autor uvažuje o tom, že obě sestry mohly v Čechách a Bádensku pojmát své aktivity jako prostředek k legitimizaci mocenských pozic v patriarchální společnosti.

Jádrem publikace je soubor podkapitol sdružených v oddíle s výstižným názvem *Krajinotvorba v praxi*, v níž autor sleduje zásahy Sasko-Lauenburských na jednotlivých panstvích. K přehledu a snadnějšímu srovnání zjištění přispívá jednotná organizace těchto „hesel“, v nichž jsou kromě stručného dějinného kontextu a majetkoprávních poměrů představeny přírodní podmínky, sídelní struktura a základní demografické údaje a hospodářský potenciál, případně konkrétní hospodářský profil a bilance v zájmové době. Do takto „připravené krajiny“ pak M. Vokurka vkládá jednotlivé prvky mocenské a religiózní, od nichž jsou odvozeny další vzájemně se prolínající roviny, např. reprezentační, rezidenční, identifikační, integrační aj.

Soubor těchto území nabízí vzájemná přehledná srovnávání a doplňování. Ostrovskou skupinu panství autor otevírá (na základě chronologického klíče postupného nabývání majetků) Toužimí, která byla zprvu za třicetileté války ve 20. letech 17. st. ve

středu pozornosti vévody Julia Jindřicha, avšak na rozdíl od původně šlikovského Ostrova postrádala tradici rezidenční prestiže. V případě Údrče, kde drobná sakrální architektura vzniklá z popudu nižších vrstev doplňovala vrstvu vrchnostenskou, autor ukazuje na sakrální krajinu, v níž se mísí rovina fyzická i imaginativní. Na stejném území pak připomíná, že duch barokní krajinotvorby se nemusí nutně rovnat uměleckému baroku a výstavným rezidencím, jestliže majitele-hospodáře zastupoval hospodářský objekt jako dvůr či sýpka.⁴ Doslova krok za krokem, panství po panství, získává čtenář příklady o funkcích jednotlivých prvků, které do krajiny zasadil člověk 17. a 18. století. Pozornosti neuniknou ani hraniční kameny (Brložec), jimž je přisouzena role při posilování poddanské identity. U poutního kostela sv. Anny v Sedlci na panství Děpoltovice lze prostřednictvím původu svatebčanů postřehnout integrační efekt spojení několika panství pod sasko-lauenburským rodem. Hauenštejn zastupuje loveckou krajinu, zatímco Záběhlce u Prahy ilustrují přetváření příměstského prostoru propojujícího luxusní rezidenci s hospodářským okolím. Z řady drobností je M. Vokurka s to skládat předmoderní krajinu, v níž nechybějí zahrady, sady ovocných stromů v ohrazených štěpnicích i mimo ně, ovčiny a rybníky, porosty rozličného stáří.

Skicami jednotlivých panství pochopitelně prostupuje katolický kult, a právě jeho prostřednictvím je možné zřetelně sledovat projevy tehdejší koncepční práce s územím. Od poutního místa v Horní Polici může čtenář poznávat šíření kultu Panny Marie Polické na majetcích Anny Marie Františky, podruhé provdané za Giana Gastona Medicejského a užívající titulu velkovévodkyně toskánské. Tato významná žena⁵ je v knize přiblížena jako vrchnost, která propojovala a sjednocovala své majetky obdobnými prvky v architektuře a estetice. Příkladem je uplatňování kompozičních os, sloupů jako opěrných bodů – vertikál zbožnosti či typických rysů barokních přestaveb. Obzvlášť zaujme připomenutá skutečnost, že tato doplňování a přetváření panství a jejich propojování obdobnými schémata byla prováděna též u majetků, které tato šlechtična držela relativně krátce, jako byl Kácov či Tachlovice.

Výpovědní hodnotu celku podporuje začlenění obdobně koncipovaných subkapitol o dvou říšských územích. Do jaké míry je zjistitelný rukopis působení jednoho rodu u rezidencí Ostrov, Zákupy, Lauenburg a Rastatt? Byla tato místa vybavována vzájemnými odkazy? Na cestu k hledání odpovědí na tyto otázky se Michal Vokurka ve své

4 K objektům tohoto typu obrací pozornost mj. publikace Jan ŽIŽKA, *Hospodářské dvory bývalých panství v Čechách*, Praha 2016.

5 Jan MALÍŘ a kol., *Anna Marie Františka Sasko-Lauenburská a její rod mezi Čechami a Evropou*, Zákupy 2022. Michal Vokurka je zde autorem kapitoly *Sasko-lauenburský rod v 17. století. V síti příbuzenských a politických vztahů* (s. 37–56). Kniha též obsahuje pojednání o souvislostech stavební podoby zámeckého areálu v Ostrově a Zákupích (Lubomír Zeman, s. 97–103), závodistích u obou zámků (Lubomír Zeman a Ivan Peřina, s. 105–111) a vztahu Julia Františka a Anny Marie Františky Sasko-Lauenburských k zákupskému kapucínskému konventu (Marek Brčák a Jiří Wolf, s. 93–95).

odborné práci vydal již dříve.⁶ Obě území jsou navíc příhodně odlišná. U vévodství Lauenburg do profilu oblasti a její společnosti vstupoval podstatný konfesijní prvek luterského vyznání obyvatelstva, jemuž osobou ostrovského Julia Jindřicha vládl katolík. Tato skutečnost nemohla zůstat bez dopadu na příslušné aktivity v prostoru, jejichž zásadní složku jindy tvořily sakrální komponenty. Sekulárním počinem se měl stát vévodův velkorysý lauenburský rezidenční zámek se zahradou, jejichž poměr vůči městské zástavbě navádí k porovnání s konstelací v Ostrově. V případě Bádenského markrabství, které po válce o falcké dědictví procházelo obnovou, jejíž součástí byla výstavba nového rezidenčního města Rastatt se zámkem, se podařilo ztotožnit pojítka s Čechami, a to personální, duchovní (mj. kult sv. Jana Nepomuckého) či pojetí zámků Favorite a Ploskovic (Gartenhaus, Lusthaus) aj.

Kromě vzpomenutých předností této kapitoly skýtá kombinace významného množství „krajinných vzorků“, tedy panství či statků, a svižného stylu výkladu i jistý limit, kterým je hloubka rozboru jednotlivých fenoménů. Autorovi a jeho případným pokračovatelům tak nadále zbývá prostor k propracování předložených zjištění a úvah.

Při takto pojatém záběru výkladu plní užitečnou roli kontextuálního doplňku přehled práce s krajinou u dalších představitelů české aristokracie, do něž autor zařadil příklady Šliků, Šporků, Libštejnských z Kolovrat, Martiniců, Valdštejnů a Kinských. Je zřejmé, že se tento vzorek opírá o dosavadní poznání tématu. Po boku známých příkladů a rekapitulace poznatků vzbuzuje pozornost mj. úvaha o možných kompozičních souvislostech mezi východočeskými kolovratskými Chroustovicemi a jim vzdálenějším rodovým majetkem Borohrádek ležícím severovýchodním směrem a ideově významným kostelem v Podlažicích na chrasteckém panství královéhradeckých biskupů ve směru jihozápadním.

Text Michala Vokurky nabízí vhled do někdejší krajiny, jejíž podoba byla výslednicí složky přírodní a lidské a řady sil a idejí, které autor vždy připomíná. Do svých úvah včleňuje otázky formy držby a způsobu nabytí jednotlivých správních celků, rodových i místních tradic, existence starších prvků, funkcí jednotlivých komponent co nástrojů směrem k místnímu obyvatelstvu i cizím recipientům, samozřejmostí je rovina duchovní. Tyto vidění, pramenně zjištěné, analogicky předpokládané či jen hypoteticky uvažované silokřivky a vrstvy proměňuje do výsledných skic podob jednotlivých panství, které bude možné po dalším studiu dále doplňovat.

Z povahy předmětu svého zájmu a obvykle též kulturou knižního provedení zpravidla mívají odborné historické knižní tituly potenciál vyniknout v sousedství pestré publikační produkce jiných oborů. Ve výlohách a tematicky utříděných sekcích knihkupectví se tak řadí k atraktivním segmentům specializované literatury, která je kromě

6 Michal VOKURKA, *Bádensko jako česká barokní krajina*, *Historická geografie* 42, 2020, č. 2, s. 197–230.

profesionálů žádána též početnou poučenou veřejností. O knize Michala Vokurky v tomto smyslu platí, že poučí i potěší, a to obsahem i vzhledem. Již při prvním kontaktu s jejím výtiskem se čtenáři dostává do rukou dobře odvedené dílo, jehož estetika koresponduje s vlastním obsahem. Představovaný příklad dokládá, že dosáhnout působivého výsledku u tématu, jehož neoddělitelnou součástí je vizuální stránka, je možné i bez těžkého křídového lesklého papíru a barevně křiklavých velkoplošných snímků. Kniha vytištěná na lehkém, přírodně tónovaném papíře, s příjemnou typografií a početnými, nikoliv však nadužívanými reprodukcemi a snímky, tak působí vkusně a rovněž prakticky. Je však pravdou, že kupříkladu reprodukce perokreseb Johanna Michaela Sockha poněkud utrpěly při umístění do rozsahu dvou stran, kdy část pro pozorovatele cenných subtilních struktur zobrazení pohlcuje hřbet knihy. Spolu se snímky a řadou rekonstrukčních map je však výpověď obrazových příloh celkově zřetelná. Kniha může docela dobře posloužit jako průvodce po lokalitách, jimiž se zabývá. Tyto vnější charakteristiky jistě napomohou při její cestě za čtenářem mimo hranice oboru, což historikově práci dodává další společenskou hodnotu. Souhrnem platí, že Michal Vokurka připravil přínosný a podnětný příspěvek k přiblížování se k podstatě fenoménu krajiny doby baroka a dobře využil příležitosti k prezentaci tématu.

PhDr. Ondřej Tikovský, Ph.D.

Historický ústav

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III

Česká republika

ondrej.tikovsky@uhk.cz

**Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Zdeněk HOJDA – Martin KRUMMHOLZ a kol.,
Jan Rudolf Černín a jeho Krásný Dvůr. Krajinářský park v Čechách v ohnisku
vlivů a cestovních inspirací 1770–1830, Praha, Nakladatelství Lidové noviny
2023, 397 s. ISBN 978-80-7422-865-0.**

Nakladatelství Lidové noviny vydalo na začátku turistické sezóny pozoruhodnou knihu, která je pro mnoho čtenářů inspirativní v nejednom ohledu. Kniha vznikla jako výstup vědeckého projektu Grantové agentury České republiky nazvaného *Krásný Dvůr v kontextu evropských krajinářských parků*. Na jejím vydání spolupracovali specialisté, kteří knihu pojali jako interdisciplinární přístup ke krajinářským zahradám a parkům.

Stěžejní role připadla třem autorům. Markéta Šantrůčková se jako geograf a historik dlouhodobě věnuje studiu historických zahrad, parků a kulturní krajiny. Téma černínských zahrad je jí blízké, neboť se jim věnovala i ve své doktorské práci.¹ Historik Zdeněk Hojda se specializuje na dějiny cestování v 17.–19. století, což je s ohledem na zpracované prameny výborná volba. Historik umění Martin Krummholz sleduje barokní architekturu a zabývá se šlechtickým mecenátem a sídly Buquoyů. Tedy rodu, který jako zakladatel krajinářského parku Terezino údolí přispěl velkou měrou k etablování krajinářských parků v českých zemích.

Výzkum a následně i kniha jsou postaveny na úctyhodném soupisu fondů, z nichž má zásadní význam Rodinný archiv Černínů, Velkostatek Krásný Dvůr a Černínská ústřední správa. Relevantní kartografické i obrazové prameny se mimo jiné nacházely ve fondech Plánová sbírka a Sběrka grafiky a kresby, kterou spravuje Ústav dějin umění Akademie věd České republiky. K nejkrásnějším ikonografickým pramenům patřily akvarely.² Markéta Šantrůčková v předmluvě rozvinula podtitul knihy. Tedy že se nejedná o pouhé popsání vývoje parku, ale naopak že předmětem výzkumu se staly i podněty, které Jana Rudolfa Černína (1757–1845) stimulovaly k jeho založení. Jako jeden z klíčových pramenů k tomu byly vytěženy deníky z jeho kavalírské cesty po západní Evropě (1779–1781), resp. anonymní cestopis z cesty do Anglie (1776–1778).

Ještě obsáhlejší je přehled literatury. Ze starších autorů (některé studoval i Jan Rudolf Černín) je třeba zmínit architekta Andreu Palladia, zahradní architekty Christiana Lorenze Hirschfelda a Humphry Reptona, nebo cestovatele, kritiky a literáty, jako byli Wilhelm Gottlieb Becker, Johann Wolfgang Goethe, Charles Joseph de Ligne či Jan Quirin Jahn. Pohled současných specialistů na krajinářské zahrady zprostředkovali Barbara Adámková, Adrian von Buttlar, Géza Hajós, Bohumil Kavka, Veronika Pincová, Martin Weber, Ondřej Zatloukal a další. Práce Adolfa Hradeckého, Evy Chodějovské,

1 Disertační práce byla publikována pod názvem *Krajinářská tvorba Jana Rudolfa Černína. Vznik jeho parků v Krásném Dvoře, Jemčině, Petrohradě a Chudenicích*, Praha 2014.

2 Národní památkový ústav, Státní zámek Krásný Dvůr, inv. č. KD 125–141.

Jiřího Kubeše, Petra Maška nebo Pavla Vlčka zase odkazují na výzkum rodiny Černínů.

První část knihy se věnuje osobnosti Jana Rudolfa Černína, resp. jeho rodovému zázemí, které založil již záhy po bitvě na Bílé hoře Heřman Václav Černín (1576–1651) a v roce 1639 stvrdil poprvé formou svěřenství císař. To přešlo v roce 1651 na prasnovce Humprechta Jana Černína (1628–1682), stavitele pražského Černínského paláce. Obliba stavitelství a obdiv k architektuře se v rodu udržovaly i nadále, jak dokládá údajná přezdívka Heřmana Jakuba Černína (1659–1710) „*maestro d'architettura*“ (s. 16). Éra Františka Josefa Černína (1697–1733) sice přinesla největší rozmach pozemkové držby, ovšem „*současně s ním také předzvěst následujících prudkých majetkových turbulencí*“ (s. 17). Když byl v roce 1730 vydán nový fideikomisní instrument, byly do nedělitelného celku pojaty pražský palác, panství Petrohrad (na Lounsku), Krásný Dvůr, Milčeves, Jindřichův Hradec, Švihov a rodové Chudenice.

Jan Rudolf Černín převzal z rukou svého poručníka a strýce Rudolfa Colloredo rodový majetek v roce 1781. Následně se soustředil na adaptace stávajících objektů, přičemž věnoval zvláštní pozornost budování krajinářských parků v Krásném Dvoře (na místě bažantnice) a Petrohradě, stejně jako přebudování jemčinské obory pro pořádání parforsních honů. Jan Rudolf nakonec zvolil Krásný Dvůr za své hlavní letní sídlo.

Pro formování osobnosti zakladatele krásnodvorského parku byl dle autorů zásadní pobyt v Salcburku, kde od roku 1774 navštěvoval benediktinskou univerzitu. V tu dobu tam jeho strýc Jeroným Colloredo zastával již druhým rokem funkci arcibiskupa. Pod jeho patronátem se mladý kavalír vzdělával především v právech a historii. Nad jeho studiem bděl vychovatel Karl Ludwig von Petermann, který jej v roce 1779 doprovázel i na cestě po Říši, Nizozemí a Francii. Po návratu z druhé kavalírské cesty po Itálii (1781) se zasnoubil s Marií Terezií z Schönborn-Heusenstamm (1758–1838). Když manželskému páru v roce 1787 zemřela obě děvčátka na neštovice, rozhodli se léčit psychické trauma a v roce 1788 odcestovali do lázní. Během desetiměsíční cesty navštívili též Anglii, kolébku přírodně krajinářských parků.

Jan Rudolf se po návratu zapojil do stavovské reprezentace při obou pražských korunovacích v letech 1791 a 1792, kde plnil funkci nejvyššího číšníka. Mnohem příjemnější mu ale byla jeho aktivní role ve Společnosti vlasteneckých přátel umění, jejímž členem byl od jejího založení v roce 1796, stejně jako členství ve Společnosti Vlasteneckého (Národního) muzea v Čechách, jež se sešla v roce 1818. Ve Vídni byl pro svoje zásluhy jmenován v roce 1807 čestným členem Akademie výtvarných umění. V relativně pozdním věku 67 let byl jmenován do úřadu nejvyššího komorníka. Pod jeho pravomoc spadala „kulturní agenda“ počínaje obrazárnou a oběma dvorními divadly až po botanickou zahradu v Schönbrunnu.

Vedle známých životopisných dat se autoři zaměřili na dosud neprobádané zdroje.

Patří sem jak obsahově atraktivní cestopisné deníky, tak rozbor knihovního fondu. V případě kavalírských cest se jednalo o cesty tzv. osvícenského typu, jež cílily na prohloubení vzdělání získáváním zkušeností a pozorováním. Černín na nich sledoval svoje nejvlastnější zájmy, tedy hudbu, divadlo, výtvarné umění, architekturu a parky. Na rozdíl od většiny mladých aristokratů byl ale schopen vlastního (někdy výrazně) kritického úsudku, což se projevilo nejen při hodnocení politiky, hospodářství, sociálních věcí a hygieny, ale též při hodnocení urbanistické a estetické kvality navštívených míst. Pátrání po knihovnách Černínů prozrazuje, že si Jan Rudolf založil svou osobní knihovnu. Ta měla podle potřeb jak hraběte, tak i správců a specializovaných zaměstnanců, cirkulovat mezi černínskými rezidencemi. Jádrem knihovny založil v mládí (1775–1790). Základ „odborné sekce“ tvořilo třináct titulů o botanice a devět o zahradnictví, čímž jej lze porovnat s dalšími šlechtici, kteří budovali rané krajinářské zahrady: Auerspergové ve Vlašimi, Hartigové v Mimoni, Chotkové ve Veltrusech a na Kačině, Rottenhanové v Červeném Hrádku. K tomu autoři správně poznamenali, že vedle čistě literárních vzorů měl k dispozici i vydané soubory topografických a uměleckých tisků zámků, parků a zahradní architektury.

Recentní výzkum knihovního fondu ukázal, že rozhodnou úlohu pro mediatizaci zahradního umění mělo Lipsko jako hlavní město německojazyčného knižního trhu. To mimo jiné dokládá tam vydaná publikace Christiana Lorenze Hirschfelda *Theorie der Gartenkunst* (1779–1785). Většina titulů v Černínově knihovně byla ale francouzská, a to i pro anglické parky. Dobově oblíbená se stala například *Dictionnaire des jardiniers* od Philipa Millera (1785), která se dosud nachází v černínském fondu.

Černín krajinářské zahrady vnímal jako jeden ze způsobů uměleckého vyjádření, zejména v rámci všeobecné architektonické kultury. Je tedy zřejmé, že založení parku pojal jako kreativní architektonické gesto, jež mu poskytlo mimořádnou příležitost obklopit se reminiscencemi antické kultury a umění. Proto Černín, který získal skvostné publikace o zahradách, neváhal nechat publikovat zmínky o svém parku, a tím představoval sebe „coby první prozíravou osobu, jež poznala emocionální potenciál daného místa“ (s. 99). Současně ale v době otřesu hodnot demonstroval intelektuální potenciál i schopnost účelně a hospodárně vést své statky.

Stěžejní část knihy se věnuje krásnodvorskému parku, resp. okolnostem jeho vzniku. Kultivace a transformace přírody ve jméno umění měla vycházet z Kantova názoru, že „naše vědomí o přírodě nepostihuje její objektivitu, ale naši objektivizovanou zkušenost s ní“ (s. 107). Umění je pak „tvořeno člověkem a nemůže existovat mimo něj, na rozdíl od přírody, která je člověkem nepoznatelná, jelikož existuje mimo něj“ (s. 108). Nejvlivnější střeoevropští myslitelé přelomu 18. a 19. století spatřovali chápání vztahu člověka a přírody i v konceptu krajinářského parku, „v jeho základním rozvržení rozhraní mezi

subjektivním vytvářením lidské skutečnosti z přírody jako jiné přirozenosti a objektivní přírodou bez nutnosti kultivace“ (s. 110).

Recepce nového stylu zahradního umění se v jednotlivých evropských zemích lišila. Podle Francouzů převzali Angličané myšlenku nepravidelné, přírodě blízké zahrady z Číny, což vedlo k etablování pojmu *jardin anglo-chinois* nebo *jardin anglo-français-chinois*, který se stal synonymem pro ranou francouzskou krajinářskou zahradu (příkladem byla úprava „nové eremitáže“ u Malého Trianonu). Výzkum potvrdil, že pro parky v českých zemích sehrály rozhodující úlohu německé zahrady, resp. osobnosti jako byl Christian Lorenz Hirschfeld, který vytvořil základní typologii charakterů zahrad, a to podle stafáží (architektonické vybavení) i výsadby: příjemnou/radostnou, melancholickou, romantickou a vznešenou. Hirschfeld odmítal vyumělkovanost anglo-chinoiserních zahrad a požadoval soulad s přírodním charakterem místa. Na základě svých cest si hrabě Černín mohl učinit vlastní představu nejen o vývoji zahrad, ale také mohl nasbírat inspiraci pro tvorbu vlastních parků. Překvapující je, že není doložena návštěva nejvýznamnějšího středoevropského krajinářského komplexu ve Wörlitz, budovaného od roku 1764 knížetem Pücklerem. O desetiletí později spatřil hrabě v Anglii proslulé malebné krajinářské parky Williama Kenta, Lancelota Browna, a především Williama Chamberse. V rakouských zemích, ovlivněných konzervativní Vídní, v té době mohl být inspirací snad jen Neuwaldegg u Dornbachu a Bruck nad Litavou. Pro české země jsou za nejvýznamnější příklady uváděny jihočeské Terezino údolí, středočeská Vlašim a severočeský Červený Hrádek, jejichž vznik předcházela doloženému zahájení prací v Krásném Dvoře (1783). Rozsáhlé úpravy kolem Kačiny, Veltrus i Lednicko-valtický areál reprezentovaly jiný typ – okrasný statek (*ferme ornée*). Ten na počátku 19. století již neobsahoval nadbytečné architektonické stafáže a aranžované scény.

Neméně zajímavým výstupem výzkumu je poznatek o evropské inspiraci krásnodvorských stafáží. Samozřejmě, že na prvním místě byla antika, následována anglickým palladianismem. Opomenout nelze ani Rousseauovské ideály svobody a kult nespoutané přírody, který přivedl na svět miniaturizované alpské scenerie, vodopády, rokle, horské mosty a švýcarské domy. Tak se v parku postupně (zejména v letech 1783–1802) objevily stavby jako monopteros (antikizující chrám kruhového půdorysu), iónský templ (chrám podélného půdorysu s čelní kolonádou a tympanonem), obelisk, polygonální Čínský pavilon, panská lázeň, kamenná poustevna a dřevěný kostelík v rokli, rybářská chýše či kůrou obložené selské domky. Terénních nerovností bylo využito i pro stavbu klenutého mostu, a především založení dvou vodopádů. V tomto směru je zvláště chvályhodné zařazení kompletního přehledu staveb do textu (str. 201–202).

Cizokrajné dřeviny se v porostech výrazněji neuplatňovaly, dotvářely však malebnost dílčích scénérií a průhledů. Tento princip byl narušen až ve druhé polovině 19. století, ponejvíce v blízkosti zámku. Z časového hlediska lze říci, že zatímco první fáze (1783–1787) byla určena spíše anglo-chinoiserní koncepcí, druhá etapa (1789–1802) již představovala čistou krajinářskou tvorbu.

Jednou z nejdůležitějších podkapitol je identifikace (spolu)tvůrců krásnodvorského parku, o kterém prameny i literatura zatím mlčí. Výzkum se soustředil na nedaleký červenohrádecký krajinářský park (patřil Rottenhanům), protože od roku 1783 byla obě panství spojena osobou inspektora Ferdinanda Franka (cca 1738–1810), který přirozeně dohlížel i na budování parku. K ruce měl řadu odborníků, z nichž autoři vyzdvihují jindřichohradeckého Johanna Wachtla (1761–1827), který od 80. let 18. století zastával post vrchního lovcího panství Krásný Dvůr. Jako „kreslíř“ a autor minimálně návrhu na Gotický templ je uváděn Andreas Niederhofer (1759–?). Ferdinand Frank s nimi řešil poměrně detailně i výsadbu dřevin, byť, jak dokládá výzkum, práce instruoval a dozoroval jeho bratr. Autoři se tak domnívají, že ve Franzi Frankovi (cca 1739–1795) je možné hledat „*určující spiriti agens parku*“ (s. 222). Dokládají to tím, „že zamlada působil ve službách vévody z Nassau“ (s. 223). Tím byl patrně Karl Christian Nassau-Weilburg (1735–1788), v jehož blízkosti působil dvorní zahradník Johann Willhelm Sckell, otec slavného zahradního teoretika Friedricha Ludwiga Sckella (1750–1823).

Významnou úlohu ve středoevropském zahradnickém umění sehrál dle výzkumu také chomutovský rod Födischů. Leopold Födisch (1761/1763–1825) byl panským zahradníkem v Krásném Dvoře a jemu také připadla stěžejní úloha při budování parku. Udržoval kontakty s německými zahradníky (Ludwig z Lipska, Reichert z Výmaru) a patrně to byl on, kdo byl vyslán na poznávací cestu do Anglie (viz anonymní cestopis). Jeho syn Leopold zprostředkoval kontakty s harrachovským Bruckem nad Litavou. Další příbuzní jsou doloženi v buquoyovském Terezíně údolí a esterházyovském Eisenstadtu.

Podkapitola s názvem *Schönhofiana* reflektuje odraz parku v pramenech. Nejprve jsou zmíněny přípravné a pracovní podklady vytvořené v souvislosti s plánováním a dotvářením parku. Autoři se shodují, že nejcennější trojice plánů vznikla na přelomu 18. a 19. století. Na druhém místě jsou rozmanitá vyobrazení zhotovená *ex post*. Nejvíce pozornosti vzbuzuje soubor vedut (jsou také součástí obrazové přílohy knihy), a to nejen proto, že je v první čtvrtině 19. století vytvořila Marie Terezie Černínová, rozená Schönbornová. Autoři ji řadí po bok Marie Aloisie Paarové a Marie Isabely Chotkové rozené Rottenhanové „*k předním aristokratickým diletujským umělkyním tvořícím v duchu krajinářského preromantismu*“ (s. 228). K dobově velmi frekventovaným patřila i kolorovaná litografie Waldemara Raua zabírající krásnodvorský zámek s čestným

dvorem od jihu (ante 1852) a trojice akvarelů teplického malíře Antonína Levého s náměty Gotického templu, Čínského pavilonu a zámku od severu z 90. let 19. století.

Dobová popularita a návštěvnost parku v Krásném Dvoře byla zásadní měrou podminěna tím, že se nacházel v blízkosti Karlových Varů a lázní Teplice. Frekvence hostů proto nebyla závislá na přítomnosti hraběcí rodiny, ale na průběhu lázeňské sezóny. Pozoruhodný výčet zdejších exkluzivních návštěvníků přiměl na počátku 20. století hraběte Jaromíra Černína ke zvečnění některých jmen na klasicizujícím památníku. Proto měl park také štěstí na řadu dobových popisů, z nichž první v roce 1792 pořídil básník Franz Alexandr von Kleist. O poznání systematictější a zevrubnější se stal popis učence Wilhelma Gottlieba Beckera, který byl v roce 1796 příznačně uveřejněn v *Taschenbuch für Garten Freunde*. Dalšími autory byli malíř Jan Quirin Jahn nebo kníže Charles Joseph de Ligne.

Poslední část knihy zaujímají edice německého a francouzského textu cestovního deníku Jana Rudolfa Černína z let 1779–1780 a francouzského anonymního nedatovaného zápisníku z cesty do Anglie (1776–1778). V případě prvního autoři uvádějí, že zápisy nepokrývají celou Černínovu cestu (chybí popis trasy ze Salcburku, Porýnská etapa, cesta do Francie i pobyt v Paříži). Jednotlivé zápisy nejsou datovány, a proto není možné rekonstruovat itinerář. Pro představu je ale do knihy vložena mapa cesty rekonstruovaná podle záznamů v cestovním deníku.

S ohledem na obsah knihy jsem pro názornost vybral několik úryvků z překladu. Park v Nymphenburgu je dle Černína oproti rezidenci „*skvostný a vyjma několika maličkovostí jeden z nejhezčích v Německu. [...] Vodní prvky jsou obzvlášť pěkné a početné*“ (s. 263). Zámeček ve Veitzhöchheimu hodnotí jako „*nevzhledný, park velký a má několik pěkných loubí, vodní prvky, které pohání dobrý stroj, mušlový pavilon a vybranou kolekci strašlivých soch, pomalovaných podle nejhoršího vkusu*“ (s. 275). Aschaffenburg „*je mizerné město, na jehož konci mají mohučtí kurfiřti, kterým město patří, rozlehlý zámek. Nyní vládnoucí [kurfiřt] nechává zakládat v místě zvaném Schönbusch několik promenád na anglický způsob, jež jsou velmi vydařené*“ (s. 275). Obdobné postřehy jsou u Amsterodamu (zahrada paní Lockhorst, zahrada pana de Witt), Rotterdamu, Karlsruhe, Hohenheimu, Solitude, Schwetzingen a Kasselu. Kromě popisů se v deníku nacházejí i praktické poznatky jako návod na nejlepší způsob využití topolů či pěstování jeteloviny vičence.

Druhý rukopis je „*jakýsi návod, krátký průvodce pro cestujícího, jehož zájem se obrací především k anglickým zahradám a parkům, nevyhýbá se však ani dalším informacím*“ (s. 335). I v tomto případě je přiložena mapa cesty po Anglii začínající rovněž v Salcburku. V Londýně jsou k návštěvě doporučeny „*St. James's Park, jenž není moc pěkný; Hyde Park, který vypadá jako vřesoviště; Kensington Park, který se pokoušejí omladit*

(s. 343); [...] *Chelsea s botanickou zahradou udržovanou nákladem [společností] londýnských lékárníků*" (s. 345). Dále jsou uvedeny Ranelagh Gardens, Vauxhall Gardens, Syon Park, malá zahrada Mylorda Holderness, Osterley Park, Richmond Park a Kew Gardens. Na cestě z Londýna do Oxfordu je zmíněna zahrada při sídle lorda Spencera (Althorp House), u Woodstocku se nachází slavný park Blenheim. Soupis uzavírají sídla a parky ve Stowe, Wilton House u Salisbury a Painshill u Guildfordu. Na závěr je připojeno krátké shrnutí o výskytu některých mimořádných introdukovaných dřevin jako je babylonská vrba (*Salix babylonica*), liliovník tulipánokvětý (*Liriodendron tulipifera*), libanonský cedr (*Cedrus libani*) nebo katalpa trubačovitá (*Catalpa bignonioides*). Ruku v ruce s tím se pojí informace o největších zahradnických školkách Gordon a Graeffer v londýnském Mail Endu s nejbohatším výběrem exotických rostlin, jejichž katalogy a zboží za rozumnou cenu jsou k dispozici.

Obě edice jsou vhodně doplněny četnými vysvětlivkami počínaje identifikací jmenovaných osobností, bližším popisem míst i geografickým ukotvením navštívených sídel. Zpřístupnění originálního textu je provedeno transliterací s běžnými transkripčními zásahy. Edice je opatřena překladem, který byl s ohledem na plynutí přirozeného textu místy volnější. Proto je čtenáři zpřístupněn na společné dvojstraně text v původním jazyce i překlad.

Závěr knihy je vedle obligátního seznamu pramenů a literatury opatřen obsáhlým seznamem obrazového doprovodu (včetně zdrojů), praktickým jmenným a místním rejstříkem a několika slovy o autorech. Chvályhodným počinem je přiložení jedné z řady instrukcí (transkribované a přeložené) inspektora panství Ferdinanda Franka. Instrukce z počátku roku 1786 adresovaná vrchnímu panskému lovcímu Johannu Wachtelovi odkrývá průběh budování parku po praktické stránce a současně dokazuje velmi dobré znalosti inspektora o stavu parku.

Markéta Šantrůčková v závěru konstatuje, že „*knihla nabízí nový pohled na krajinářské zahrady a parky jakožto ohniska kulturní výměny a percepce nových, osvícenských či později romantizujících myšlenek*" (s. 351). Krajinářské parky jsou dle jejího názoru výsostným projevem aristokratické reprezentace, který však byl zároveň „demokraticky“ otevřen i dalším zájemcům. Krásnodvorský park, který si do značné míry uchoval původní koncepci a podobu, je toho důkazem. Přitom park „*nevznikl povrchní implementací dojmů ze zahraničních cest nebo jen prostým, více či méně invenčním aplikováním grafických předloh*" (s. 222). Jan Rudolf Černín a jeho úředníci znali nejdůležitější krajinářské lokality (Vídeň, Lipsko, Výmar) a dokonce si s tamními zahradníky dopisovali, popřípadě od nich nakupovali vzácný rostlinný materiál. Uplatňováno bylo i praktické učení v rámci tovaryšských cest do Schönbrunnu, Göllersdorfu či Brucku nad Litavou. Výjimečnost parku zanechala v regionu otisk, který je nejvíce viditelný na krajinářském

parku v nedalekých Libořicích, avšak s přihlédnutím k jeho vhodné poloze v blízkosti proslulých lázeňských měst, jejichž hosté do parku zajížděli na výlet, se odkaz parku šířil dál.

Co napsat závěrem? Předložená kniha na základě poctivého a interdisciplinárního výzkumu představuje krásnodvorský park v nových dosud neznámých skutečnostech, které plasticky dokumentují dobu přelomu 18. a 19. století. Výborně zvolená obrazová příloha včetně řady publikovaných kartografických pramenů a plánové dokumentace umožňují čtenáři se orientovat nejen v parku, ale i v problematice architektury a krajinářských zahrad. Kolektiv autorů i vydavatel předvedli vynikající práci, kterou oslavili *opus magnum* Jana Rudolfa Černína. S nadcházející turistikou sezónou je pak celkem jednoduché plánovat nové místo studijního pobytu a v terénu si ověřit poznatky kolektivu autorů. Škoda jen, že kniha postrádá orientační mapu (obdobnou těm u cestovních deníků) se zobrazením středoevropských nebo alespoň českých krajinářských parků, o kterých se v textu píše. Bezpochyby by to byl další impulz ke studiu i případné komparaci.

PhDr. Ing. Stanislav Svoboda, Ph.D.

Odbor umění, knihoven a kreativních odvětví
Ministerstvo kultury
Maltézské nám. 1, 118 11 Praha 1 – Malá Strana
Česká republika
stanislav.svoboda@mkcr.cz